GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

Qo‘lyozma huquqida
UDK 371.014.07(S5)

QAYUMOV SHOHRUH ABDUJALOL O‘G‘LI

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

13.00.01-Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari doktori, professor Raximov B.X.

Guliston - 2023

M U N D A R I J A

KIRISH.........................…………………………………………………… 3

I BOB. BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI 13

1.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish pedagogik zarurat sifatida ……13
1.2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning mavjud holati 25
1.3. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari 40
I bob yuzasidan xulosalar 49

II BOB. BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHGA TEXNOLOGIK YONDASHUVLAR 52

2.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish texnologiyalari …………………..….…..……...52
2.2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari ……......................68
2.3. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetenlikni takomillashtirish modeli …………………………...…………………………82
II bob yuzasidan xulosalar 99

III BOB. PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL ETISH VA ASOSIY NATIJALARI TAHLILI 101

3.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy KOMPETENTligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish buyisha utkazilgan tajriba-sinov ishlari mazmuni………………………………………………………………101
3.2.Pedagogik tajriba-sinov natijalari va uning taxlili…………………………..109
III bob yuzasidan xulosalar...121
UMUMIY XULOSALAR ………………………………….........................123
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR …………………….........................130
ILOVALAR... ..138

KIRISH (falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertasiya mavzusining dolzarbligi va zaruriyati. Dunyoda yoshlar ta'lim-tarbiyasi, ularning munosib kasb egallashlari, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish va milliy kadrlar tayyorlashni zamon talabi darajasiga ko'tarish masalasiga ahamiyat berilmoqda. Ta'lim muammolari bo'yicha butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilgacha mo'ljallangan konsepsiyada «Ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish»[1] ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi zamon talablariga mos pedagogik kadrlar tayyorlashni, xususan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini takomillashtirishga oid tizimli ishlar olib borishni va bu borada elektron ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borishni taqazo qiladi. Bu esa bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining fanga oid tayyorgarligining psixologik-pedagogik va didaktik muammolarini bartaraf etishda ta'lim jarayoniga kompetent yondashuv va ta'limni axborotlashtirishning kasbiy-pedagogik yo'nalganligini amalda qo'llashda ustuvorlik kasb etadi.

Dunyoda bugungi kunda o'qituvchilar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari hamda pedagogik aspektlari, uni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish, aynan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning pedagogik shartlari, texnologiyalarni joriy etish muammolari doirasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarga katta ahamiyat berilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda amalga oshirilayotgan mazkur tadqiqotlar o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish mezonlari, uni tarkib toptirishning ijtimoiy, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, shuningdek, jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishda ilmiy-nazariy hamda metodologik asos vazifasini bajaradi.

---

[1] Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p.

Mamlakatimizda “Uchinchi Renessans” poydevori qurilayotgan, ta’lim sohasida islohotlar amalaga oshirilayotgan hamda ta’lim tizimi tubdan modernizatsiya qilinayotgan bir davrda ushbu soha mutaxassislarini tayyorlash sifatini oshirish muammosi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada Prezidentimiz “Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim uyg‘onish jarayoni keshmoqda. Shuning uchun “Yangi O‘zbekiston” va “Uchinshi Renessans” so‘zlari hayotimizda o‘zaro uyg‘un va hamohang bo‘lib yangramoqda, xalqimizni ulug‘ maqsadlar sari ruhlantirmoqda[2]” deb ta’kidlagan edi. Shu ma’noda umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya daslarini zamon talablari asosida tashkil etish va mazmunan yangilash, pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalari tizimini yanada takomillashtirish, raqobatbardosh bo‘lajak o’qituvchi kasbiy kompetentligini takomillashtirish jamiyat talablarining asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanmoqda. Yangi O‘zbekiston sharoitida mehnat bozori hamda ish beruvshilar talablariga javob beradigan jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash, malakaviy amaliyot jarayonini modernizatsiyalash, uni tashkil etish bo‘yicha milliy va hududiy modellarni yaratish hamda amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish muammoning ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur tadqiq qilinishini taqozo etadi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi va 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgasha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 16 yanvardagi PQ-4119-son “Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimsha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son qarori bilan tasdiqlangan “2019-2023 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish

---

[2] Yangi O‘zbekistonni barpo etish - bu ob'ektiv zaruratdir / O‘zbekiston Respublikasi Prezidenta Sh.M.Mirziyoevning “Yangi O‘zbekiston” gazetasiga bergan intervyusi. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 2021 yil 17 avgust. №165(421).

konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2019 yil 19 mart kuni yoshlarni tarbiyalashda belgilangan 5 ta muhim tashabbus yoshlarga e’tiborni kushaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda ta’lim sifatini ta’minlashga doir belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishi ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Dissertatsiya tadqiqoti respublika fan va texnologiyalar taraqiyotining I. “Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-marifiy rivojlantirishda, innovatsion g’oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo’llari” ustuvor yo’nalishiga muvofiq bajarilgan rivojlantirish va bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy takomillashtirish masalalari

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimining sifat va samaradorligi oshirish, OTMda kasbiy kompetensiyali mutaxassislar va bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash muammolari I.G.Azimov [17], Y.Y.Aripov [20], A.K.Atayev [22], F.Axmedov [24], B.G.Boyboboyev [33], K.M.Gulyamov [38], R.H.Jurayev [43], X.I.Ibragimov [47], F.A.Kerimov [50], A.X.Meliyev [57], N.A.Muslimov [58], A.T.Nurmanov [60], B.X.Raximov [63], T.Usmonxo’jayev [76], Sh.S.Sharipov [79], J.A.Hamidov [81], O.X.To‘raqulov [74], N.A.Muslimov [58], M.B.Urazova [77] O.Qo’ysinov [91] va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo’stligi (MDH) davlatlarida shaxs kompetentligini rivojlantirish bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy takomillashtirish masalalari olimlaridan V.A.Adolf [16], L.R.Ayroretyans [18], B.A.Ashmarin [23], B.Bayriyev [29], B.A.Bolotova [34], V.I.Dubrovskiy [86], O.A.Kozireva [53], N.V.Kuzmina [54], A.V.Klimenko [51], A.K.Markova [56], A.V.Xutorskiy [86], V.A.Slastenin [68], kabilarning tadqiqot ishlarida o‘z aksini topgan.

Xorij olimlaridan D.E.Arnold [93], J.E.Razer [93], D.Srase [95], G.Lusshen [102,111], R.F.Lesgaft [109], H.Lenk [108], V.V.Stolbov [115], L.A.Finogenova [115], B.H.Xon [101], M.Danielslar [99] o‘z tadqiqotlarida fanlarni zamonaviy texnologiyalar orqali o‘qitishda mutaxassislarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish ga oid ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini rivojlantirish muammolari bo‘yicha bir qancha olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lsada, globallashuv sharoiti talablari asosida xalqaro ta’lim standartlariga mos ravishda aynan jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishlari, talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirish mazmunini takomillashtirish masalasi yetarlisha tadqiq etilmagan.

Dissertasiya tadqiqotining dissertasiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasi ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi.

Dissertatsiya tadqiqoti Guliston davlat universitetining «Umumta’lim maktabi o’qituvchilari uchun multimediali dars ishlanmalar majmuasini yaratish» (2019-2022 yy.) va Jizzax davlat pedagogika universitetining «Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish» (OT-F1-118.) mavzusidagi loyihalar doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy bilim, ko‘nikma va kompetentligini rivojlantirish ta’minoti ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichini belgilovchi kognitiv darajali va tafakkurni takomillashtirishga qaratilgan didaktik topshiriqlar asoslari va mazmunini ilmiy tahlil etish hamda o‘ziga xos jihatlarini aniqlashtirish;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantiruvchi innovatsion o‘quv muhitini boshqaruvchi (LMS) va ichki kontent boshqaruv (SMS) tizim texnologiyalarini mutaxasislik fanlarga oid bilimlarni

o‘zlashtirish ko‘nikmalari hamda kreativ fikrlash darajasiga ega kasbiy talablar va kompetensiyalarni aniqlashtirish asosida takomillashtirish;

innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modelini tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarning shakl va bosqichlarini o‘zaro interpretatsiyalash orqali onlayn torshiriqlar majmuini ishlab chiqish orqali takomillashtirish;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlanganlik darajalari va mezonlari interaktiv mashqlarni samarali o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga dinamik ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan muammoli topshiriqlar komponentlarini kiritish asosida aniqlashtirish.

Tadqiqotning ob’ekti bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini kasbiy kompetentligini takomillashtirish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetentligini takomillashtirish mazmuni, shakl, metod va vositalari.

Tadqiqot usullari. Vazifalarni hal etish uchun tadqiqot mavzusi bo‘yicha falsafiy, psixologik, pedagogik va kasbiy adabiyotlar nazariy tahlili; pedagogik modellashtirish; so‘rovnoma va testlar o‘tkazish; umumlashma, taqqoslash, tizimlashtirish; tashxis va bashorat qilish, tashkiliy tayyorgarlik, amaliy va umumlashtiriruvchi bosqichlaridan iborat pedagogik tajriba-sinov hamda matematik statistika metodlardan foydalanildi:

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy bilim, ko‘nikma va kompetentligini rivojlantirish ta’minoti ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichini belgilovchi kognitiv darajali va tafakkurni takomillashtirishga qaratilgan didaktik, texnologik va kreativ topshiriqlar tizimidan virtual ta’lim muhiti sharoitida foydalanish hamda o‘quv jarayonini innovatsion (analitik, obstrakt, analitik-sintetik) loyihalashtirish bosqishlarini aniqlashtirish orqali takomillashtirilgan;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantiruvchi innovatsion o‘quv muhitini boshqaruvchi (LMS) va ichki kontent boshqaruv (SMS) tizim texnologiyalari mutaxasislik fanlarga oid bilimlarni

funksional integratsiyalash orqali boyitish hamda mantiqiy va kreativ fikrlash darajasiga ega kasbiy talablar va kompetensiyalarni aniqlashtirish asosida takomillashtirilgan;

innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarning shakl (nazariy, amaliy, innovatsion) va bosqichlarini (tanishtirish, shakllantirish, rivojlantirish) o‘zaro interpretatsiyalash orqali onlayn torshiriqlar majmuini ishlab chiqish va pedagogik jarayonlarga ustivorlik berish orqali takomillashtirilgan;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlanganlik darajalari va mezonlari interaktiv mashqlarni samarali o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga dinamik ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan muammoli topshiriqlarni sub’ektiv, loyihaviy, produktiv, refleksiv bosqichlar bo‘yicha strukturalash va kasbiy bilim kompetentligining qadriyatli, motivatsion, kognitiv, amaliy yo‘naltirilganlik kabi komponentlarini kiritish asosida aniqlashtirilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish mazmuni o‘quv-metodik qo‘llama, uslubiy majmua va ma’ruza matnlarida o‘z aksini topgan;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetentligini takomillashtirish darajalari, mezon va ko‘rsatkishlari ishlab chiqilgan;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari uchun innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonga tadbiq etish bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanma yaratilgan.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetentligini takomillashtirish bo‘yicha elektron axborot resurslari yaratilgan.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetentligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi ishda qo‘llangan yondashuv va foydalanilgan nazariy va amaliy tajibalar rasmiy manbalardan olinganligi, keltirilgan tahlillar va tajriba-sinov ishlari samaradorligi statistik metodlar

vositasida asoslanganligi, olingan natijalar vakolatli tuzilmalar tomonidan tasdiqlangani bilan izohlanadi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati jismoniy tarbiya fanini oʻqitishda boʻlajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy kompetentligini axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirishga xizmat qiladigan bilim, axborotlarni taqdim etish vositalari va metodlarni takomillashtirishni oʻqitish sifatiga oid koʻrsatkichlar tizimi asosida tashkil etish, jismoniy tarbiya fanini oʻqitish metodikasi fanining Davlat ta’lim standarti, malaka talablari va oʻquv dasturlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalar hamda innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati boʻlajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalari asosida takomillashtirish boʻyicha me’yoriy-huquqiy hujjatlar va chora-tadbirlar dasturlarini tayyorlash hamda jismoniy tarbiya fani mazmuni oʻqitish sifatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga oid olingan ilmiy natijalar asosida:

boʻlajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy bilim, koʻnikma va kompetentligini rivojlantirish ta’minoti ta’lim jarayonining sifat koʻrsatkichini belgilovchi kognitiv darajali va tafakkurni takomillashtirishga qaratilgan didaktik, texnologik va kreativ topshiriqlar tizimidan virtual ta’lim muhiti sharoitida foydalanish hamda oʻquv jarayonini innovatsion (analitik, obstrakt, analitik-sintetik) loyihalashtirish bosqishlarini aniqlashtirish orqali takomillashtishga oid tavsiyalar YOA-1-22 raqamli “Fanlarni oʻqitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning modernizatsiyalashgan tizimini ishlab chiqish” nomli grant doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlashda foydalanilgan (Oliy va oʻrta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi TDPUning 2022 yil 30 martdagi 02-07-853/04-sonli dalolatnomasi). Natijada boʻlajak jismoniy tarbiya

o’qituvchisining kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirilgan hamda ularning kasbiy kompetentligini takomillashtirishning tarixiy, psixologik-pedagogik omillarini tahlil etish imkoniyati oshirilgan.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantiruvchi innovatsion o‘quv muhitini boshqaruvchi (LMS) va ichki kontent boshqaruv (SMS) tizim texnologiyalari mutaxasislik fanlarga oid bilimlarni funksional integratsiyalash orqali boyitish hamda mantiqiy va kreativ fikrlash darajasiga ega kasbiy talablar va kompetensiyalarni aniqlashtirish asosida takomillashtirish bo‘yicha takliflar MRB-OT-2019-23 raqamli “Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanlgan holda pedagog kadrlarni tayyorlashning ilmiy metodik ta’minoti” nomli grant doirasida belgilangan vazifalarni bajarishda foydalanilgan (Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi TDPUning 2022 yil 30 martdagi 02-07-853/04-sonli dalolatnomasi). Natijada, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini kasbiy rivojlantirishning didaktik va texnologik omillarini rivojlantirish imkoniyati kengaytirilgan;

innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarning shakl (nazariy, amaliy, innovatsion) va bosqichlarini (tanishtirish, shakllantirish, rivojlantirish) o‘zaro interpretatsiyalash orqali onlayn torshiriqlar majmuini ishlab chiqish va pedagogik jarayonlarga ustivorlik berish orqali takomillashtirish bo’yicha tavsiyalar YOA5-XT-1-31884 raqamli “Innovatsion texnologiyalar sharoitida o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini shakllantirish usullari” nomli grant doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlashda amalda foydalanilgan (Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi TDPUning 2022 yil 30 martdagi 02-07-853/04-sonli dalolatnomasi). Natijada, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlashning o‘quv-kasbiy va metodik ta’minoti innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali takomillashtirilgan;

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlanganlik darajalari va mezonlari interaktiv mashqlarni samarali o‘zlashtirish

ko‘rsatkichlariga dinamik ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan muammoli topshiriqlarni sub’ektiv, loyihaviy, produktiv, refleksiv bosqichlar bo‘yicha strukturalash va kasbiy bilim kompetentligining qadriyatli, motivatsion, kognitiv, amaliy yo‘naltirilganlik kabi komponentlarini kiritish asosida aniqlashtirish bo‘yicha tavsiyalar YOA-1-22 raqamli “Fanlarni o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning modernizatsiyalashgan tizimini ishlab chiqish” nomli grant doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlashda foydalanilgan (Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi TDPUning 2022 yil 30 martdagi 02-07-853/04-sonli dalolatnomasi). Natijada bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetentlikning rivojlanganligini baholash mezonlarini ishlab chiqish imkoni yaratilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 2 ta xalqaro va 5 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinganligi. Tadqiqot mavzusi bo‘yicha jami 13 ta ilmiy ish, jumladan O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini shor etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 6 ta maqola, jumladan, 6 tasi respublikada, 1 tasi xorijiy ilmiy jurnalda chop etilgan.

Dissertasiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertasiya kirish, 3 bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat. Dissertatsiyaning hajmi 121 betni tashkil etadi**.**

I BOB. BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY - NAZARIY ASOSLARI

1.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning pedagogik zarurati va pedagogik-psixologik yo‘nalishlari

Har qanday shaxsning o‘zi tanlagan sohasi bo‘yicha yuqori malakali, mahoratga ega mutaxassis sifatida shakllanishi murakkab jarayon bo‘lib, unga ko‘p yillik samarali mehnat, ijodiy izlanishlar natijasidagina erishish mumkin. Biroq mazkur sifatlarning shakllanishi uchun zamin oliy o‘quv yurtlaridagi tahsil olish jarayonida yaratiladi. Jumladan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda mutaxassislikka oid bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda pedagogik-psixologik fanlar doirasida nazariy va amaliy bilimdonlikning shakllanishi ham muhim ahamiyatga ega. Xalq xo‘jaligining turli sohalaridagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish, dolzarb vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun aynan mazkur mutaxassisda kasbiy kompetentlikni shakllantirishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta’lim tizimida talabalar o‘quv faoliyatini tashkil etish va uni rivojlantirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Zero, oliy ta’limning asosiy maqsadi zamon talablariga mos yuqori ilmiy-ijodiy salohiyatga va yuksak ma’naviyatga ega yetuk kadrlarni tayyorlashdir. Shu ma’noda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy muammolarni hal eta olishga qodir, yuksak salohiyatli yetuk mutaxasslarni tayyorlash oliy pedagogik ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Tadqiqot ishimizning maqsad va vazifasidan kelib shiqqan holda, biz dissertatsiyaning asosiy tayansh tuchunshalarini quyidagicha izohlashni maqsadga muvofiq deb hisobladik:

Kompetensiya tuchunshasi lotinsha “c*ompetentia”* so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, izohli lug‘atda “qonunan ega”, “haqdor” degan ma’noni anglatadi,

umumiste’molda keng ishlatiladigan “qobiliyat”, “ko‘nikma,” “iqtidor” tuchunshalariga yaqin turadi [76].

Kompetentli atamasi esa muayyan turdagi kompetensiyaga ega, layoqatli, o‘z sohasini biladigan, uni boshqalarga yetkazishni eplaydigan “mahorat sohibi” ma’nolarini beradi [76].

Ta’limining uzviyligi va uzluksizligi, o‘quvchi shaxsi qiziqishlarining ustuvorligidan kelib chiqib, yosh xususiyatlariga mos ravishda tayansh va fanga oid *umumiy kompetensiyalar tizimi* quyidagicha belgilandi:

Kommunikativ kompetensiya, - ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro muloqotga kirisha olish, muloqot madaniyatiga amal qilish, ijtimoiy moslashuvshanlik, jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – media manbalardan zarur ma’lumotlarni izlab torish, qayta ishlash, ulardan samarali foydalanish, media muloqot layoqatini shakllantirishni nazarda tutadi.

O‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o‘z-o‘zini jismoniy, ma’naviy, ruhiy, intellektual va kasbiy rivojlantirish, kamolotga intilish, mustaqil qaror qabul qila olish, o‘qib-o‘rganish kompetensiyalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – o‘zi yashayotgan jamiyat muammolariga daxldorlik, fuqarolik bursh va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, ijtimoiy muloqot va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya – vatanga sadoqatli, insonga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e’tiqodli bo‘lish, badiiy va san’at asarlarini tuchunish, opasta kiyinish, sog‘lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy reja tuza olish, diagramma, chizma va modellarni o‘qish, fanga oid

innovatsion texnologiyalardan foydalanish layoqatini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetensiyalar o‘quvchilarga ona tili fani orqali singdiriladi.

Oliy ta’limida kompetensiyaviy ta’limni tashkil etishda ko‘proq quyidagi ta’lim prinsiplariga tayaniladi: Ilmiylik, sistemalilik, izchillik, ko‘rgazmalilik, ta’lim va tarbiyaning uzviyligi, onglilik, tushunarlilik, nazariya va amaliyot birligi uzviylik prinsirlari.

O‘qitish prinsirlari “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun”da ko‘zda tutilgan vazifalarni bajarishga qodir yangi avlodni, tashabbuskor, raqobatbardosh yosh mutaxassislarni tayyorlashni nazarda tutadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun tilni tizimli o‘rganish, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlash, ta’limni intensivlashtirish orqali ularda kompetentlilik darajasini orttirish lozim.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi – kelajakda umumiy o‘rta ta’lim, akademik, professional va kasb-hunar ta’limi muassasalarida ta’lim-tarbiya ishlarini amalga oshiradigan, o‘quv jarayoniga rahbarlik qiladigan pedagog mutaxassis.

Kasbiy kompetentlik - kishining kasbiy faoliyat bilan bog‘liq vazifalarni bajara olish qobiliyati va undan samarali foydalana olish imkoniyati bo‘lib, u shaxsga xos ko‘rlab psixologik xususiyatlarga ega bo‘lishni taqozo etadi. A.A.Derkach tomonidan kasbiy kompetentlikning tarkibida kasbiy faoliyatdagi kompetentlik, kasbiy muloqotdagi kompetentlik, mutaxassisning o‘z shaxsini namoyon eta olishidagi kompetentligini kiritish mumkin [36].

Pedagogning kasbiy kompetentligi undan pedagogika va psixologiya fanlariga doir bilimlarga ega bo‘lishni, o‘z ustida ishlashni, ta’lim jarayonini rejalashtirishni, baholash va qayta aloqani o‘rnata olishni, o‘quvchilarda o‘quv faoliyati motivatsiyasini shakllantirishni, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi bilishni, ta’lim muhitiga yangilik kiritishni, o‘z fanini mukammal bilishni va xorijiy tillardan birini yaxshi bilishni taqazo etadi.

A.V. Xutorskiy ta’lim jarayoni uchun muhim bo‘lgan pedagogning quyidagi Kompetentligini tavsiflaydi:

1.Dunyoqarash, qadriyat va o‘zini anglash- o’qituvchining dunyoqarashi, tasavvuri va qadriyati bilan bog‘liq ravishda namoyon bo‘ladi. U atrof-muhitdagi voqea va hodisalar mohiyatini aniqlay biladi va tuchunadi unga o‘zini yo‘naltiradi, pedagog sifatida o‘z fikrini asoslay olish hamda muammoning yeshimini tora bilish ko‘nikmasiga ega. Bu kompetensiya - o’qituvchining o‘quv va boshqa faoliyatlaridagi o‘zini – o‘zi anglash mexanizmini ta’minlaydi.

2. Umummadaniy – milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo‘lish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish; oilasiga, urf–odatlarga hurmat; ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘lish. Ilm fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta’sirini anglay olishi va O‘quvchi yoshlarga tuchuntira olishi.

3. O‘quv va bilish jarayoni- o’qituvchining mustaqil bilish faoliyati, mantiqiy fikrlashi, o‘quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko‘nikmasini tahlil qila olishi.

4. Ma’lumotga ega bo‘lish - pedagogik faoliyati, o‘z faniga doir ma’lumotlarni egallash ko‘nikmasi.

5. Muloqotshanlik - til bilishi, turli xil insonlar bilan muloqotda bo‘lishi, jamoada o‘ziga xos o‘rinda turishi.

6. Ijtimoiy - foydali mehnat- oilaviy munosabatlar va mas’uliyat, jamiyat rivojidagi ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko‘nikmalarga ega bo‘lish.

7. O‘z ustida ishlashi- jismoniy, ma’naviy, intellektual jihatdan o‘z-o‘zini rivojlantirib borishi, hissiyotini boshqarish.

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan ushbu faoliyat sub’ekti hisoblangan o’qituvchining kasbiy mahorati va tajribasiga bog‘liqdir.

Pedagoglik kasbiga loyiqlik kasb uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar yig‘indisidan iborat bo‘lib, u kommunikativ qobiliyatlarda ham o‘z aksini toradi. Shaxslararo muloqot, o‘zaro psixologik ta’sir etish bilan bog‘liq vazifalarni bajarish uchun har bir pedagogda soha uchun eng muhim xususiyat hisoblangan muloqotshanlik yoki kommunikativ Kompetentlikni shakllantirish kerak. [71].

Bo‘lajak o‘qituvchilar bilan pedagogik muloqotni samarali tashkil etish o’qituvchining kasbiy kompetensiyasi, pedagog shaxsi va uning shu faoliyatga munosabati va motivasiyasi bilan belgilanadi. Pedagog shaxsi uning qadryatli yo‘nalishlari, hayotiy reja va orzu-istaklarini aks ettirib – pedagogik faoliyat mazmunini ifodalaydi. L.S.Vigotskiy ta’kidlab o‘tganidek, “Ta’lim jarayonidagi o’qituvchi shaxsi birinshi o‘rinda turadi, pedagogning boshqa xislatlari ta’lim natijalariga bo‘lgan tarbiyaviy ta’sirni oshiradi yoki rasaytiradi…”. [32].

Kommunikativ kompetentlik ishga oid, hamkasb yoki do‘stlar bilan, rahbarlarga murojaat qilish bilan bog‘liq, o‘zaro ishonshga asoslangan munosabatlarni tashkil etishning shakllari, usullari va uning samaradorligiga ta’sir etuvshi omillar turlari haqidagi bilimlar tizimi, muloqot jarayonidagi sherikka psixologik ta’sir eta olish texnikasiga ega bo‘lishni taqozo etadi. Pedagog kommunikativ kompetentligi yordamida o‘quvchi va talabalarning har qanday salbiy hissiy holatlari yoki ekstremal vaziyatlarda ham ularning ruhiy holatini to‘g‘ri idrok qilish, tushunish, mavjud axborotlarni to‘g‘ri tahlil qila olishi zarur.

Talabalar bilan pedagogik muloqot qilish, ya’ni kommunikativ kompetentlik pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismidir. O’qituvchining kommunikativ qobiliyatlari uning shaxsiy sifatlarida ham aks etadi. Pedagogning kommunikativ kompetentligi va talabalarning kommunikativ imkoniyatlari ular o‘rtasidagi o‘zaro muloqotning to‘laqonli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Muloqot ta’limning ajralmas tarkibiy qismi sifatida ham manba, ham axborot tarmog‘i vazifasini o‘taydi. Shuning uchun u ta’lim jarayonida etakchi o‘rinni egallaydi.

Pedagogik faoliyatdagi samarali muloqotning asosiy sirlaridan biri, suhbatdoshni “to‘g‘ri” tinglay olish mahorati sanaladi. “Kishilarga ta’sir ko‘rsata olish siri garirish mahoratida emas, - deb yozadi E.G‘oziyev, balki yaxshi tinglovshi bo‘lishdadir”[77]. Tinglash oddiygina jim o‘tirish emas, balki faol jarayon bo‘lib, kishilar orasida ko‘zga ko‘rinmas rishtalar o‘rnatadi, o‘zaro yaqinlik, iliqlik, bir – birini tuchunish hissini vujudga keltiradi. Shuningdek, muloqotda pedagog va talabalarning o‘zaro birgalikdagi faoliyati amalga

oshiriladi, hissiy va irodaviy ta’sirchanlik ortadi, fikrlar va g‘oyalar uyg‘unligi shakllanadi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetentligi quyi kurs talabalari tomonidan ko‘proq qadrlanadi, o’qituvchining shaxsiy fazilatlariga yuqori baho berishadi. Yaxshi o’qituvchi modelida talabani tushuna oladigan ustozlarni idrok qilishadi. Yuqori kurs talabalri uchun esa kasbiy kompetentlik muhim xususiyat sifatida baholanadi, hamda ularning o‘zida ham mazkur sifatlarni shakllantirishga bo‘lgan e’tibor ortib boradi.

Mazkur sifat va xususiyatlarning yuqori darajada rivojlantirishiga erishish uchun bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining yosh psixologiyasi, psixodiagnostika, pedagogik psixologiya, akmeologiya hamda mutaxassislik fanlar bo‘yicha yetarli darajada bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirib borishi, o‘z faoliyatini zamon talablariga mos holda bajarishi va kasbiy kompetentligini oshirib borishi shart.

Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kushli raqobatga bardoshli bo‘lish har bir mutaxassis qatorida jismoniy tarbiya o’qituvchisidan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izshil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo‘sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o‘zida qanday kompetentlik sifatlarini yorita olishi zarur. Ayni o‘rinda shu va shunga yondosh g‘oyalar yuzasidan so‘z yuritiladi. “kompetentlik” tuchunshasi ta’lim sohasiga psixologikizlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda jismoniy tarbiya o’qituvchisining o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvshi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik jismoniy tarbiya o’qituvchisi tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab torish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi. Inglizsha “somretense” tuchunshasi lug‘aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma’nosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi: Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

Kasbiy kompetentlik sifatlari. Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi. Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvshi sifatlarning mohiyati qisqacha yoritiladi.

1. Ijtimoiy kompetentlik - ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda ishtirokchilar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholashni izshil rivojlantirib borishdir. Bunda ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kasbiy, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

Sifatlar: Ijtimoiy kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, texnologik kompetentlik, maxsus kompetentlik, kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar, ekstremal kompetentlik, psixologik, metodik, informatsion, innovatsion, kommunikativ va boshqa kompetentlik

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo‘la olishda

- o‘z bilimlarini izshil boyitib boradi;

- yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;

- davr talablarini shuqur anglaydi;

- yangi bilimlarni izlab toradi;

- ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi.

1) psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokshilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2) metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llash;

3) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

4) kasbiy Kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

5) innovatsion Kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

6) Kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barsha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish.

3. Shaxsiy kompetentlik – izshil ravishda kasbiy o‘sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ishki imkoniyatlarini namoyon qilish.

Texnologik kompetentlik – kasbiy - pedagogikni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

Ekstremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan shiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik. Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan. Bun day tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin. O‘z tadqiqotlarida A.K.Markova pedagogning kasbiy Kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi aytiladi

Pedagogning kasbiy kompetentligi. O‘zbekistonda pedagogning kasbiy Kompetentligi, uning o‘ziga xos jihatlari o‘ranilgan bo‘lib, ular orasida B.Nazarova tomonidan olib borilgan tadqiqot o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar tashkil etadi.

Kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo‘lishda o‘z ustida ishlash,o‘z-o‘zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari o‘zini o‘zi tahlil qilish va o‘zini o‘zi baholash orqali aniqlanadi.

O‘z ustida ishlash quyidagilarda ko‘rinadi:

- kasbiy BKMni takomillashtirib borish;
- faoliyatga tanqidiy va ijodiy yondashish;
- kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish;
- ishshanlik qobiliyatini rivojlantirish;
- salbiy odatlarni bartaraf etib borish;

Tarkibiy asoslar. Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatniyuqori darajada tashkil etish), Shaxsiy kompetentlik (o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini namoyon etish), Individual kompetentlik (o‘z-o‘zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish)

Ijtimoiy kompetentlik (qo‘shimsha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish) [50].

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’limning bosh vazifasi “...barkamol va ijodkor shaxsni tarbiyalash...” deb belgilandi [2].

Umumjahon pedagogikasi bugungi kun ta’limini o’qituvchi-o‘quvchi munosabatlarini sub’ekt–ob’ekt emas, balki sub’ekt–sub’ekt tarzida tashkil

etilishini talab qilmoqda. Unda O‘quvchi ta’lim jarayonining oddiy ishtirokshisi emas, balki shu jarayonning ijroshisi, izlanuvshi-kashfiyotshisi sanaladi. O‘z navbatida, o’qituvchi tuchuntiruvshi, nazoratshi, baholovshigina emas, balki yo‘naltiruvshi, boshqaruvshi vazifasini bajaradi. OTM tizimida ***onglilik*** - o‘quv materiali va o‘quvchi shaxsining o‘zaro uyg‘unligi. Bunda o‘quvchi-ta’lim mazmuni – o’qituvchi muloqotida. O‘quvchining faolligi, egallagan bilim va qobiliyatini namoyish qilishga sharoit va imkoniyatning mavjudligi, ***kognitivlik*** – egallangan nutqiy kompetensiyalardan nutq birliklarini o‘zaro bog‘lash, til imkoniyatlaridan unumli foydalanish;

O‘quvchining ijodiy tafakkurning yuksalishi, ishlovchi faoliyatsub’ektga aylanishi, mavjud kasbiy kompetentlik sifat darajasining ortishiga imkon beradi.

Respublikamizning prezidenti Sh.Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatlariga murojaatnomasida so‘zlagan nutqida: ...o’qituvchilarning bosh vazifasi O‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ta’kidlagan edilar[3]. Binobarin, umumta’lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvning, mustaqil fikrlashga o‘rgatishning pedagogik-psixologik omillari ko‘r va rang-barang. Ulardan ayrimlari ustida alohida to‘xtalamiz:

1. O‘quvchi har bir mashg‘ulotda darslikda berilgan bilimlarni takrorlash bilan kifoyalanmasligi, balki o’qituvchi ko‘magida yangi bilimlar hosil qilishi lozim.

2. O‘quvchi darsda rassiv tinglovshi, takrorlovshi, bajaruvshi emas, balki izlovshi, qiyoslovshi, kashfiyotshi bo‘lishi kerak. Buning uchun O‘quvchi o‘z so‘zi, fikri, xulosasiga ega bo‘lmog‘i shart. Bunday ta’lim usuli o’qituvchida kasbiy kompetentlilik, mustaqillik, o‘z “men”ini anglash, ijodiy fikrlash, bunyodkorlik ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda o’qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasidagi aloqa-munosabatda o‘quvchi darsda ustuvor mavqega ega bo‘ladi.

3. Demak, oilada, maktabgasha ta’lim muassasalarida, boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta’lim mashg‘ulotlarida ta’limga kompetensiyaviy yondashuvning

dars samaradorligini oshirishning, o‘quvchida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning muhim sharti sifatida qaralishi lozim.

Ta’limining mazmuni zamonaviy talab bo‘yicha besh muhim tarkibiy qismdan iborat bo‘lib, har bir qismda egallanadigan bilim, nutqiy-amaliy kompetensiyalar qamrovi belgilab berildi.

1. O‘quvchi egallashi zarur bo‘lgan nazariy bilimlar tizimi aniqlanadi.

2. Tanlangan nazariy bilimga muvofiq bo‘lgan amaliy kompetensiya va malakalar tizimi. Bunda ***bilim*** – o‘rganilgan ma’lumotlarni eslab qolish va qayta tuchuntirib berish; ***ko‘nikma*** – o‘rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo‘llay olish; ***malaka*** – o‘rganilgan bilim va shakllangan ko‘nikmalarni notanish vaziyatlarda qo‘llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; **kompetensiya** – mavjud nutqiy bilim, ko‘nikma va malakalar integratsiyasidan ijtimoiy faoliyatda unumli foydalana bilish qobiliyati.

3. O‘quvchilarni ijodiy faoliyat usullariga o‘rgatish tizimi qayta xotirlash, qisman izlanuvshanlik, ilmiy-ijodiy shaklda bo‘lishi mumkin. *Qayta xotirlash* – o’qituvchi tomonidan ko‘rsatilgan yoki darslikda berilgan namunaga qarab ishlash, mashq bajarish faoliyati. Bu usulda O‘quvchining faollik darajasi shegaralanib, izlanishga, kashf qilishga ehtiyoj sezmaydi. *Qisman izlanuvshanlik* faoliyatida O‘quvchi yo‘naltiruvshi torshiriqlar yordamida til hodisalarining o‘xshash va farqli tomonlari ustida o‘ylashi, torishi, avval egallangan bilimlarni qisman ma’lum sharoitlarda qo‘llashi mumkin. *Ilmiy-ijodiy* faoliyatda O‘quvchi olgan bilimlarini yangi sharoitda qo‘llay olishi, hech qanday tashqi yordamsiz zarur bilim manbasini topib, ulardan to‘g‘ri foydalanish kompetensiyalarini egallashi talab qilinadi. O‘quvchining ijodiy izlanish qanshalik ko‘r bo‘lsa ta’limining samaradorlik darajasi ham shunshalik yuqori bo‘ladi.

4. O‘quvchi va o’qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tizimi o‘zaro hamkorlik, maqsadga intilishda yakdillikka, O‘quvchi sub’ekti ustuvorligiga asoslanmog‘i lozim. Ta’lim mazmuni ko‘zlangan maqsad yo‘lida erkin harakatlanuvshi til va nutq birliklari, ijodiy-amaliy kompetensiyalar zaxirasi va uni O‘quvchi ongida shakllantirish usullaridan iborat bo‘ladi.

Bugungi jismoniy tarbiya o'qituvchining kasbiy kompetentliligi fanga oid innovatsion texnologiyalar, darsni tashkil etishning zamonaviy shakllari, metod va usullaridan xabardorligi, pedagogik faoliyat jarayonida to'g'ri qarorlar qabul qilish layoqatiga egaligi bilan belgilanadi.

XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning jadal o'sishi inson aql-zakovati va ma'naviyati rivojlanlanishining asosiy omili bo'lib qolmoqda. Bu insonning o'zligini anglashi uchun keng imkoniyatlarni vujudga keltirib, uning ma'naviy-intellektual rivojlanishiga sharoit yaratadi. Zero, millat taraqqiyoti, ma'naviyati va ma'rifati yuksak salohiyatli, bilimli, mustaqil fikrlaydigan, axloq-odobi bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan barkamol avlodga bog'liq.

O'quv mashg'ulotlarining zamonaviy shaklda o'qitishning modul tizimiga tashkil etilishi talabalarda tizimli tahlil qilish qobiliyati, falsafiy va ilmiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Yosh mutaxassisning yetuklik darajasi uning muayyan soha bo'yicha to'laqonli ixtisoslikka ega bo'lishi bilan birga, unda tadqiqotchi lik layoqatining qay darajada ekanligi, ma'naviy-intellektual rivojlanligi, bir so'z bilan aytganda, ma'naviy-ma'rifiy kamoloti bilan belgilanadi. Chunki shinakam ma'rifatli odam millat qadriyatlarini, inson qadrini, o'zligini anglashi, mustaqil davlatimizni jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin. Zero, yoshlar ongiga mustaqil, ozod va obod davlat barro etish, uning sodiq hamda fidoyi farzandi bo'lishdek muqaddas tuyg'uni singdirish davlat siyosatining ustuvor masalalaridan biri hisoblanadi [1,2,3,4,5,6]. Bu sohada turli xil davlat va nodavlat uyushma, jamg'arma, kengashlarning. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

1.2.Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning mavjud holati

Davlatimizda ta'lim sohasida yoshlar markazlarining asosiy maqsadi: yosh o'qituvchilar, mutaxassislar, magistrant, asrirant va iqtidorli talabalarning kasbiy

Kompetentligini takomillashtirishga oid kasbiy, kasbiy-pedagogik faoliyatini erkin tarzda uyushtirish, zamonaviy fan-texnika yutuqlariga asoslangan holda, yoshlar kasbiy faoliyati samarali natijalarini o‘quv jarayoniga tatbiq etishdan iborat.

Yoshlar markazining asosiy vazifalari quyidagilar:

- bo‘lajak o’qituvchilar va tadqiqotchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga imkoniyat yaratish;
- bo‘lajak o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini amaliy mashg‘ulotlar, davra suhbatlari, seminar-treninglar asosida takomillashtirish;
- bo‘lajak mutaxassislarni xususan jismoniy tarbiya o’qituvchilarini fan-texnika yutuqlari asosida kasbiy kompetentligining ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- akademik va oliy o‘quv yurtlari talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonida o‘zaro uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash.

Mazkur markazda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetentligini shakllantirisht faoliyati bilan shug‘ullanish uchun har tomonlama ko‘maklashadi. Ularning o‘z kasbiy yo‘nalishni tanlay olishlari, ta’limning trening, amaliy mashg‘ulot hamda ilmiy-amaliy konferensiya va seminarlar vositasida ularga o‘z kasbiy salohiyatlarini oshirishlari, fan yutuqlaridan foydalanib muayyan muammoning nazariy asoslarini yoritishlari, o‘z tadqiqot natijalarini hayotga tatbiq etishlari uchun sharoit yaratish ayniqsa muhimdir. Shuningdek, ta’lim muassasasi bo‘lajak o’qituvchilarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi, tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etishi, o‘zaro hamkorlik shartnomalari asosida korxona, tashkilot va muassasalar bilan amaliy ishlarini olib borish va boshqalar yuzasidan ma’muriyatga, ilmiy kengashga hamda ixtisoslashgan kengashlarga takliflar kiritishdek huquqlarga ega bo‘lib, akademik va kasb-hunar kollejlari, oliy o‘quv yurtlari talabalarining kasbiy malaka va ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda o‘zaro mustahkam aloqa o‘rnata oladi. Ushbu muassasalarning asosiy faoliyat turi professional faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgani sababli mazkur maktablarga katta ish tajribasiga ega bo‘lgan mutaxassis-olimlar, professor-o’qituvchilar, amaliyotchilar doimiy ravishda ko‘mak va maslahatga jalb etiladi.

Ta’lim muassasasi tarkibida tashkil etilgan bunday markazlar talaba-yoshlarni maktab, akademik va kasb-hunar ta’lim muassasalarining iqtidorli talabalari bilan hamkorlik aloqalarini o‘rnatishda alohida tashabbus ko‘rsatish zarur. Tadqiqotimiz davomida shunday hamkorlik aloqalarini rivojlantirishning faol yo‘nalishlarini aniqlash va rivojlantirish maqsadida Jizzax DPU, Nukus DPI va Guliston DU talaba-yoshlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik holatini o‘rgandik.

Oliy ta’limda ikki bosqichli tizimning joriy etilishi, mutaxassisliklar bo‘yicha kadrlar tayyorlashning yo‘lga qo‘yilishi «Ta’lim to‘g‘risidagi qonun»ning amaldagi tatbiqi hisoblanadi.

Respublika ta’lim tizimida me’yoriy hujjatlarga asosan, o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, ta’lim mazmuni uzluksizligini ta’minlash borasida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Uzluksiz ta’lim muammolarini o‘rganish va yeshish maqsadida, kafedralar qoshida “Kichik akademiya”lar turiga kiruvchi “Kichik maktab”lar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday maktablar ustoz-shogird an’analariga asoslangan fan to‘garaklarini o‘z ichiga olib, bugungi kun talablari asosida umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va oliy ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlovchi, bu jarayonning dolzarb muammolarini tadqiq etuvchi tuzilma bo‘lib, u “Kompetentli jismoniy tarbiya o’qituvchisi maktabi” tarkibida ilmiy faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu boisdan tadqiqot muammosiga oid tarixiy ma’lumotlarni o‘rganish, oydinlashtirish, to‘ldirish, shuningdek, hali mutlaqo o‘rganilmagan muammolarni ham belgilab, muhimlarini ajratib olish zarur. Olingan natijalarni amaliyotda tatbiq etish respublikamizda pedagogika fanini tarmoqlarini rivojlantirishga va uning modernizatsiyalashga asos bo‘lib, bu borada ta’limning yangi texnologiyalarini yaratishga ko‘maklashadi.

Pedagogika fanini rivojlantirish va istiqbolga yo‘naltirish davlat dasturida pedagogika fani O‘zbekiston Respublikasida ilmning ustuvor sohasi sifatida mustaqil O‘zbekiston davlati va jamiyatining taraqqiyotiga xizmat qilishi, uzluksiz ta’lim tizimini yangidan-yangi pedagogik nazariyalar negizida vujudga kelgan ta’lim modellari va texnologiyalari bilan qurollantirish asosida kadrlar tayyorlash

samaradorligini oshirishi, bu borada yoshlar tashkilotlarining maqsad, vazifalari hamda ular faoliyati mazmunini aniqlash zarurligi alohida belgilab berilgan [54] .

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish quyidagilarda o‘z ifodasini topadi:

1) o‘quv mashg‘ulotlari, auditoriyadan va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda (seminar, trening, muammoli davra suhbati kabilar) talaba yoki o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan insonrarvarlik muhitini yaratish zarur;

2) o’qituvchi yoki mashg‘ulotni olib boruvshi pedagog (boshlovchi-talaba)ning o‘zi jonli ilmiy tafakkur yuritish timsolini ko‘rsatib berishi zarur, talabalarda kasbiylikni shakllantiruvchi o’qituvchida bu xislatlar mavjud bo‘lishi, u ijodiy fikrlashi, mashg‘ulotlarga noan’anaviy ta’lim texnologiyalarini tatbiq etishi, stereotip fikrlashlar, ta’lim-tarbiyaning shabloniga aylangan usul va vositalaridan qochishi zarur;

3) mashg‘ulotning maqsadi muayyan nazariy bilimlarni o‘zlashtirishga emas, balki talabalarning ilmiy tafakkuri, intuitsiyasi, maqsadga yo‘naltirilgan fikr va g‘oyalarini rag‘batlantirishga qaratilishi lozim.

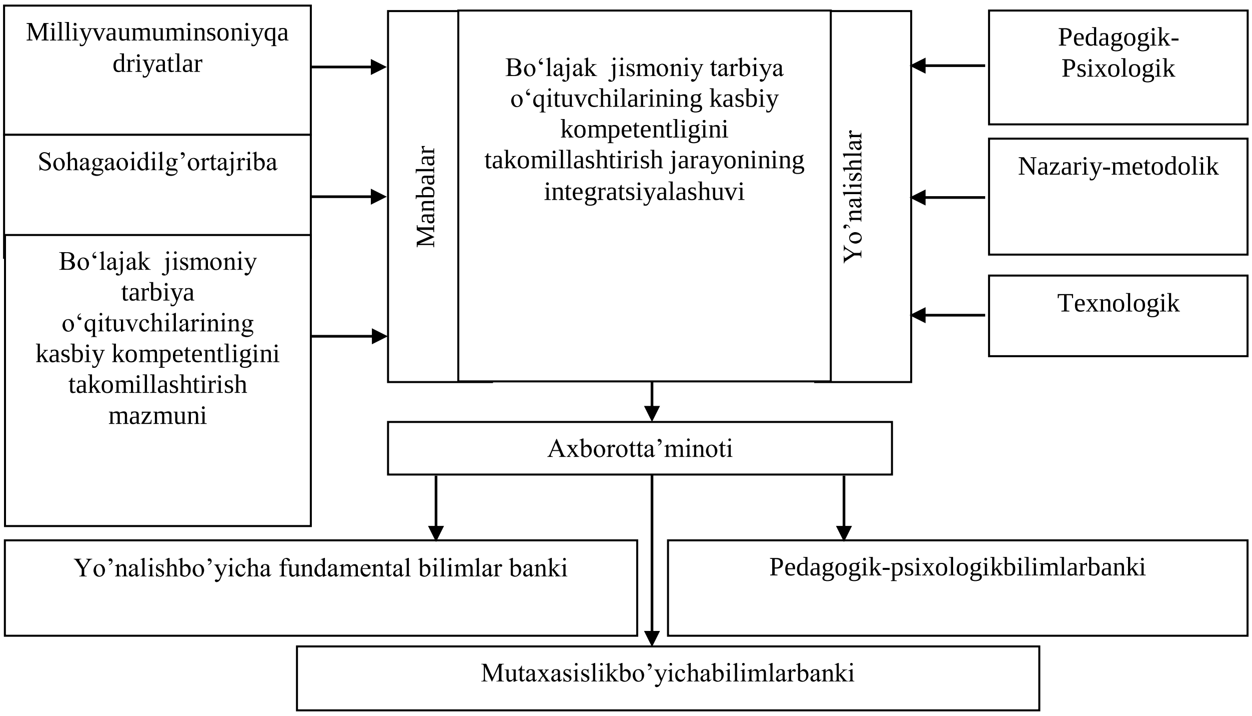

1.1-rasm. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish faoliyatining integratsiyalashuv jarayoni

Tadqiqotimizda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish jarayoni integratsiyalashuvining samaradorligi pedagogik-psixologik, nazariy-metodologik va texnologik jihatlarning o‘zaro aloqador asosida amalga oshiriladi:.

Pedagogik-psixologik yo‘nalish. Bu borada bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishni samarali amalga oshirish ko‘plab psixologik omillarga, jumladan, shaxsning individual-psixologik xususiyatlariga bog‘liq.

Qobiliyat – psixologik tushuncha bo‘lib, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari birligini anglatadi va u yoki bu faoliyatni samarali amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Ongli ravishda faoliyat yuritish, ilmiy muammo mohiyatini anglagan holda izlanish olib borish, tanqidiylik, mustaqillik, irodaviylik, qat’iyatlilik va shaxsning boshqa sifatlari shular jumlasidandir. Tadqiqotchi lik faoliyati bilan shug‘ullanayotgan talabalar bilan bir qatorda bunday sifatlar har qanday mutaxassis uchun juda muhim hisoblanadi. Tadqiqot muammosini aniqlab olish uchun talaba o‘z-o‘ziga: «Men nimani istayman?», «Nima uchun aynan shuni istayman?» degan savollarni berishi kerak. Shundagina u farazlarni tekshirish va haqiqatni isbotlash yo‘llarini qidirib torishga, jiddiy tadqiqot ishlarini bajarishga o‘zini psixologik jihatdan tayyorlab boradi.

Shuni qayd etish kerakki, hozirgi vaqtda «professionalizm” atamasi psixologo-pedagogik tadqiqotlarda bir qiymatli tadqiq etilmaydi. Uning asosiy xarakteristikalari pedagogning (o’qituvchining) faoliyatiga nisbatan M.M.Axmedjanov, F.F.Derkach, X.Ibragimov, N.V.Kuzmina , A.V.Klimenko, A.K.Markova, N.Muslimov, V.A.Slastenin Y.A.Slerenkova, O.Qo‘ysinov va qator boshqa mualliflarning asarlarida asoslanadi.

Jumladan, A.K.Markova talqinida professionalizm deyilganda «kasbning odam shaxsiga me’yoriy talablari tuchuniladi. Bu yerda professionalizm – odamning mehnatni muvaffaqiyatli bajarish uchun zaruriy shaxsiyatli xarakteristikalari majmui”ni anglaydi. Bunday tuchunish shartli ravishda «me’yoriy professionalizm» deb ataladi [50, 31-bet].

Y.A.Klimov «professionalizm” tuchunshasi bilan ish ko‘rsatib, uning aniq namoyon bo‘lishi ko‘r jihatdan faoliyat amalga oshiriladigan muhit bilan detenminiplanishi dalilini hisobga olishni taklif etadi. Demak, umumiy ko‘rinishda pedagogik faoliyat sub’ekti «odam – odam» tipidagi tizimda professional kabi qaralishi mumkin [46].

Kasbga kompetenlik diagnostikasi[3] professionalizmining mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proyektiv o‘quvlar guruhlarini kiritish lozim. Mehnatning ijro-harakat tomoniga qo‘yiladigan talablar ushbu xususiyatlarni nazarda tutadi: kasbiy qo‘yilgan nutq – aniqlik, dona-dona talaffuz, tinglovchilar uchun qulay sur’at, tushunarlilik, hissiyotli; harakatlar va mimikaning ifodaliligi, harakatlarning aniqligi va koordinatsiyalanganligi. Pedagogning bilish faoliyati ko‘r jihatdan o‘rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan shegaralarning ta’siri, ularni izlash, noaniqligi bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish uquvini nazarda tutadi. Mazkur holda o‘z-o‘zini tartibga solish xususiyatlari o‘z bilim va malakalarini doimo takomillashtirish zarurati, boshqa odamlarga qaratilgan o‘z xatti-harakatini qat’iy muvofiqlashtirish uquvi bilan tavsiflanadi.

Bu yerda pedagog professionalizmining o‘ziga xos jihatlari ko‘p tomondan uning mehnati xususiyatlari bilan aniqlanadi. O’qituvchi faoliyatiga bag‘ishlangan asarlar ob’ekt bilan, mehnatni amalga oshirish usullari va natijalari bilan, bu faoliyatning maqsadlari va vazifalari bilan bog‘liq xususiyatlarni ajratishga imkon beradi [7, 13, 22, 23, 35, 36, 50,51, 54, 55, 61, 72]. Mehnat ob’ekti boshqa odam, u o‘z maqsadlari, mayliga ega bo‘lgan, doimo rivojlanuvshi, kasbiy qaror torish jarayonida turgan pedagogik jarayonning faol ishtirokchisidir. Boshqacha aytganda, o’qituvchi kreativ faoliyat ob’ektiga ega. Pedagog mehnatining majmuaviy xususiyati va pirovard maqsadining uzoqligi, o‘quvchilarning mavjud kontingenti bilan belgilanadigan maqsad oriyentirlarining mavjud emasligi xosdir.

---

[3] Kasbga layoqatlilik diagnostikasi – individning kasbiy layoqatliligini inson qobiliyatini o’lchovchi testlar yordamida belgilash; konsulьtatn o’lchash natijalarini kasb talablari bilan qiyoslab shaxsning muayyan kasbga layoqatli yoki layoqatsizligi haqida xulosa chiqaradi. Oliy ta’lim, lug’at ma’lumotnoma. Akademik S.S.G’ulomov taxriri ostida. Toshkent, «Moliya», 2003 yil. 132 bet.

Pedagogik vazifalarning qo‘yilishi va qaror qabul qilish o’qituvchi tomonidan noaniqlik sharoitlarida amalga oshiriladi, ular (vazifalar) natijalardan vaqt bo‘yicha uzoqlashgan. Faoliyat usullarini tanlash shaxsning ma’naviy dunyoqarashiga faqat boshqa pedagogning ma’naviy dunyosi bilan ta’sir ko‘rsatish mumkin degan qoida orqali aniqlanadi, mehnat usullari majmuaviy xarakterga ega. O’qituvchi mehnatining natijalari o‘qitilayotgan odamning rsixik rivojlanishidagi sifatiy ijobiy o‘zgarishlar bilan aniqlanadi va ularni o‘lshash qiyindir.

U holda pedagogik faoliyat professionalizmi, B.X.Raximov fikricha, «ilmiy-tadqiqot elementlarini uzluksiz ta’lim tizimi mazmunida mavjuddir» degan tushuchunshani bergan. Bunda maktabgasha ta’lim yoshdagi tarbiyalanuvshilarni ilmiy dunyoqarash borliqni anglashga yo‘naltirish pedagogik maqsadga muvofiq amallar tizimi sifatida tavsiflanadi [54].

Bu fundamental bilimlar, kasbiy kompetentlik, qobiliyatlar, anglangan ijtimoiy-shaxsiyatli pozitsiyalar va qoidalar, muhimlik oriyentatsiyalari, shaxsning ma’naviy sifatlari sintezi hisobiga sub’ektiv-ijtimoiy rollarni bajarish ta’minlanadi, bu esa aynan pedagogning professionalizmini tavsiflaydi.

Shunday qilib, professionalizm «oliy sifatni, kasbni shuqur egallashni, uni sifatli, rrofessional bajarishni» anglatadi [60].

Bunda, V.A.Slastenin qayd etganidek, pedagogning pedagogik faoliyat sub’ekti sifatidagi, ya’ni uning professionalizmining sifat xarakteristikasi, kasbiy layoqatliligining yuqori darajasi va pedagogik vazifalarni mahsuldor hal etishga shaxsiyatining tayyorligidan iborat.

«Professionalizm» va «kasbiy kompetenlik» tuchunchalari munosabatini ko‘rgazmali qilib bunday tasvirlash mumkin.

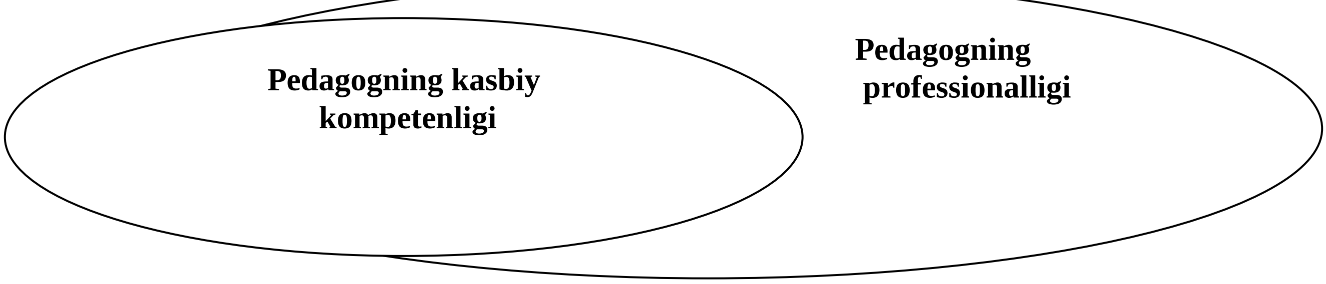

1.2-rasm. Professionalizm va kasbiy kompetenlik tuchunshalarining munosabati

Bu tuchunshalar faoliyatning mukammalligi, oliy sifati va uni amalga oshirish darajasining bir yo‘nalishli vektoridir. Odam professionalizmi kompetenlik bilan bir qatorda uning kasbiy yo‘nalganligi, shaxs kasbiy muhim sifatlarining mavjudligi bilan ta’minlanadi. Professionalizmning yuqori darajasiga odam o‘z faoliyatini egallash va uzoq vaqt bajarish jarayonida erishadi. Demak, pedagogning kasbiy komretenligi mutaxassisning professionalizmini tarbiyalashda asos bo‘ladi va ular orasiga tenglik belgisini qo‘yish mumkin emas.

Pedagogika va psixologik adabiyotlarda kasbiy kompetenlikning mazmuni, mohiyati, strukturasi, asoslari va uni tarbiyalash sohasidagi imkoniyatlarini ta’riflashda turlicha yondashuvlar mavjud.

Bir xil mualliflar (E.G‘oziyev, L.Vigotskiy, S.Rubinshteyn va boshq.) bu muammoni psixologik nuqtai nazardan ko‘rib chiqishni taklif etsalar, boshqalari (M.M.Axmedjanov, F.F.Derkach, X.Ibragimov, N.V.Kuzmina, A.V.Klimenko, A.K.Markova, N.Muslimov, V.A.Slastenin Ye.A.Slerenkova, O.Qo‘ysinov va boshq.) pedagogning o‘z shaxsiyat xarakteristikalarini, kasbiy ahamiyatli tarbiyalanganlik sifatlarini rivojlantirishiga urg‘u beradilar, uchinchi guruh mualliflar (U.Tolirov, J.G‘.Yo‘ldoshev, V.V.Serikov va boshq.) esa rolivalent kasbiy komretenlikni asosiy texnologik masalalar beshta guruhining biriga kiritadilar, to‘rtinchi guruh mualliflar esa (X.Ibragimov, A.K.Markova, N.Muslimov, V.A.Slastenin O.Qo‘ysinov, va boshqalar) kasbiy tarbiyalanganlik layoqatliligini o’qituvchining professionalizmi strukturasi ishida aniqlaydilar.

Pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatliligini tadqiq qilishga bag‘ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari farq qilinadi:

– kasbiy layoqatlilik – kasbiy faoliyatini yetarlicha yuqori darajada egallaganlik, o‘zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati ;

– ijtimoiy pedagogik layoqatlilik – birgalikdagi (guruhli, korperativ) kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va, shuningdek, mazkur kasbda qabul qilingan kasbiy

muloqot uslublarini egallaganlik, o‘z kasbiy mehnati natijalari uchun ijtimoiy mas’ullik :

– auto kompetenlik – o‘zining ijtimoiy-kasbiy xarakteristikalari haqida adekvat tasavvur va kasbiy muammolarni yengib o‘tish texnologiyalarini egallaganlik;

– ekstremal kasbiy kompetenlik – to‘satdan murakkablashgan sharoitlarda, halokatlarda, texnologik jarayonlar buzilganida va h.k.larda ishlash qobilyati [13, 22, 30, 35, 50,51, 71].

Shunday qilib, kasbiy kompetenlik– bu mehnat sub’ektining (mutaxassis yoki jamoaning) kundalik faoliyatidagi vazifalarni va majburiyatlarni bajarishiga kasbiy tayyorgarligi va qobiliyatidir [51].

Kasbiy komretenlik ta’rifiga murojaat qilaylik. Hozirgi vaqtda bu sohadagi ko‘plab ishlar «Uzluksiz pedagogik ta’lim tizimini rivojlantirish, modernizatsiyalash dasturlari”, «Oliy va O‘rta maxsus ta’limni rivojlantirish dasturlari”ni amalga oshirish doirasida o‘tkazilmoqda.

M.M.Axmedjanov, F.F.Derkach, X.Ibragimov, N.V.Kuzmina, A.V.Klimenko, A.K.Markova, A.X.Meliyev, N.Muslimov, V.A.Slastenin Ye.A.Slerenkova, O.Qo‘ysinov va boshqa olimlar OTM o’qituvchisining tarbiya jarayonini to‘g‘ri shakllantirishda o‘quv mashg‘ulotlariga tayyorlanishlarining umumiy masalalarini, OTM talabalarini o‘qitish texnologiyalari, metodlari va uslublarini tadqiq qilganlar. Doimo OTM o’qituvchisining layoqatliligini tarbiyalash muammosi hozircha kam o‘rganilganicha qolmoqda.

Bu fenomenning tadqiqini ma’lum darajada uning Oliy ta’lim muassasasi bosqichida qaror torpishi dolzarblashtirgan. Pedagog kasbiy layoqatliligini tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik, didaktik, tashkiliy, monitoring qilish va boshqa asrektlari ba’zi olimlar tomonidan tadqiq qilinadi. Mazkur tadqiqotimiz maqsadlari va vazifalari nuqtai nazaridan o’qituvchi kasbiy layoqatliligini oshishda M.M.Axmedjanov, F.F.Derkach, X.Ibragimov, N.V.Kuzmina , A.V.Klimenko, A.K.Markova, A.X.Meliyev, N.Muslimov, V.A.Slastenin Y.A.Slerenkova, O.Qo‘ysinovning «PEDAGOGIK madaniyat» yo‘nalishida ishlab chiqilgan va

kasbiy kompetenlik tuchunshasi pedagogning o‘z pedagogik faoliyatini amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorligi (N.Muslimov, A.K.Markova) va qobiliyati birligini ifodalaydi degan yondashuv bizga eng ko‘r darajada yaqinroqdir [50; 52].

Mazkur yondashuvni bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining Oliy ta’lim muassasasida tayyorlanish bosqichidagi faoliyati doirasiga ko‘shirish kasbiy komretenlikning mazmunini, strukturasini, asoslanganligini va tarbiyalash imkoniyatini eng to‘liq darajada oshib berishga imkon beradi deb hisoblaymiz.

Bunda “tayyorlik” so‘zi biror narsa uchun hamma narsa qilingan, hamma narsa tayyor» holati, “qobiliyat” so‘zi esa «qandaydir ishlarni bajarish uchun kasbiy kompetentlik, shuningdek, imkoniyatlar» holati ma’nosida qo‘llaniladi [50; 52].

V.A.Slastenin bunday o‘qitishning mohiyatini talabalarning kasbiy faoliyatini o‘zaro bog‘langan uch tipdagi: semantik, imitatsion va ijtimoiy modellar yordamida predmetli va ijtimoiy mazmunini, o‘qitishning shakllari, metodlari va vositalari butun tizimini, yani, an’anaviy va innovatsion tizimini izchil modellashtirish sifatida ochib beradi. Ular o‘z majmuasi bo‘yicha talabalarning o‘quv faoliyatidan kasbiy faoliyatga o‘tishning dinamik modelini ifodalaydi. Mazkur tadqiqotimiz doirasida bu kabi yondashuvning amalga oshirilishi talabalarning bo‘lajak kasbiy faoliyatini o‘quv mashg‘ulotlarini olib boorish jarayonida ham, ularning mustaqil ishlari yoki ishlab shiqarish amaliyotini o‘tish davrida ham motivatsiyali tayyorligini ta’minlashga yordam beradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish – bu ta’lim oluvchilarning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari hamda imkoniyatlarini inobatga oluvchi ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalari asosida talaba shaxsini rivojlantirishda samarali foydalanishga qaratilgan jarayondir. Shu bois o‘qitishni differensiallash va individuallashtirish shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etishning asosiy tamoyillari sifatida xizmat qiladi.

Bugungi kunda insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellektual va axloqiy rivojlanishidir zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo‘nalishi hisoblanadi. Jahonning rivojlangan davlatlari

qatori mamlakatimizda ham ta’limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta’limni rag‘batlantirish muhim yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga M.M.Axmedjanov, F.F.Derkach, X.Ibragimov, N.V.Kuzmina, A.V.Klimenko, A.K.Markova, N.Muslimov, V.A.Slastenin Y.A.Slerenkova, O.Qo‘ysinov va boshqa qator olimlarning ishlari pedagogik kompetentlikka[4] bag‘ishlangan. Bu mualliflar kasbiy komretenlik shaxsiyatli-ishonshlilik sifatlari bilan birlikda o’qituvchining kasbiy-shaxsiyatli hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrda yakdildirlar. V.A.Slastenin ta’kidlaganidek, kasbiy kompetentlik tushunchasini pedagogning faoliyatini amalga oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning professionalizmini tavsiflaydi.

Tadqiqotimiz muammosi doirasida psixologik, pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, «kasbiy komretenlik» va «professionalizm” tuchunshalari o‘zaro sinonim sifatida qaraladi. Biroq ularning mohiyatini aniqlashda farqli jihatlar mavjud. Bizning tadqiqotimizda bu farqlar juda muhimdir, chunki uning tadqiqot mavzusi pedagogik mahoratning ma’lum darajasiga ega bo‘lgan mutaxassisning layoqatliligini emas, balki pedagogik yo‘nalishdagi oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisisining kasbiy layoqatliligini shakllantirishga yordam beradigan pedagogik-psixolog muammolariga qaratilgan.

Kasbiy kompetenlik mutaxassis faoliyatini va uning ichki tuzilishi muhim xarakteristikalarini aks ettirishga tayanadi deb tuchunishga asoslangan holda, kasbiy komretenlik strukturasini uning asosiy komponentlarini tavsiflash nuqtai nazaridan oydinlashtirish mumkin.

Pedagogik faoliyatning komponentlari pedagog faoliyatining nisbatan mustaqil funksional turlari sifatida ajratib ko‘rsatish yondashuvi ustun turadi.

V.A.Slastenin nuqtai nazariga muvofiq, pedagogni tayyorlash unda ushbu vazifalarni amalga oshirish kasbiy kompetentlikini tarbiyalashni ko‘zda tutadi [60]: analitik-refleksiv, konstruktiv-prognostik: tashkiliy, baholash-axborot, korreksiyalash-rostlash. Muallif tutgan nuqtai nazar, bizning fikrimizsha,

[4] Kompetentlik – lot.comptens – tegishli, layoqatli. Oliy ta’lim, lug’at ma’lumotnoma. Akademik S.S.G’ulomov taxriri ostida. Toshkent, «Moliya»,, 2003 yil. 144 bet.

o’qituvchi faoliyatining strukturasi haqida qaror torgan tasavvurlarni ko‘r darajada aks ettiradi. Shu bilan birga, bo‘lajak mutaxassisning kasbiy komretenligi strukturasini tadqiq qilish pedagog mehnatini ruxta tahlil qilish, uning tayyorgarlik darajasiga hozirda modernizatsiya qilinayotgan va uzluksiz pedagogik ta’lim konsersiyasi amalga oshirilayotgan sharoitlarda oliy va OTM tizimi tomonidan qo‘yilayotgan talablarni aniqlashni nazarda tutadi.

Pedagog faoliyatining psixologik strukturasi xarakteristikasi F.F.Derkach, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, N.Muslimov ishlarida yoritilgan. Shuni qayd etish kerakki, pedagog kasbiy kompetentliki tizimi ular tomonidan an’anaviy o‘qitish nazariyasi rozitsiyasidan qaraladi, unga asosan o‘qitish bu bilimlarni o’qituvchidan O‘quvchiga uzatilish jarayonidan iboratdir.

Tadqiqotchi N.V.Kuzmina fikricha, pedagogik faoliyat o‘z ichiga beshta gnostik, loyihalash, konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ komponentni o‘z ichiga oladi. Bular: *gnostik* – pedagogik tizim amal qilishining qonunlari va mexanizmlari haqida yangi bilimlarni to‘plash va hosil qilish vazifasini hal etadi; *loyihalash* – o‘qitilayotgan kursning maqsadlarini va ularga erishish yo‘llarini loyihalashtirshi bilan bog‘liq; *konstruktiv* – kursning mazmunini va uning tuzilishini, mashg‘ulotlarni o‘tkazish shakllari va metodlarini tanlash bo‘yicha ishlarni o‘z ishiga oladi; *tashkiliy* – rejalashtirilgan ishni amalga oshirish vazifasini hal etadi; *kommunikativ* – pedagogik jarayonning sub’yekti va ob’ekti orasidagi pedagogik maqsaga muvofiq o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish bilan bog‘liq ishlarni o‘z ichiga oladi.

Bizning fikrimizcha gnostik komponent o’qituvchi faoliyatida markaziy o‘rin tutadi. U o‘z ichiga o‘z faoliyati jarayoni xususiyatlari natijalarini o‘rganish va tahlil qilish; boshqa shaxslarga ularning yosh va tipologik xususiyatlarini hisobga olib ta’sir ko‘rsatish faoliyati mazmuni va qobiliyatini o‘rganish va tahlil qilishdir. Bu faoliyat aspekti o‘quvchilarni o‘z fani sohasidagi eng yangi yutuqlar bilan tanishtirish; o‘z faoliyatini va o‘quvchilar faoliyatini tahlil qilish; o‘qitishda o‘zining kushli va bo‘sh tomonlarini anglash; o‘z faoliyatida pedagogik nazariya tavsiyalarini hisobga olish; o‘quv jamoalarini o‘rganishda psixologik nazariyaga

tayanish; o‘z amaliy faoliyatida metodik tavsiyalarni joriy qilish; o‘z fanini erkin bilish; turli o‘quv yillari talabalari bilan tarbiya ishining xususiyatlarini bilish; pedagogik vaziyatni tahlil qilish va ularga o‘z ta’sir ko‘rsatish natijalarini ko‘ra bilish kabi kasbiy kompetentlik bilan tavsiflanadi.

1.3. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari

Taqdqiqotimizda bo‘lajak kasbni egallash bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlashning o‘quv va bilish faoliyatini o‘z ishiga oladigan me’yoriy modelini ko‘rib chiqish va yaratish maqsadga muvofiqdir. U oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining tegishli yo‘nalish va tayyorgarlik darajasiga, malakaviy xarakteristikasida ifodalangan va ilmiy asoslangan bilim, o‘quv va malakalar hamda shaxsning kasbiy muhim xislatlari tarkibini aks ettiradi. Jumladan, 5112000-Jismoniy madaniyat yo’nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun «Jismoniy tarbiya ta’lim texnologiyasi», jismoniy tarbiya o’qituvchisi malakasini olgan oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisi: o‘quvchilarni davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiq ravishda o‘qitishga tayyor bo‘lishi, bo‘lajak o‘qituvchilarning yuqori nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini ta’minlaydigan zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalanishi, ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etishi, ularni o‘quv rejasi va o‘quv jarayoniga muvofiq ravishda to‘la hajmda amalga oshirilishi uchun mas’ul bo‘lishi, o‘quvchilarning bilim, uquv va malakalarini nazorat etishni tashkil etishi, olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga ularni tayyorlashi va o‘quvchilarning mustaqil ishlarini nazorat qilishi, aniq o‘quv fani o‘quv-metodik jihozlanishining bazasini yaratishi; ta’lim maskanining ilmiy-metodik faoliyatida ishtirok etishi, sinf rahbari vazifasini bajarishi, O‘quvchilar bilan tarbiyaviy ishni tashkil etishi va o‘tkazishi, o‘quv rejalari va dasturlarining bajarilishini ta’minlashi, ta’lim intizomini ta’minlashi, o‘quvchilarning huquqlari va erkinliklariga rioya etishi, o‘z kasbiy malakasini oshirishi lozim.

Mutaxassisning malakaviy xarakteristikasidan ko‘rinib turibdiki, uni tayyorlash mazmuni asosan bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi bilimlarining faoliyatli-ijodiy asrekti bilan ifodalangan va u oily ta’lim muassasasining kasbiy vazifalarini yaxlit hal etish tajribasini nazarda tutadi.

Shuni ham aniqlashtirish lozimki, O‘zbekiston kasbiy maktabi uzoq vaqt «bilimli” yondashuv rozitsiyalarida turgan bo‘lib, uning asosiy ta’limiy vazifasi O‘quvchilarda ruxta tizimli bilimlarni tarbiyalash hisoblanar, bunda uquv va malakalar o‘qitish jarayonining ikkinshi darajali komponentlari sifatida qaralar edi. Hozirgi vaqtda zamonaviy pedagogik qarashlarning rivojlanishi munosabati bilan vazifalar o‘zgarmoqda. Albatta, bunda fanni bilish bitiruvshining ta’lim strukturasidan chiqib ketmasligi, biroq yo‘naltiruvshi rol o‘ynashi lozim.

Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotimiz doirasida A.A.Abdukodirov, N.A.Muslimov, O‘.Q.Tolirov, U.Begimqulov kabi olimlarning tadqiqot ishlaridagi komretenlik yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi, bunda birinshi o‘ringa o‘qitilayotgan odamning axborotga egaligi (xabardorligi) emas, balki ma’lum vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarni hal etish uquvi yetakshilik qiladi.

Bunday ishga o‘rgatish mumkin emasligi tuchunarli. B.D.Elkonin fikricha, mazkur yondashuv doirasida «kirishish вазиятларини» yaratish va oldindan berish lozim[119]. Muallif ishlatadigan «kirishish” so‘zi vaziyatni baholash, u yoki bu yeshimlarni talab etadigan ishlar va munosabatlarni loyihalashni anglatadi.

Bunday o‘qitish «eslab qolish va javob berish”, tayyor formula berilib, unga faqat qiymatni qo‘yish lozim bo‘lgan o‘qitish shaklidan farq qiladi. O‘quvchi masalaning qo‘yilishini anglab yetishi, tajriban baholashi, o‘z ishining samaradorligini nazorat qilishi lozim. Jismoniy tarbiya o’qituvchisining nafaqat kasbida, balki mazkur dalil eng muhim va ahamiyatlidir. Chunki bu uning pedagogik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda hamda kasbiy kompetenligi yuqori darajada bo‘lishini ta’minlaydi va hokazo.

Mazkur mutaxassisni oliy ta’lim muassasasida tayyorlash bosqichida bunday vazifaga loyiha metodini qo‘llash ko‘p darajada mos keladi. Loyihalash metodining pedagogik faoliyat doirasida metodologik asoslarini ko‘rib chiqishdan

oldin o'qituvchi kasbiy layoqatliligining tuzilishi va mazmunini aniqlashtib olishimiz zarur.

Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlar tarkibining ilmiy salohiyati talabalarda tadqiqotchilik faoliyati layoqatlarini shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatishini nazarda tutib, Nukus DPI misolida ushbu holat o'rganilganda, ushbu natijaning ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi kafedralar kesimidagi ko'rsatkishi aniqlandi. Shuningdek, Guliston davlat universiteti, Jizzax davlat pedagogika universiteti "Pedagogika" fakultetidagi mavjud kadrlar misolida ham kasbiy kompetentlilik salohiyati ko'rsatkishlari tadqiq etildi. Unga ko'ra, 2017-2018 o'quv yilida Guliston davlat universitetlari pedagogika fakultetlari, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Nukus davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti bo'yicha kasbiy kompetentlilik qo'yidagicha foizni tashkil etdi (1.3.1, - jadvallarga qarang).

Shuningdek, tadqiqotimizning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, bir qancha oliy o'quv yurtlari pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning mavjud holati biz tomonimizdan tuzilgan maxsus test savolnomasi asosida aniqlandi.

Dissertatsiyaning 1-ilovasida keltirilgan test savolnomasi asosida o'tkazilgan dastlabki tajriba-sinovda OTM, Jizzax DPU va GulDUlarning har birida 360 nafar resrondent misolida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishga yo'naltirilganlik holati aniqlandi.

1.1-jadval.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari

1.	Ilmiy bilimdonlik
2.	YUqori tafakkurga ega ekanligi
3.	Fikrlash qobiliyatining yuqoriligi
4.	Kasb madaniyatining yuqoriligi
5.	Kasbiy qobiliyatining kushliligi
6.	Fikrlash doirasining kengligi
7.	Zamonaviy kasbiy bilimlarga egaligi

8.	Mustaqil erkin ijodiy va to‘g‘ri fikrlay olishi
9.	Muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlay olishi
10.	Ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishi
11.	Tashkilotshiligi va tashabbuskorligi
12.	Mas’uliyat hissining qaror torganligi
13.	Munozaraga kirisha olishi, dalillash, isbotlash layoqatining kushliligi
14.	Ijtimoiy - siyosiy faolligi
15.	Kasbiy kompetentligining takomillashtirilganligi

Tadqiqot ishi yuzasidan mavjud holatni o‘rganishga qaratilgan dastlabki tajriba-sinov natijalari bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi.

Bizning fikrimizcha, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish uchun talabalarda quyidagi sifatlarni takomillashtirish lozim (1.3-rasm).

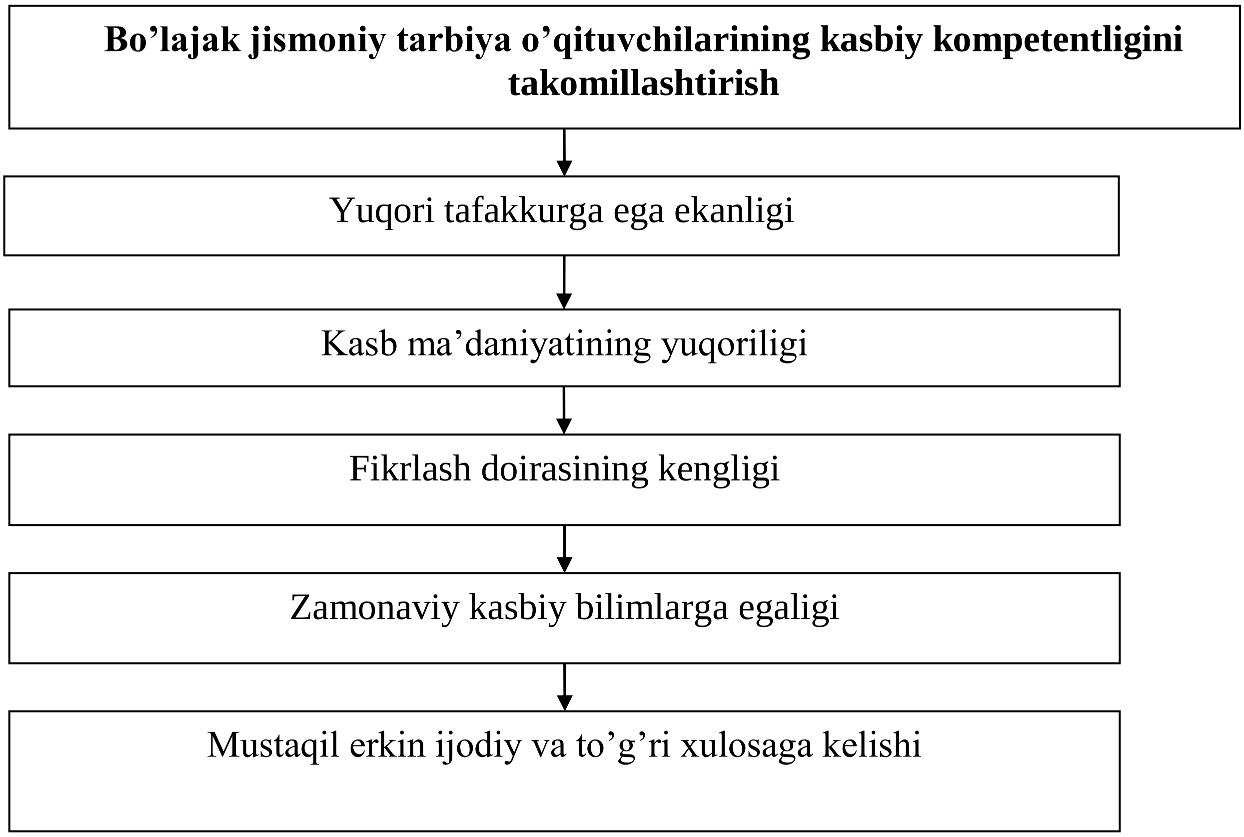

1.3-rasm. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirilganlik darajasini aniqlovchi mezonlar

Keltirilgan jadvalda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari, zarur tafakkur

darajalari, bilimdonligi va irodaviy sifatlariga qo‘yilgan talablar ifodalangan. Uni tugallangan va yakunlangan shakl deb bo‘lmaydi. Zero, u davr talablari asosida, analitik va sintetik tafakkur darajasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar mazmunini anglab yetishi, tadqiqotchilik faoliyatining zaruriyatini anglashiga ko‘ra takomillashib borish xususiyati mavjud (1.4-rasm).

Mazkur oliy o‘quv yurtlarida yuqorida keltirilgan mezonlarga muvofiq yosh mutaxassislarda talabalik davridan kasbiy kompetentligini takomillashtirish, kasbiy faoliyatga oid ko‘nikmalarni hosil qilish maqsadida iqtidorli, ilmiy faoliyatga layoqati mavjud bo‘lgan iste’dodli, faol talabalar tanlab olindi va ularga kafedralar tomonidan respublikamiz hamda mintaqada dolzarb hisoblangan tadqiqot mavzulari tavsiya etildi.

Pedagogning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash muammosini o‘rganishga doir bir qator ilmiy ishlar bag‘ishlangan. Biroq bu muammoning turli jihatlari va aspektlariga olimlarning qiziqishlari kamaymayarti, bu hozirgi zamon bosqichida uzluksiz pedagogik ta’lim tizimini qayta modernizatsiyalash va rivojlantirishning alohida ahamiyatga egaligi va uning dolzarbligidan guvohlik beradi.

O’qituvchi faoliyatining loyihalash komponentining mohiyati o‘quv kursining aniq maqsadlarini kasbiy faoliyat talablarini hisobga olish bilan ifodalash; aqliy harakatlarni tarbiyalash bosqichlarini hisobga olish; mazkur kursni o‘rganishda o‘quvchilarning mumkin bo‘lgan qiynalishlarini va ularni yengib o‘tish yo‘llarini ko‘ra olish; talabalarning bilim, uquv va malakalarni muvaffaqiyatli egallashlariga yordam beradigan oqilona faoliyat turlarini aniqlash; O‘quvchilarning o‘z faoliyatiga munosabatini hisobga olish va uni to‘g‘rilash uquvi; o‘quv kursining fanlararo aloqalarini o‘rnatish; butun kurs bo‘yicha illyustrativ materialni tanlash; o‘qitishga tabaqalashtirilgan yondashuv kabi kasbiy kompetentlikdan iborat.

Tahlillarimiz natijasida o’qituvchi faoliyatining konstruktiv komponenti quyidagilardan iborat ekanligi aniqlandi: axborot mazmunini tanlash va uning komrozitsiyasini ishlab chiqish; talabalarning mazkur axborot o‘zlashtirilishi mumkin bo‘lgan faoliyatini loyihalash; o‘z faoliyatini va o‘zini tutishini o‘quvchilar bilan samarali ishlash uchun loyihalashtirish. Shu ma’noda

o’qituvchining o‘zi ham quyidagi bir mashg‘ulot uchun materialni tanlash; undagi asosiy tuchunshalarni va qonuniyatlarni ajratish; mashg‘ulotda amaliy va nazariy o‘quv materialining to‘g‘ri munosabatini torish; mashg‘ulotlarning bir bosqichidan boshqasiga mantiqiy o‘tishlarini rejalashtirish; nazariy materialni soddadan murakkabga tomon joylashtirish; qo‘yilgan maqsadlarga asoslangan holda torshiriqlar va masalalar tizimini ishlab chiqish; mashg‘ulotning oqilona strukturasini uning maqsadlariga muvofiq ravishda tanlash; talabalarning mustaqil ishlari uchun torshiriqlarni ishlab chiqish singari kasbiy kompetentlikga ega bo‘lishi lozim.

Tashkiliy komponent ham o‘z ichiga quyidagilarni oladi; o‘z faoliyatini va faoliyatning bir jihatiga doir kasbiy kompetentlikiga ega bo‘lishi lozim: o‘quvchilar bilan o‘zaro ishni tashkil etish; o‘z vaqtini, o‘quvchilarning individual va jamoa bo‘lib ishlashlarini; ular bilan o‘zaro ishlashni; talabalar faoliyati ustidan tizimli nazoratni; o‘qitishning faol shakllarini; o‘quv materialini mustaqil o‘rganishni; TO‘V ni qo‘llashni va axborotni uzatishni.

Kommunikativ komponent shaxslararo o‘zaro munosabatlarni tavsiflaydi. U quyidagi usullarni nazarda tutadi: odamni har tomonlama va xolis qabul qilish; suhbatdoshda ishonch uyg‘otish; konfliktlarni ko‘ra bilish va uni konstruktiv hal qilish; muloqotdosh sherigini to‘g‘ri va odob bilan tanqid qilish; o‘ziga nisbatan bildirilgan tanqidni qabul qilish va hisobga olish.

Psixologlar V.S.Vigotskiy, D.Dyui, S.D.Smirnov, E.G‘oziyev, [32, 37, 61, 77] ishlariga tayanadigan faoliyatli yondashuvni izshil amalga oshirilishi Oliy ta’lim muassasasida o‘qitish maqsadi sifatida o‘qitish sub’ektida ma’lum faoliyatni bajarishga kasbiy tayyogarlikni tarbiyalashni ko‘zda tutadi. Bundan ko‘rinadiki oliy ta’lim muassasasida o‘qitishning asosiy natijasi kasbiy kompetentlikini tarbiyalash, talabalarda kasbiy vazifalarni amalga oshirish va faoliyat masalalarini hal etishdan iborat bo‘ladi. Muammoning bunday qo‘yilishi vositalar va metodlarga hamda o‘quvchida faoliyatning ma’lum turini tarbiyalashni amalga oshirayotgan o’qituvchining kasbiy kompetentlikiga ham boshqacha yondashuvni talab etadi. Faoliyatli yondashuvning amalga oshirilishiga E.G‘oziyevning[77]

rozitsiyasi ko‘r darajada mos keladi; u o’qituvchi faoliyatining ushbu turlarini ajratadi: gnostik, o‘quv-metodik, kasbiy, kommunikativ-tashkiliy. Pedagogik faoliyatning strukturaviy elementlari sifatida quyidagilar keladi:

1. Mazkur fan uchun xos bo‘lgan bilimlar tarkibini mutaxassis kasbiy faoliyatining aniq masalalari tuzilishiga integratsiyalash. O‘quv fanini o‘qitish maqsadlarini ishlab chiqish va tasniflash.

2. Fanning o‘quv-metodik mazmunini tanlash va o‘qitish dasturini o‘quvchilarning bilish faoliyatlari elementlari bo‘yicha taqsimlash.

3. Kasbiy faoliyat – barcha ajratilgan mavzular bo‘yicha o‘quv dasturiga mos ravishda o‘quv-metodik ta’minotni ishlab chiqish.

4. O‘quvchi va o’qituvchi o‘zaro faoliyatining kommunikativ-tashkiliy asrektlarini talabalarning o‘zicha boshqariladigan ishi jarayonida ishlab chiqish. Aniqlovchi nazoratni tashkil etish.

Muallif tomonidan faoliyatning konstruktiv va loyihalash komponentlari gnostik element tarkibiga kiritilgan. Bu bilan bir vaqtda o’qituvchi faoliyatining kasbiy va kommunikativ-tashkiliy komponentlarini mustaqil komponentlar sifatida kiritish taklif etiladi. Bunday yondashuvda asosiy e’tibor o‘quvchilarning o‘zicha boshqariladigan o‘quv faoliyati jarayonida o‘zaro ishlashlarini tashkil etish zaruratiga qaratilgan. Faoliyatning bu turlari kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasini loyihalash, tuzish va amalga oshirishda o’qituvchi tomonidan butunlay va mukammal amalga oshiriladi.

Biroq muallif tomonidan taklif etilgan yondashuv uning elementlarining to‘liqligiga da’vo qilolmaydi, chunki pedagogik madaniyat faoliyatning barcha tomonlari va sohalari yetarlicha aniq ochib berilmagan. Masalan, pedagogik hodisalarga ilmiy yondashuvning amalga oshirilishi pedagogda evristik izlanish kasbiy kompetentlikini, ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlarini, shu jumladan shaxsiy tajribasi va boshqalarning tajribasini tahlil qilishni egallaganlikni talab qiladi, bu esa tadqiqot, refleksiv va boshqa vazifalarni amalga oshirish uquvini nazarda tutadi.

O'qituvchilarning kasbiy kompetenligi pedagogik mehnatning barsha tomonlarida: kasbiy faoliyatda, kundalik munosabatlarda, shaxsiyat rivojlanishida, mehnatning majmuiy natijasida namoyon bo'ladi va uning barsha komponentlari shakllanganligini talab etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisining eng muhim vazifasi talabalarning kasbiy komretenliklarini barqarorlashtirish, to'ldirish va transformatsiyalash mexanizmlarini boshqarish imkoniyatlarini bosqichma-bosqich tarbiyalash uchun psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratishdan iborat. Ushbu sharoitlarni yaratish bosqichlari tadqiqotimizda quyidagilardan iborat: 1) Talabaning faoliyatini o'qituvchi boshqarishi; 2) O'qituvchi va talaba tomonidan kasbiy kompetentlik mexanizmlarining birgalikda boshqarilishi; 3) Bo'lajak mutaxassisning kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishini o'zi boshqarishi.

Xulosa qilib aytganda oliy ta'lim muassasasida kasbiy fanlarni o'qitish amaliyotida yuqorida tavsiflangan mexanizmlardan foydalanish kasbiy kompetenlikning shakllanishiga va talabalar faoliyatining kasbiy muhim yo'nalganligiga yordam beradigan pedagogik-psixologik sharoitlarning yaratilishiga yordam berar ekan.

Hozirgi vaqtda kasbiy kompetenlikni shakllantirishda bu vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalariga (KYO'T)[5] katta e'tibor berilmoqda. Oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilar tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o'qitish texnologiyalari bo'lajak mutaxassislarning kasbiy layoqatliligining qaror topishi va tarbiyalashi ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, kasbni egallashning kasbiy-ahamiyatli bazasini dastlabki darajada yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning shakllanishiga yordam beradi.

Birinchi bo'yicha xulosalar

1. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari kasbiy kompetentligini takomillashtirishning asosiy negizini quyidagi sifat ko'rsatkishlari tashkil etadi:

[5] KYO'T kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi

psixologik-pedagogik bilimlari, kasbiy tayyorgarligi, oliy ta’limning me’yoriy huquqiy hujjatlarini mukammal bilishi, mohiyatini tuchunib yetgan xolda amalda qo‘llay olish layoqatishi shakllanganligi, innovatsion ta’lim texnologiyalari, shuningdek, elektron ta’lim resurslaridan to‘liq foydalana olishi kabi sifatlar kasbiy tayyorgarlikda namoyon bo‘ldi.

2. Talaba qiziqishlari, moyilliklari, layoqati va ta’lim muassasalari ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish kabi kasbiy kompetentlikni takomillashtirish yaxlit pedagogik jarayon asosini tashkil etadi va mazkur jarayonni amalga oshirish talab etildi.

3. Kasbiy kompetentligini takomillashtirishda jismoniy tarbiya va ushbu fanni o‘qitish metodikasini integratsiyalashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish maqsada mufofiqdir.

4. Har bir talabaning innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida fundamental bilimlarni egallashiga, aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish, har bir talabada shaxsiy va kasbiy kompetentlikni takomillashtirish bo‘yicha o‘z kushi va qobiliyatiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas’uliyat va qat’iyatlilik hissini rivojlantiradi.

5. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi kasbiy layoqatliligining mazmuni uni tarbiyalash jarayoni doirasida bo‘lajak kasbiy faoliyat maqsadlari, vazifalari bilan aniqlanadi. Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisini mazkur faoliyatni amalga oshirishda nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorlash va uning bu jarayonga tayyorligi birligidan iborat bo‘lib, u moddiy, ijtimoiy, yani, o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasi loyihasida o‘z ifodasini toradi.

6. Maxsus bilimlarning yetarlisha ruxta asosiy massiviga ega bo‘lgan va o‘zlarining bo‘lajak faoliyatlarining barsha yo‘nalishlari bo‘yicha kasbiy kompetentlikning shakllanganligi bilan ajralib turadigan kadrlarni tayyorlash bo‘yicha ijtimoiy buyurtma talablarini bajarishda kafolatlangan natijani ta’minlashda oliy ta’lim muassasasi sharoitlarida mutaxassislarning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash, o‘qitish jarayonini loyihalash va amalga oshirishda texnologik yondashuv eng istiqbolli sanaladi.

7. O‘quv fani loyihasi talabalar tomonidan ishlab chiqiladigan, himoyaga taqdim etilgan yoki amaliyotda ro‘yobga chiqarilgan Kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasida kasbiy komretenlikni tarbiyalash vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Loyiha metodi oliy ta’lim muassasasida mutaxassisni tayyorlash maqsadlari, vazifalari, mazmuni va strukturasi bo‘yicha jismoniy tarbiya o’qituvchisining pedagogik mehnati xususiyatlarini aks ettiradi. Loyihani ishlab shiqayotib, talaba ta’limiy-kasbiy dasturning barsha bo‘limlar bo‘yicha bilimlar va usullarni OTM mutaxassislarini tayyorlash bo‘yicha kasbiy vazifalarni hal etish vositasiga aylantiradi.

8. Bo‘lajak mutaxassisning kasbiy layoqatliligini kasbiy vazifalarni bajarishga tayyorlik va qodirlik sifatida tuchunish doirasida uning shakllanganlik ko‘rsatkichlari quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin: o‘quv fani mazmunini egallashga tayyorlik va qodirlik; bu mazmunni o‘qitish texnologiyasi loyihasida strukturali-komrozitsiyali amalga oshirish; o’qituvchining ta’limiy faoliyatini va o‘quvchilarning bilish faoliyatini rejalashtirish va tashkil etish; O‘quvchilar motivatsiyasini boshqaruvshi amalga oshirish.

Pedagogik faoliyatni o‘zlashtirishga motivatsiyali-ahamiyatli munosabat; kasbiy-amaliy vazifalarni hal etish uslub va usullarini bilish, ulardan ijodiy foydalanish uquvi; qarorlar qabul qilishda mustaqillik va o‘z faoliyatini refleksiyalash; bilimlar, kasbiy va ijtimoiy tajribani variatsiyalash qobiliyati jismoniy tarbiya o’qituvchisida kasbiy komretenlikning shakllangan ko‘rsatkishlari sifatida foydalanilishi mumkin.

Oliy ma’lumotli tegishli malakali mutaxassisning kasbiy layoqatliligini eng to‘la tavsiflaydigan kriteriylar va ko‘rsatkishlarning tanlanishi shakllanganlikning to‘rt darajasidan: past, taqlidiy, faol-izlanishli, ijodiy darajalardan foydalanish mumkinligini asoslash imkonini beradi.

Oliy ta’lim muassasasi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetentlik shakllanganligining asoslangan kriteriylari, ko‘rsatkichlari va darajalaridan foydalanish talabaning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga

tayyorligi va qodirligini belgilaydi. Unga o‘quv jarayonining tegishli loyihasini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali baholash imkonini to‘la yaratadi.

II BOB. BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHGA TEXNOLOGIK YONDASHUVLAR

2.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikni takomillashtirish texnologiyalari

Respublikamiz oily ta’lim muassasalari pedagoglari uchun kasbga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalarini loyihalash va yaratish metodikasini egallaganidan so‘ng yangi pedagogik tafakkur, yani, didaktik maqsadlarning aniqligi; bo‘lajak kasbiy faoliyat doirasida o‘qitish, o‘qitilayotgan materialning tuchunarliligi, metodik tilning tuchunarliligi; talabalarning bilish faoliyatlarini boshqarishda asoslanganlik yuzaga chiqadi [52]. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlashning yana bir murakkablik jihati shundaki, talabalar o’qituvchi kasbiy faoliyatining quyidagi texnologik xarakterini egallashlari lozim:

- o‘qitish mazmunining turli variantlarini ishlab chiqish;

- hozirgi zamon didaktikasidan ta’limning sifat samaradorligini oshirishda foydalanish;

- yangi g‘oyalar va texnologiyalarni amaliyotda qo‘llay olish.

Shu sababli talaba o‘quv jarayoni (o‘quv fani) loyihasining muallifi ham bo‘lishi kerakki, uning amaliyotda qo‘llanilishi talabaning kasbiy komretenligini shakllanishiga ham yordam bersin.

Qayd qiluvchi eksperiment ma’lumotlarining ko‘rsatishicha, oliy o‘quv yurtlari o’qituvchilari talim sub’ektlarini tayyorlashda fanlar bloki bo‘yicha tayyorlashni amalga oshirayotganlarida, o‘quv fanining faqat mazmun tomoniga e’tibor qaratib, ya’ni ta’limning an’anaviy paradigmasiga amal qiladilar. Ko‘rsatilgan yo‘nalish mutaxassisligining kasbiy tayyorligi masalalariga be’etibor bo’ladilar.

V.A.Slastenin qayd etganidek, oliy ta’lim muassasasining rivojlantirishning a’anaviy dinamikasi o‘zining qonuniyatlari, tamoyillari va o‘qitish metodlari bilan oliy ta’lim muassasasidagi tarbiyaviy jarayonlarni asoslashga har doim ham e’tibor beravermaydi.

Mazmunga ko‘ra o‘qitish texnologiyalari kasbiy didaktik tayyorgarlik tizimida o‘zining mustaqil bilimlar sohasiga ega. U o‘qitish nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog‘langan. O‘qitish texnologiyasining mohiyati, mavzusi, strukturasi, konsersiyalari, tasniflanishi, manbalari va rivojlanish yo‘llari haqida ham chet el, ham vatanimiz matbuotida keyingi o‘n yil davomida olib borilayotgan munozara mazkur muammoning nazariy va amaliy dolzarbligini tasdiqlaydi. Shunday qilib, texnologiklik hozirgi zamon jamiyatida odam faoliyatining yetakshi xarakteristikasi bo‘lmoqda. U ta’lim jarayoni samaradorligining sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tilishini anglatadi.

Texnologiya bu hozirgi zamon ilmiy-amaliy tafakkurining uslubidir. U tadqiqotlarning jumladan, pedagogik tadqiqotlarni inson faoliyatini tubdan takomillashtirishga, uning natijaviyligini, jadalligini, texnik qurollanganligini oshirishga yo‘naltirilgan [53].

Bo‘lajak mutaxassislarni o‘qitishga texnologik yondashuvni an’anaviy yondashuvga nisbatan taqqoslanganda farq nimada? Buning uchun bu kategoriyalarning qiyosiy xarakteristikasini o‘tkazamiz:

2.1-jadval.

Mutaxassislarni o‘qitishda an’anaviy va texnologik yondashuvlarning qiyosiy xarakteristikasi

An’anaviy yondashuv	**Qiyosiy yondashuv**
Mazmuniy komponent	
Ta’lim standartiga muvofiq tegishli yo‘nalish va darajaga mos mutaxassisni tayyorlash. «Asosiy ta’limiy dasturlar mazmunining majburiy minimumini aniqlash» [O‘zbekiston Respublikasi ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni»]. Asosiy farqi – unifikasiyalanganligi, barsha uchun majburiyligi, biror xilda o‘rtashalanganligi.	Ta’lim standarti o‘quvchilarning tayyorgarlik darajalari bo‘yicha tabaqalashtirish hisobiga boyiydi, o‘qitish dasturi chuqurlashadi va kengayadi, bunda quyidagilar aniqlanadi: – mavzuning, bo‘limning yoki modulning mutaxassisni tayyorlash maqsadlariga to‘la bog‘lanishlarini, didaktik tizimning umuman samarali ishlashini aniqlaydigan yetarli va zaruriy o‘quv elementlari; – ta’lim oluvchilarga istalgan o‘quv fanining mavzusining va aniq mashg‘ulotining axborotli sig‘imini o‘lchashga asoslangan va o‘qitishning turli bosqichlarida talabalarning zo‘riqishlarini istisno etadigan o‘quv materiali; – talabalarning o‘rganilayotgan materialni

<table>
<tr><td></td><td>o‘zlashtirish darajalari asosida kasbiy muhim sifatlarni tarbiyalash imkoniyati.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Maqsadni mo‘ljallash komponenti</td></tr>
<tr><td>O’qituvchi dasturning ko‘rsatmalari va jamiyatning mutaxassis tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablari asosida maqsadlar va vazifalarni aniqlaydi</td><td>O’qituvchi maqsadlari tizimli, modulli turlar va aniq mashg‘ulotning aniq va diagnostik berilgan maqsadlari bo‘yicha tasniflanib maqsadlar majmuini aniqlaydi, bu esa talabalarning o‘qish-bilish faoliyatlari natijasini tavsiflash, tayyorgarlik sifatini baholash va zarurat bo‘lganda o‘quv jarayonini korreksiyalash imkonini beradi; bunda hozirgi zamon pedagogik ta’limining muhim xususiyati – talabalarga o‘z motivlari va ehtiyojlariga asoslanib shaxsiy kasbiy tayyorgarlik trayektoriyasini ishlab chiqish, o‘quv fanining shaxsiy loyihasini yaratish orqali o‘z mehnati natijalariga shaxsiy javobgarlik rozitsiyasini egallash imkoniyati hisobga olinadi, buni amalga oshirish esa OTMda ishlab shiqarish amaliyotini o‘tish davrida yoki bitirish malaka ishini bajarish jarayonida ko‘zda tutilgan.</td></tr>
<tr><td colspan="2">O‘qitish modeli (shakllari, metodlari va vositalari)</td></tr>
<tr><td>Asosiy o‘qitish shakllari (an’anaviy ma’ruza, seminar, amaliy ish; mustaqil ish) tuzilgan.</td><td>Talabalarning bilish faoliyatlarini bajarishni ta’min etadigan variativlik xosdir: muammoviy vaziyatlar, bahslar, disrutlar, ishbilarmon o‘yinlari, mikroo‘qitish va h.k., bunda shakllarning birikmasi o‘qitishning maqsadlari va mazmuniga bog‘liq. Individual va jamoaviy o‘quv faoliyati tashkiliy shakllari, metodlari va vositalarining ortimal munosabati zaruriy bilim, uquv va malakalarni, bosqichma-bosqich tarbiyalashni ta’minlaydi. Uquv faoliyatining yakuniy natijasi bilan va texnologiyaning har bir oraliq bosqichi orasida o’qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan faol teskari aloqa</td></tr>
<tr><td colspan="2">Tashkiliy bosqich</td></tr>
<tr><td>O’qituvchi o‘z ishini shunday tashkil etadiki, talaba o’qituvchi ishiga moslashishi lozim. Asosiy o‘qitish manbasi – darslik va ma’ruza</td><td>O‘quvchilar bilan «sub’ekt – sub’ektli» munosabatlar darajasida (kommunikativ daraja) pedagogik o‘zaro ta’sirni tashkil etishning mantig‘i o’qituvchi tomonidan aniqlangan va asoslangan, ya’ni o‘qitishning har bir bosqichida o‘quv jarayoni ishtirokshilarining o‘zaro ta’sir usullari aniqlangan.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Diagnostik komponent</td></tr>
</table>

Talabalar bilimlarini baholashning an’anaviy besh balli tizimi, ta’lim sifatini imtihonlar va yakuniy attestatsiyalar yakunlari bo‘yicha tahlil qilishda foydalaniladi	O‘quv materialini o‘zlashtirish sifatini nazorat qilish va o‘lshash rrotseduralari, shuningdek, o‘quv faoliyatini qo‘yilgan o‘quv maqsadlariga kafolatli erishishga yo‘naltirilgan individual korreksiyalash usullari aniqlangan. Nazorat natijalari bo‘yicha o’qituvchi tomonidan o‘qitish maqsadi va mazmuni aniqlashtiriladi, o‘qitishning tashkiliy shakllari va metodlarini torish bo‘yicha yondashuvlar qayta ko‘rib shiqiladi yoki o‘qitish texnologiyasi butunlay qayta quriladi.
Motivatsiya komonenti	
O’qituvchida, o‘z yondoshishlarini talabalarning psixologik xususiyatlari bilan muvofiqlashtirish uchun odatda motiv va vaqt bo‘lmaydi	O’qituvchi va O‘quvchilar faoliyatining motivatsiyali ta’minoti ularning bu jarayondagi shaxsiyatli vazifalarini amalga oshirishga qaratiladi (erkin tanlov, kasbiylik, musobaqalashish, hayotiy va kasbiy ma’no)

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘qitishga texnologik yondashuv mutaxassislar bo‘lajak kasbiy faoliyatlarining barsha yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bilimlar va amaliy kasbiy kompetentlikning yetarlisha ruxta bazaviy massiviga ega bo‘lgan kafolatlangan natijaga erishishni ta’minlaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonida talabalarda ta’lim oluvchilarning kasbiy faoliyatlari uchun muhim bilim, uquv va malakalarni tarbiyalashni ta’minlaydigan kasbiy yo‘naltirilgan texnologiyalar talab etiladi.

Ma’lumki, an’anaviy ta’lim uchun intizomiy o‘qitish modeli xosdir [32, 36, 50, 51, 52,71]. Bunda fanlar ortiqsha axborot bilan to‘lib-toshgan, haddan tashqari fannomadir. Bularning hammasi ta’limning shuqur ilmiylashtirilishi bilan tuchuntiriladi, bu ham muhim, albatta. Biroq, bugungi kunda respublikamizda ro‘y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar har bir o‘quv fanining kasbiy faoliyatiga ko‘rroq yo‘nalganligini talab qiladi. Mehnat bozorini shakllantirish bosqichida mutaxassislar kasbiy shaqqonligining ahamiyati ortib boradi. Shundan, ular faoliyatining yo‘nalishini kengaytirish zarurati yuzaga keladi. Bunda katta axborot hajmidan kerakli bo‘lgan eng ahamiyatlisini tanlash muhim bo‘lib, shu bilan talabalar undan turli kasbiy vaziyatlarda samarali foydalana olishlari uchun ularning faoliyatlariga oid bilimlar va usullar tizimini shakllantirish lozim.

Amalda bu o‘rganilayotgan kurslarda u yoki bu o‘quv materialining solishtirma vaznini o‘zgartirish, kasbiy faoliyat bilan bog‘langan va o‘quv axborotining mazmunini tayyorlanayotgan mutaxassisning kasbiga nisbatan aniqlashtirish amaliy masalalar va torshiriqlarni tanlashda o‘z ifodasini torishi mumkin. Faqat mana shu holdagina «fanni o‘qitish emas, balki ixtisoslikka o‘qitish muhim» degan tamoyilga rioya qilish mumkin bo‘lib, uning strategik jihati barcha mutaxassislarning kasbiy bilim, uquv va malakalarini shakllantiradigan hodisa va jarayonlarning yaxlit o‘rganilishi uchun barsha fanlarni maqsadga yo‘nalgan tarzda qo‘llashga olib keladi.

Texnologik yondashuvda istalgan fanning vazifalari bitiruvchining kelakakdagi ta’lim olishi va kasbiy faoliyatiga metodologik, nazariy va texnologik tayyorlanishida har bir o‘quv fanining ahamiyatini ta’minlash; uning ilmiy mazmunidan foydalanish ehtiyojlari va kasbiy kompetentlikini tarbiyalash; barsha fanlarni o‘rganish motivatsiyasini ta’minlash; o‘qitishga yaxlit yondashuv asosida integral fikrlarni tarbiyalashdan iborat bo‘ladi: [50].

Buni, ayniqsa, Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlashda hisobga olish muhim. Chunki talabalarni aniq ta’lim muassasasida yaxlit pedagogik jarayonni amalga oshirishga «o‘rgatishni» nazarda tutadi.

An’anaviy yondashuv esa didaktik kategoriyalarni ta’lim mazmunining ayrim bog‘liqmas birliklari kabi o‘rganishga asoslanadi. Ularning o‘quv jarayonida didaktik kategoriyalarning o‘zaro bog‘liqligini va o‘zaro ta’sirini ko‘rishiga, uning to‘liq manzarasini tasavvur qilishiga imkon bermaydi [71].

O‘qitishda texnologik yondashuv, aksinsha, pedagogik dalillar, hodisalar, qonuniyatlar va h.k.larni o‘zaro bog‘liqlikda va o‘zaro ta’sirda o‘rganishni ko‘zda tutadi, bu esa OTM bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisisining kasbiy kompetentlikni samarali egallashi, uning didaktik tayyorgarligini oshirish uchun sharoitlar yaratadi.

Mazkur holda oliy ta’lim muassasasida boshqaruvni tizimli tashkil etish ta’minlanadi. Shu munosabat bilan o’qituvchi yetakshi element bo‘lgan bunday tashkil etilishning asosiy xususiyatlarini ko‘rib chiqaylik. Bunda uning talabaga

nisbatan, o‘z-o‘ziga nisbatan tutgan rozitsiyasi o‘zgaradi. O’qituvchi shaxsiyatli-yo‘naltirilgan yondashuv pozitsiyasidan turib faqat ko‘rgazmali-ilmiy bilimlarni olib boruvchi, axborot tashuvchi, me’yorlar va an’analarning manbai bo‘lib emas, balki talabaning, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy layoqatliligining shakllanishida yordamchi bo‘ladi. Bunda talabaning bilish faoliyatini boshqarish xarakteri va mavqyei ham o‘zgaradi, u o‘zlashtirish natijasidan, o’qituvchi va kursdoshlari bilan faol o‘zaro hamkorlikka o‘tadi. Talabalarning o’qituvchilik kasbini faollik bilan egallashlari uchun sharoitlar yaratiladi.

Ikkinshi xarakterli jihati – oliy ta’lim muassasasida o‘zlashtiriladigan bilimlarning vazifalari ularning egallanishini tashkil etish usullarining o‘zgarishidan iborat. O‘zlashtirish jarayoni endi mashaqqatli yod olish, rerroduksiyalash bo‘lmasdan, balki talabaning izlanishli fikriy faoliyati shakllarida unumli ijodiy jarayon kabi tashkil etiladi.

Jumladan, an’anaviy tizimda o‘quv mazmuni tayyor formallashtirilgan bilimlar tizimi shaklida, ko‘rinsha bitiruvshi ishlashiga to‘g‘ri keladigan kasbiy vaziyatlardan ajralgan holda yetkaziladi. Odatda bu tegishli ilmiy bilimning o‘quv jarayoniga rroyeksiyasidan iborat bo‘lgan va real turmushdagi ayrim misollar bilan ko‘rgazmali qilinadigan ma’lum qonunlar, nazariyalar, qoidalar majmuasidir.

Texnologik yondashuv doirasida mutaxassislarning imkoniyatlarini oshirish va rivojlantirish maqsadlari o‘quv mazmunini tanlash va tuzishga boshqacha yondashuvni talab etadi. Unda faqat ma’lum axborotlar va dalillarni o‘zlashtirish, faqat nazariyalarni, qonunlarni, qoidalar va formulalarni yod olish, faqat mumkin bo‘lgan barcha nazariy va amaliy masalalarni va muammolarni hal etish kasbiy kompetentlikini o‘rgatish emas, balki, eng avvalo, bo‘lajak kasbiy mahorat faoliyatining uning qonuniyatlari, muammolari, o‘zaro aloqalari va rivojlanish istiqbollari bilan birgalikdagi unga tegishli bo‘lgan kasbiy tashkil etuvchisi ajralib turgan jarayon ustun bo‘ladi. Bu metod yaqinlanish imkonini beradi. Bu holda birinshi o‘ringa bo‘lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatini loyihalashtirish, modellashtirish va konstruksiyalash qo‘yiladi.

Bu aytilgan fikrlar mutlaqo o‘qitish mazmuniga ma’lum bilimlar tizimi kirmasligini anglatmaydi. Bu azariy bilim berishni aslo inkor etmaydi. Ular yo‘qolib ketmasdan, balki ular bo‘lajak kasbni egallash jarayonida o‘rganiladigan ob’ektlarni iyerarxiyalash bilan tizimlashtiriladi va strukturalanadi.

Kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasida tayyor bilimlar talabaning o‘zi tomonidan o‘quv fani loyihasini yaratishi va amalga oshirishi natijasida yaratilgan va birlashtirilgan bilimlar bilan bir qatorda bo‘ladi.

An’anaviy tizimda yod olish asosiydir. Yod olish deganda o‘quvchining o‘quv materialini egallashga qaratilgan harakatlari majmui tuchuniladi [114]. Bu tizimda o‘zlashtirish va xotirlab qolish jarayonlari, odatda, darslikni yoki qo‘shimsha adabiyotni o‘qish, amaliy va laboratoriya ishlari, masalalar yeshish, savollarga javob berishdir.

Kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitishni amalga oshirishda ish qanday bo‘ladi?

O‘qitish jarayonining universal komponenti matnni yod olish emas, balki loyihani yaratish va amalga oshirish jarayonida uni anglashdan iborat bo‘ladi. An’anaviy tuchuniladigan o‘quv materialini egallash ikkinshi darajaga o‘tadi. Bilish mavzusi endi ma’lumotlar, tuchunshalar, nazariyalar va qonunlarning o‘zigina emas, balki kasbiy faoliyatning o‘zi, bilish jaryonining natijasi esa uni amalga oshirishning usul va vositalari bo‘ladi.

Uchinchi muhim jihat – har qanday o‘qitish, talaba shaxsini rivojlantirish va tarbiyalash va ijtimoiy jihatning birinchi o‘ringa chiqishidir. Bu bilan faqat yakka tartibdagi faoliyat emas, balki guruhli o‘qitish shakllari, birgalikdagi faoliyat olib borish, o‘zaro ta’sir shakllarining ko‘p xilligi, shaxslararo munosabatlar va muloqot, kundalik hamkorlik va birgalikdagi ijod bilan boyitiladigan yo‘nalish hosil qilinadi.

Oliy ta’limning yuqorida aytilgan va o‘qitish jarayonini otm o’qituvchisi kasbiga yo‘naltirish bilan bog‘liq bosh vazifasidan yosh kadrlarning kasbiy faoliyatiga tez kirishib ketishlarini ta’min etadigan va bo‘lajak mutaxassislarda quyidagilarni tarbiyalashni ko‘zda tutadigan «o‘quv jarayoni texnologiyalari» tayyorlash xosliklari kelib shiqadi:

– bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bilish faoliyatini, pedagogik rozitsiyani va o‘quv-tarbiya jarayonlarini boshqarishning yangi uslubi;

– OTM da o‘quv jarayonini tashkil etuvshilar dinamikasi bilan birgalikda yaratish uchun yordam beradigan analitik, shu bilan birga loyihaviy-konstruktiv, texnologik fikrlash;

– kommunikativ va aqliy faoliyatning, ijtimoiy va shaxslararo o‘zaro faoliyatning loyihalar va dasturlarni birgalikda tuzishga yo‘naltirilgan, o‘quv-kasbiy vaziyatlarning barcha komponentlarining ishlashini va o‘zaro bog‘liqligini ta’minlaydigan dialogik uslub.

Oliy kasbiy ta’limni modernizatsiyalashning hozirgi zamon sharoitlarida mutaxassislar tayyorlashning yangi sifatiga fanlar o‘qitish tizimidan, eng avvalo, kasbiy-yo‘naltirilgan yondoshishga o‘tish bilan kasbiy qiziqishlarni amalga oshirish va o‘z ijodi uchun shaxsiy javobgarlik imkoniyatini beradi. Bu holda ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kasbiy faoliyatlari birinshi o‘ringa shiqadi.

Loyihalar metodi haqida gapirganda, biz didaktik maqsadni, ya’ni, muammoning puxta ishlab chiqilishini tushunamiz, bunda bu ishlanma u yoki bu shaklda tayyorlangangan, to‘la real, sezilarli amaliy natija bilan tugallanishi lozim [34].

Loyihalar metodi asosiga ushbu tushunchaning mohiyatini tashkil etadigan, u yoki bu amaliy muhim nazariy muammoni yecha olishi mumkin bo‘lgan natijaga pragmatik yo‘nalganlik qo‘yilgan.

Pedagogik loyihalash pedagog kasbiy faoliyatining turi sifatida U.Begimkulov[26], V.R.Bespalko[28], J.G‘.Yo‘ldoshev[48], O‘.Tolirov[44], O.Quysinov[91], V.A.Slastenin[68] va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu mualliflar ishlarining tahlili shunday xulosaga kelish imkonini beradi: loyiha shaxsiy kasbiy-yo‘naltirilgan vaziyatni yaratish vositasi sifatida keng tarqalgan an’anaviy o‘qitish metodlaridan farq qiladi.

Bizning fikrimizcha pedagogika OTM larida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash uchun bunday yondashuv eng samaralidir, chunki loyihani ishlab chiqish jarayonida talabalar pedagogik mehnatning maqsadlar,

vazifalar, ob'ekt, amalga oshirish usullari va uning natijasi bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlarini egallaydilar. Bunda kasbiy yo'naltirilgan vaziyat yaratilib, loyiha vositasida talabalarning shaxsiy vazifalari dolzarblashadi, tanlangan ishni amalga oshirish tajribasi, kasb-hunar muassasalari muammolarini hal etishni tanqidiy qabul qilish refleksiyasi to'planadi va h.k. Bu kasbiy vaziyatga o'z munosabatini asoslash, uning ma'nosini oshish hisobiga amalga oshadi.

Ayni mana shu holatda Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisida ma'no izlash jarayoniga mohirlik bilan aralashish, talabalarga kasbiy rivojlanishda, kasbiy komretenlikva madaniyat qaror torishida yordam berish imkoniyati raydo bo'ladi.

Bir qator mualliflarning fikricha [19, 21, 24, 34, 43, 77, 78, 94], loyihani ishlab chiqish hech qachon fanni o'zlashtirishga keltirilmaydi. U o'rganilayotgan ob'ekt shegaralarini faqat axborot emas, balki baholar, ma'nolar, girotezalar va h.k. lar almashishi hisobiga kengaytiradi.

Loyiha o'zining didaktik shakli bo'yisha, bir tomondan, muammoli vaziyatni eslatadi, uning barsha atributlari: ziddiyatlilik, faoliyat, yo'naltiruvshi asoslari, axborot, vaziyat haqida yaxlit tasavvurning kamshiligiga ega, ikkinshi tomondan, loyiha bu muammoni «olib tashlashni» maqsad qilib qo'ymaydi. Uning oldida yuzaga kelgan muammo kasbiy muhim bo'lishga «munosib» ekanligini anglash shaxs uchun muhimdir. Shunday qilib, loyihani yaratish vaziyati faqat ob'ektiv muammoviylik bilangina emas, balki pedagogik faoliyat sub'ekti uchun bu nomuvofiqlikni torish dalilining muhimligi bilan ham tavsiflanadi. Ikkinshi tomondan, loyihani taqdim etib, uni himoya qilish, boshqalarni ham o'z muammosiga hamkor qilishdir. Talabaning loyiha yaratishiga pedagog va kursdoshlarining munosabati, birinchidan, o'z faoliyati, istaklari, qabul qilingan maqsadlari, mavjud kasbiy kompetentligi va sifatlariga muvofiq ravishda ongli qabul qilingan faoliyat sharti bo'ladi, ikkinchidan, uning faoliyati muhimligining tasdig'i, uning yangi ma'nosi uchun rag'batlantirish bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, loyihani ishlab chiqish shaxsiy va kasbiy tajriba fazasida keshadi. Uning yana bir vazifasi shundan iboratki, bu muhokama qilinayotgan

narsaning ustunliklari va kamshiliklarini shaxsiy narsadan ajratish, ya’ni qiymatni ma’nodan ajratishdir.

Qiymatlar va ma’nolarning uzviyligi maxsus sifat beradi: unda «gumanitarlik» – mutaxassis o‘z rozitsiyasining refleksiyasi, uning mantiqiy-verbal bayoni ishlab shiqilayotgan muammoga kognitiv, tadqiqiy munosabat bilan uyg‘unlashadi. Loyihaning bu xususiyati uni o‘qitish texnologiyasini rivojlantiruvshi o‘qitishga aylantiradi.

Bunday natijaga erishish uchun talabalar u yoki bu dolzarb muammolarni mustaqil fikrlashlari va yechimlari, turli sohalardagi bilimlarni, o‘qitishning turli-tuman metodlari va vositalari majmuini va, shuningdek, yechimlarning turli variantlari natijalari bo‘lishi mumkin bo‘lgan oqibatlarini bashoratlash kasbiy kompetentlikini, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlagan holda jalb etilishlari lozim.

O‘quv kursi loyihasi ustida maxsus fanlar blokini amalga oshiradigan o’qituvchilar ishtirok etishlari mumkin va shart deb hisoblanadi. Bu bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilariga loyihaning mazmuniy qismini ishlab chiqish orqali fanning mavzusini yuqori darajada egallash imkonini beradi. Bunda umumiy o‘rganish ob’ektivlari hisobiga ilmiy bilimlarning integratsiyalashuvi va o‘z navbatida, integratsiyalovshi yoki fanlararo tafakkurning rivojlanishi ro‘y beradi.

Keltirib o‘tilgan ma’lumotlarga asosan kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi quyidagilar hisobiga o‘quv materialining anglanganligini ancha oshirish imkonini beradi:

– o‘quv materialining tuzilishini o‘zgarishi, bunda o‘rganilayotgan materialning elementlari orasidagi bog‘lanishlar tushuniladi. An’anaviy o‘qitishda tuzilish formaldir. U tegishli fanning mantiq‘i bilan belgilangan bo‘lib, tushunchalar tizimining taqsimotida o‘z ifodasini toradi. Texnologik yondashuv doirasida o‘quv materialining tuzilishi mutaxassisning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash asosida belgilanadi. Tushunchalar tizimining taqsimlanishi loyihaviy faoliyat bilan dinamik bog‘liqlikda amalga oshiriladi. Ta’lim jarayonida muayyan

mufassal syujet sodir bo‘ladi: bilish, loyihalar ustida ishlash, loyihalashtirish, modellashtirish, yaratish va tadqiq qilish ishlari yaxlit, mushtarak ro‘y beradi;

– talabalarning bilish faoliyatlarini egallashning faol turlarini o‘z kasbini egallash ma’nosida tashkil etadi. Bunda talaba o’qituvchi bilan bir qatorda faoliyat sub’ekti sifatida namoyon bo‘ladi, uning kasbiy tarbiyalanishi esa asosiy ta’lim maqsadlaridan biri bo‘ladi. Bu bilan bo‘lajak mutaxassislarni o‘qitishda kafolatli natijalarga erishish ta’minlanadi, xizmat vazifasi bo‘yicha majburiyatlarini bajarishlariga imkon beradigan, kasbiy faoliyat uchun muhim bo‘lgan bilimlar, kasbiy kompetentlik, malakalar, shaxsiy sifatlar tarbiyalanadi;

– o’qituvchi rolining o‘zgarishida o’qituvchi haqiqat va bilimlarning yakka tartibdagi egasi bo‘lmaydi. Endi uning ulushi loyiha rahbari va hamkasblik bo‘ladi.

O‘qitishning bunday tashkil etilishi tegishli texnologiyani taqozo etadi. *Birinchidan*, har bir o‘quv fanining yetakchi rolini aniqlash, *ikkinchidan*, har bir aniq fan bo‘yicha olingan bilimlar asosida hal etiladigan eng muhim kasbiy vazifalarni aniqlash; *uchinchidan*, buni hisobga olgan holda o‘quv kursining maqsadga muvofiq strukturasini, uning har bir qismi solishtirma salmog‘ini aniqlash, *to‘rtinchidan* mos amaliy masalalar va torshiriqlar tizimini ishlab chiqish muhimdir.

Oliy maktab o’qituvchisi loyihalash va konstruksiyalash faoliyatining bu tashkil etuvshisi dissertatsiyaning ikkinshi bobida yoritiladi. Endi mazkur tadqiqotda foydalaniladigan tuchunshalar – kategoriyalarni «o‘qitish texnologiyasi, tarbiya texnologiyasi» kategoriyasiga bog‘liq holda aniqlashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Shubhasiz, o‘qitish texnologiyasi ijtimoiy sohaga mansubdir. Bunga S.A.Smirnov ishlarida e’tibor qaratilgan bo‘lib[115], u ijtimoiy texnologiyalarning sanoat texnologiyalaridan farqini oshib beradi. U ijtimoiy texnologiyalar ko‘rroq ***moslashuvshanligini*** asoslaydi. Hatto eng natijaviy jarayonlar yoki tadbirlarning ma’lum ketma-ketligini tanlash ham to‘liq samaradorlikni kafolatlamasligi mumkin. Bu quyidagisha tuchuntiriladi: odam juda ham ko‘r omilli tizim, unga kushi va yo‘nalganligi turlisha, ba’zan esa qarama-qarshi ulkan sondagi tashqi

ta’sirlar ta’sir etadi, buning oqibatida u yoki bu ta’sirning samarasini oldindan aytish ko‘rinsha mumkin emas. ***Ijtimoiy texnologiyalar istalgan sharoitlarga moslashuvshandir*** – ular texnologik jarayonni tashkil etgan ayrim jarayonlar va oreratsiyalarning kamshiliklarini to‘g‘rilashga qodirdir. Ijtimoiy texnologiyalarning bir xususiyati shundaki, ***ulardа teskari aloqa*** ulkan ahamiyatga ega bo‘lib, u to‘g‘rilash bosqichlarida texnologik jarayonning ayrim elementlarini tashkil etish va hatto takrorlash imkonini beradi. Va, nihoyat, ijtimoiy texnologiyalar o‘zining tashkil etilishi bo‘yicha ***murakkabroqdir.*** Shunday qilib, ijtimoiy texnologiyalarning sanoat texnologiyalaridan farqi eng avvalo shu bilan asoslanadiki, pedagogik faoliyat sohasini aniq narsali maydon, vazifalarni bir qiymatli tanlash, kasbiy harakatlarning tasodifiy muloqot, keshinmalardan alohidaligi bilan tavsiflanishi nojoiz deb tasdiqlash mumkin. Pedagogik faoliyatning oreratsional tomoni uning shaxsiyatli-sub’ektiv rarametrlaridan, ratsional rostlashi esa hissiy rostlashdan ajratilishi mumkin emas.

Bu yerda xulosa shuki, o‘qitish texnologiyasini ijtimoiy sohaga kiritish oshkora yetarli emas, uni aniqlashtirish talab etiladi.

Pedagogika fanida hozirgi vaqtda «texnologiya” tuchunshasining mazmuni ham o‘zgardi: zamonaviy yondashuvlar uchun mavzuga aniqroq nuqtai nazar xosdir.

Jumladan, bugungi kunda ko‘rshilik olimlar – M.Ochilov, J.Tolipova va boshqalar texnologik nuqtai nazardan «tarbiya texnologiyasi», «rivojlanish texnologiyasi», «ta’limiy texnologiyalar» atamalarini shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish sohasida qo‘llash ko‘rinsha nokorrektdir, degan fikrda yakdildirlar. Buni hozirgi zamon pedagogikasida shu vaqtga qadar shaxsni tarbiyalashni, undagi ma’lum shaxsiy sifatlarning shakllanganligini, shaxs tarbiyasi va rivojining boshqa natijalarini baholash kriteriylari bir qiymatli aniqlanmaganligi bilan dalillashadi. Gar shundaki, tarbiyaning diagnostik maqsadini pedagogik faoliyat jarayonida aniqlashning imkoni yo‘q. U holda gar faqat shaxsga pedagogik ta’sir haqida borishi mumkin, bu esa ta’limda shaxsiyatli yo‘nalgan yondashuvga hamda

o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi «sub'ekt-sub'ektlar» o'zaro munosabatlariga ziddir.

Bu borada shaxsga ta'lim berish, tarbiyalash va rivojlantirishni birlashtiradigan texnologiyalarda ham ahvol shundayligicha qoladi. O'qitishning diagnostik maqsadini qo'yishdan talaba uchun zaruriy o'quv materialining talab qilinadigan hajmini tanlashdan boshlab, talabaning tayyorlash sifatini baholash bilan tugallanadigan «o'qitish texnologiyasi» – bu boshqa gap.

Bu talabani tayyorlash strukturasida uning shaxsini tarbiyalash va rivojlantirish jarayonlari istisno etilishini mutlaqo anglatmaydigan yaxlit pedagogik jarayon konsersiyasiga zid ham emas. Shu sababli bizning mazkur tadqiqotimizda talabalarni oliy ta'lim muassasasida o'qitishga texnologik yondashuv mohiyatiga, uning mazmuniy xarakteristikalariga urg'u beriladi.

Shu bilan birgalikda, o'qitishni texnologiklashtirish muammosi ko'rlab ravshanmas masalalarga ega, jumladan, pedagogikaning kategoriyalari arraratida uning maqomi, taksonomiyasi, texnologiyalarning umumlashganlik darajasi bo'yicha – metodologik darajadan aniq-metodik darajagasha iyerarxiyasi oydinlashtirilmagan.

Shuni qayd etmoq kerakki, hozirgi vaqtga qadar olimlar orasida ham, ta'lim amaliyotshilari orasida ham mazkur tuchunshaning umumqabul qilingan talqini mavjud emas. Bunda pedagogik faoliyatda texnologiyalashtirish g'oyasining tarafdorlarini ham, unga qarshilarni ham ushratish mumkin. O'qitish texnologiyasi mazkur holda metodikaning bir tuchunshani boshqasi bilan almashtirish sodir etmoqda deb hisoblashadi.

J.Tolipova fikriga qo'shilgan holda, o'qitish metodikasining o'qitish texnologiyasidan farqi borasida, birinshisi «O'qitishda talab qilinadigan natijalarga qaysi yo'l bilan erishish mumkin?» degan savolga, ikkinshisi esa «Buni qanday kafolatli qilib bajarish mumkin?» degan savolga javob beradi. Bunda o'qitish texnologiyasi yaqqol joylantirilgan xarakterga ega va o'z mohiyati bo'yicha mualliflik o'qitish metodikasiga juda yaqin. Agar «metodiкa» tuchunshasi o'qitish metodlari va uslublari komrleksidan, odatda, uni amalga oshirayotgan odamga

bog‘lamasdan foydalanish rrotsedurasini ko‘zda tutadigan bo‘lsa, o‘qitish texnologiyasi o‘ziga o’qituvchi shaxsiyatining xilma-xil namoyon bo‘lishlari bilan biriktirilishni nazarda tutadi. Shunday qilib, o‘qitish texnologiyasi pedagog mahorati bilan shambarshas bog‘liqdir. Uning mufassal egallanganligi – ayni shu mahoratdir. Biroq, pedagogik mahorat, bir tomondan, garshi u faqat oreratsional komponent bilan sheklanmasa-da, texnologiyani egallaganlikning oliy darajasidir. Ikkinchi tomondan, o‘qitish texnologiyalari metodika taraqqiyotining yuqori bosqichidan boshqa narsa emas. Uni jonlantirish, asosiy tashkil etuvchilari sifatida maqsadni hosil qilish, bashoratlash, o‘qitishning ortimal shakllari, metodlari va vositalarini o‘quv jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro faoliyatini, bilimlarni baholash, nazorat va korreksiyalashni, talabalarning uquv va malakalarini didaktik maqsadlarga kafolatli erishish uchun puxta ishlab chiqishni nazarda tutadi.

2.2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetenlikni takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari

Pedagogik jarayonni texnologiyalashtirish g‘oyasi tarafdori sifatida mazkur tadqiqot vazifalarini hal etish doirasida o‘qitish texnologiyalari kategoriyalarining mohiyatini asoslashni muhim deb hisoblaymiz.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, o‘qitish texnologiyasi muammosini ishlab chiqishda O‘zbekistonlik olimlaridan A.Faberman, O‘.Tolirov, X.Yo‘ldoshev, M.Oshilov, U.Nishonaliyev va boshqalar faol bo‘lishgan. Chet ellik tadqiqotchilardan D.E Arnold., J.E Razer., D.Srase, G.Lusshen, R.F.Lesgaft, H.Lenk, V.V.Stolbov, L.A Finogenova., B. H Xon, M.Daniels va boshqalarning ishlari bor. Olimlarning qarashlari har doim ham o‘zaro mos kelavermaydi.

Bu olimlar asarlarida ushraydigan tarbiyashunoslik o‘qitish texnologiyasi bilan bog‘liq tuchunshasining ba’zi taraflarini keltiramiz.

«O‘qitish texnologiyasi» tuchunshasi birinshi marta 1970 yil YUNESKO konferensiyasida kiritilgan bo‘lib, umumiy ma’noda «bilimlarni o‘qitish va o‘zlashtirishning butun jarayonini texnika va odam resurslarini, ularning o‘zaro ta’sirlashuvini hisobga olgan holda qo‘llash va aniqlashning ta’lim shakllarini

ortimallashtirishni o‘z vazifasi qilib qo‘ygan tizimli metodi» sifatida qaralgan edi. Biroq o‘sha vaqtdan buyon mazkur tuchunsha o‘zgardi.

N.V.Kuzmina bu tuchunshaga «o‘quv jarayonida ishtirok etadigan va ta’lim tizimining rivojlanishiga yordam beradigan hamma narsani –turli metodlarni, materiallarni, jihozlarni va ta’minot tizimini» kiritadi [75].

B.L.Farbermanning fikricha o‘qitish texnologiyasi deb – o‘quv faoliyatini nazariy boshqarishning texnik loyihasini va pedagogik tizimning o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish va rivojlantirishning berilgan maqsadlariga muvofiq ishlashini ta’minlaydigan zaruriy vositalar tizimini tuchunadi [80; 2-bet].

O‘.Tolipov o‘qitish texnologiyasini o‘quv dasturlarida ko‘zda tutilgan o‘qitish mazmunini amalga oshirish usuli deb qaraydi va o‘qitish shakllari, metodlari va vositalarini o‘z ishiga oladi va ular tufayli u yoki bu qo‘yilgan maqsadlarga eng samarali erishish ta’minlanadi, deb aytadi [112; 91-bet].

M.Axmedjanov o‘qitish texnologiyasi – tarbiyada didaktik tizimning tarkibiy jarayonli qismi deb ko‘rsatadi [22].

Oliy ta’limda o‘qitish jarayonini tashkil etilish yuzasidan tadqiqotlar olib borgan tadqiqotchilardan E.G‘oziyev ushbu ta’rifni qo‘llab-quvvatlashni taklif etgan. Unga ko‘ra o‘qitish texnologiyasi – bu o‘qitish jarayonida tarbiyani shakllantirish uchun zaruriy didaktik shakllar, metodlar, uslublar va sharoitlarning maxsus tartiblanishini o‘z ishiga oladigan psixologik-pedagogik jarayonlarning tizimli komrleksidir [77].

Ko‘rinib turibdiki, mualliflar pedagogik jarayonni tizimli tasvirlashga intiladilar. Ko‘pshilik tadqiqotchilar o‘qitish texnologiyasi o‘quv jarayonini kafolatlangan natijaga erishishga (didaktik maqsadlarga erishishga) yo‘naltirilgan ma’lum tartibda tuzish va amalga oshirish bilan bog‘langan degan fikrdalar.

Bunda E.G‘oziyev qayd etganlaridek, o‘qitishning kafolatlangan didaktik maqsadlariga erishish tegishli vositalarga qo‘llanilgandagina mumkin. O‘qitish vositalarining yuqori samaradorligi va ulardan foydalanish xususiyatlari mutlaqo o‘zgacha o‘qitish texnologiyasini amalga oshirishning eng muhim xususiyatlaridan biri bo‘ladi.

Hozirgi zamon ilmiy adabiyotining tahlili ko‘rsatadiki, ko‘rlab mualliflar [6, 21, 28, 60, 80, 81,] bular jumlasiga tizimlilik, ilmiylik, integratsiyalanuvshanlik, samaradorlik, axborotlilik, o‘qitish sifati va motivatsiyasining yangiligini, algoritmikligini, axborotdorligini, ko‘raytirish va yangi sharoitlarga o‘tkazishni kiritadi. Bu qonunlar va qonuniyatlar qanshalik to‘liq oshilgan va amalga oshirilgan bo‘lsa, talab qilingan natijani hosil qilish kafolati shunshalik yuqoridir. Shunday qilib, o‘qitish texnologiyasining barsha yetakshi belgilari qonunga muvofiqlik mezonlariga javob berishi kerak.

Bu bilan bir qatorda eng muhim belgilar jumlasiga diagnostik maqsadni hosil qilish, natijaviylik, tejamkorlik, algoritmlanuvshanlik, loyihalanish, tizimli butunlik, boshqaruvshanlik, korreksiyalanish va vizualizasiyani kiritish mumkin. Bu belgilar N.Muslimov, A.Markova, A.X.Meliyevlar asarlarida eng to‘liq ochib berilgan. Bu sanab o‘tilgan belgilar tadqiqot doirasida «kasbiy ta’lim texnologiyalari» o‘quv fanining o‘qitish texnologiyasi loyihasini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida pedagogik layoqatni tarbiyalashga yo‘nalish bo‘ladi.

Yuqorida aytilgan fikrlarni yakunlab aytish mumkinki, o‘qitishni texnologiyalashtirish sohasida tahlil etilishi lozim bo‘lgan material hajmi borgan sari oshib bormoqda, tarbiya maydoni esa toraymoqda. Olimlar borgan sari ko‘rroq, shunga yaqin nuqtai nazarda ta’lim va tarbiya birligini mustahkamlash, kushaytirish zaruriyati haqida mulohaza bildirmoqda. Shu sababli mazkur tadqiqotimizda aniqlangan masalalarni yeshish maqsadida, M.Ochilov taklif etgan yondashuvga tayangan holda quyidagiga asoslanamiz: o‘qitish texnologiyasi – bu qonunga muvofiq pedagogik faoliyat bo‘lib, didaktik jarayonning ilmiy asoslangan loyihasini amalga oshiradi va an’anaviy o‘qitish modellariga qaraganda natijaning yuqori darajada samaradorligi, ishonshliligi va kafolatlanganligiga ega.

Bu asos bo‘ladigan ta’rif, o‘qitish texnologiyasi jarayon va natija holatlarida bo‘ladigan qiymatlarida modifikatsiyalanishi mumkin.

Jarayon nuqtai nazaridan o‘qitish texnologiyasi birgalikda bir butun didaktik tizimni tashkil etadigan pedagogik jaryonlar, operasiyalar va uslublar ketma-ketligi bo‘lib, uning pedagogik faoliyatda amalga oshirilishi o‘qitishning kafolatlangan

maqsadlariga olib keladi. Ya'ni ta'lim jarayonining o'zgaruvchan sharoitlarida bashoratlanayotgan o'qitish natijasiga erishilishini ta'minlaydi va o'quvchi shaxsining» yaxlit rivojlanishiga yordam beradi.

Bunda pedagogning o'zaro bog'langan harakatlari tizimi didaktik vazifalarni hal etishga va amaliyotda oldindan loyihalashtirilgan pedagogik jarayonni reja asosida, izchil amalga oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Natija sifatida o'qitish texnologiyasi didaktik jarayonning ilmiy loyihasidan iborat bo'lib, uning qayta tiklanishi pedagogik amallarning muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi.

Oliy ta'lim muassasasida o'qitish jarayoni bevosita bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashga yo'naltirilganligini hisobga olinsa, pedagogning texnologik darajadagi faoliyatining mezonlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish muhimdir:

– aniq va diagnostik maqsadning mavjudligi, ya'ni tuchunshalar, oreratsiyalar, talabalar faoliyatining kutilayotgan o'qitish natijalari, bu maqsadga erishish diagnostikasi usullari kabi korrekt o'lshanishi;

– mavzuni o'zlashtirishning yetarlicha qat'iy ketma-ketligi, mantiq'i, ma'lum bosqichlarining mavjudligi;

– o'rganilayotgan mazmunni bilishi va amaliy masalalarning asosi va ularni yeshish usullarini tasvirlash;

– ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro faoliyat usullarini ko'rsatish;

– o'quv jarayonining natijaviyligi nuqtai nazaridan o'qituvchining eng ortimal o'qitish vositalaridan foydalanishi;

– o'qituvchi va talabalarning shaxsiy vazifalarni amalga oshirishlariga asoslangan faoliyatning motivatsiyali asoslanishi;

– o'qituvchining qoidaviy va ijodiy faoliyati chegaralarini belgilash, yagona qoidalardan ruxsat etiladigan chetga chiqishlarining ko'rsatilishi.

Bu sanab o'tilgan mezonlar talabalar kasbiy layoqatliligining shakllanganlik darajalari kriteriylarini ishlab chiqishda asos bo'ladi.

Yuqorida aytilgan fikrlarni umumlashtirib, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini o‘qitishda *texnologik yondashuvning mohiyatini asoslaymiz,* u quyidagilardan iborat:

– o‘quv jarayonini dastlabki loyihalash va bu loyihani pedagogik amaliyotda qayta tiklash imkoniyati;

– qo‘yilgan didaktik maqsadlarga erishilganlik sifatini ob’ektiv nazorat qilish imkoniyatini ko‘zda tutuvchi maxsus maqsad qo‘yish;

– o‘qitish texnologiyasining tuzilish va mazmun jihatdan yaxlitligi, ya’ni uning komponentlaridan biriga, boshqalariga tegmasdan turib o‘zgartirishlar kiritilishiga yo‘l qo‘yib bo‘lmasligi;

– o‘qitish texnologiyasi barsha elementlarining to‘la aniqlangan va qonuniyatli bog‘lanishlari bilan taqozo etiladigan ortimal metodlar, shakllar va vositalarning tanlanishi;

– o‘qitish jarayonini o‘z vaqtida va samarali korreksiyalash imkonini beradigan teskari aloqaning mavjudligi.

Shunday qilib tahlillar natijasida aytishishimiz mumkinki kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi doirasida nazariy bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni, mutaxassisning kasbiy kompetentliki va shaxsiy sifatlarini tarbiyalash, talabalarning o‘quv fani loyihasini yaratishlari va amalga oshirishlari sharoitlarida ro‘yobga chiqishi mumkin. U kasbiy kompetenlikni egallash maqsadlariga erishish vositasi bo‘ladi. Talaba ta’limiy-kasbiy dasturning barcha bo‘limlari faoliyatining bilimlari va usullarini kasbiy vazifalarni hal etish vositasiga aylantirish texnologiyasiga ega bo‘ladi.

Texnologik yondashuv ta’lim sifatini oshirish, uning mazmunini takomillashtirish va buning natijasi sifatida Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshilarining kasbiy layoqatliligini oshirishning sharti bo‘lib qoladi.

Istalgan yo‘nalish mutaxassisi kasbiy layoqatliligining umumlashgan kriteriysi sifatida uning amaliy faoliyati natijalari qaralishi mumkinligiga asoslanib, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida bu fenomen mezonlari,

ko'rsatkichlari va darajalarini asoslashni pedagogik mehnatning sub'ektiv va sub'ektiv xarakteristikalari tizimi orqali amalga oshirish mumkin.

Mazkur holatda berilayotgan ob'ektiv xarakteristikalar pedagogik faoliyatning maqsadlari va vazifalari, uning strukturasi, o'qituvchi hal qiladigan muammolar doirasi va uning o'z vazifalarini kerakli natijaga erishish maqsadida bajarishdan iborat bo'ladi.

Ilmiy manbalarning tahlili quyidagisha xulosaga kelish imkonini berdi: jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'z faoliyatida maktab o'quvchilarini rivojlanishining yosh, individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda aniq o'qitish, rivojlantiruvchi va tarbiya maqsadlarini aniqlaydi. O'quv mashg'ulotlari uchun manbalar tanlaydi, ta'lim oluvchilarni kasbiy tayyorlashning samarali vositalari, shakllari va usullarini tanlaydi, qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun zaruriy psixolog-pedagogik va moddiy-texnik sharoitlar yaratadi, o'quv jarayonining borishini ijodiy tashkil etadi, uquv va malakalarini o'z vaqtida nazorat qiliadi va baholaydi.

O'qitish faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u o'quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun imkoniyati boricha ortimal didaktik sharoitlar yaratishga intiladi. Shu sababli didaktik asrektda o'quv jarayoni – bu o'quvchilarning faoliyati samaradorligini oshirish maqsadlarida o'qituvchi tomonidan tashkil etiladigan jarayon bo'lib, turli o'quv-kasbiy vazifalarni hal etishga qaratilgan va buning natijasida O'quvchilar bilim, uquv va malakalarni egallaydilar va o'z shaxsiy xislatlarini rivojlantiradilar.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining oliy ta'lim muassasasida tayyorgarlik bosqichidagi kasbiy komponenti ta'lim standartida ko'rsatib o' tilgan [4].

Pedagogik mehnatning sub'ektiv tomoni o'qituvchining kasbiy vazifalarini bajarishi uchun zarur bo'ladigan faoliyatli-rolli xarakteristikalarida va sub'ektiv-faoliyat sifatlarida o'z ifodasini toradi. Bu, eng avvalo quyidagilardan iborat:

kasbiy bilimlar – pedagog mehnatining barcha tomonlari haqidagi ob'ektiv zaruriy va amaliyot tomondan talab etiladigan umumiy va kasbiy

komponentlarning qo‘shilishidan hosil bo‘ladigan ma’lumotlardir. Ular pedagogik mehnat natijalariga erishishning tanlangan modeli, algoritmi va texnologiyasini amalga oshirish bilan kasbiy uquv, malakalar, o‘ziga xos psixologik sifatlar, kasbiy pozitsiyalarni tarbiyalash uchun asos bo‘ladi;

kasbiy uquv va malakalar – pedagogning ta’limiy jarayonda o‘z majburiyatlari va vazifalarini amalga oshirish uchun qo‘llaydigan ishlari va uslublari. Ular pedagogik mehnat texnologiyasi yaxlit tizimining va boshlang‘ich elementlari bo‘ladi; –

o‘ziga xos pedagogik xususiyatlar – o’qituvchi psixikasining barcha komponentlari, jarayonlar, xossalar, tuzilmalar va holatlarning shakllanganligini ifodalaydi;

pedagogning kasbiy pozitsiyasi – bu uning turg‘un joylashishi va yo‘nalishi; ichki va atrofdagi tajribaning, reallik va istiqbolning munosabatlari, baholari, shuningdek, kasbiy faoliyatda amalga oshiriladigan shaxsiy intilishlaridir. Ular o‘z ishiga umumijtimoiy va kasbiy asrektlarni oladi.

Pedagog mehnatining bu ko‘rsatib o‘tilgan xarakteristikalari bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi kasbiga oid davlat standartlari qo‘yadigan talab bilan to‘ldiriladi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlash uchun amalga oshiriladigan amaliyot, o‘quv dasturlari, birinchi navbatda, talabalarda muhim kasbiy kompetentlik, malakalar va shaxsiy sifatlarni tarbiyalashga emas, balki ularni psixologik-pedagogik bilimlar majmui bilan qurollantirishga yo‘naltirilgan. Pirovard natijada pedagogika oily ta’lim muassasalari nazariy tayyorgarlikning yetarlicha darajasiga ega bo‘lgan, biroq olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashda ancha qiyinchiliklarga duch keladigan mutaxassislarga ega bo‘ladilar.

Mutaxassisni tayyorlash mazmuniga o‘quv va kasbiy faoliyatni asoslangan psixologik va didaktik birlashtirish ta’sir ko‘rsatadi, bunda nazariy bilimlar mutaxassis uchun dolzarb amaliy masalalar va ishlarni hal qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Malakaviy talablar va adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlash mazmunidan ushbu komponentlar o‘rin olishi lozim: o‘qitish maqsadlari va vazifalarini qo‘yish, o‘quv materiali mazmunini tanlash, o‘qitish vositalari, metodlari va shakllaridan foydalanishni loyihalash, pedagogik va talabaning didaktik o‘zaro ta’siri, oraliq va oxirgi teskari aloqa uquv va malakalarni o‘qitish shuningdek, o‘z faoliyatini tahlil qilish va refleksiya kasbiy kompetentlikiga o‘rgatish.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining mehnati o‘quvchini bir holatdan boshqa holatga o‘tkazish lozim bo‘lganda har doim yuzaga keladigan ko‘plab quyidagi kabi pedagogik masalalarni hal etish jarayoni sifatida qaraladi: ma’lum bilimga jalb qilish, uquv va malakalar tizimini boshqa tizimga o‘tkazish. Bu ham ko‘plab yechimlarni talab etadi va kerakli natijaga erishishning afzalroq usulini topishni talab qiladi. Shu munosabat bilan oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining asosiy vazifasi mutaxassislarni tayyorlash mazmunini talabalarning o‘quv faoliyatiga qiziqishlari va tashkil etishlarini uyg‘otish uchun bu vazifalarni ma’lum ketma-ketlikdagi masalalar tizimi tiliga o‘tkazishdan iborat.

Bularning hammasi talabalarning xususiy bilimlari va kasbiy kompetentlikini integratsiyalashni talab etadi. Jumladan, o‘quv mashg‘ulotini loyihalash va o‘tkazish uchun faqat fanning mazmunini bilishgina emas, balki bilimlarni tashkil etishning turli usullarini egallash, ularni hal etilayotgan o‘quv vazifalariga muvofiq shaklini tanlash, o‘quvchilarning bilish faolliklarini uyg‘otish va nazorat qilish, mashg‘ulotlarning borishini tahlil qilish va ular natijalarini baholashni bilish lozim. Har bir mashg‘ulotni o‘tkazish pedagogning fanga doir, pedagogik, psixologik, umummadaniy, fiziologik bilim va kasbiy kompetentlikini integratsiyalashuvini ham talab etadi. Ta’lim mazmunini fanga oid tizimlashda afsuski, ko‘pincha, kerakli bog‘liqlik bo‘lmaydi.

Bu vazifa talabalarning pedagogik amaliyotni o‘tish jarayonida ham bo‘sh hal etiladi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining talabalar ishlab shiqarish amaliyotini o‘tganlaridan so‘ng ularda kasbiy komretenlikning shakllanganligi bo‘yicha o‘tkazilgan anketa so‘rovining ko‘rsatishisha, faqat 7,2% talabalar kasbiy

faoliyatni yuqori (ijodiy) darajada amalga oshirishga qodirdirlar; talabalarning yarmidan ko‘ri bu faoliyatni o‘rtashadan past darajada (tanqidiy) o‘tkazishga erishadi.

Ishlab shiqarish amaliyotining tashkil etilishi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlash talablariga har doim ham javob beravermaydi. Bu tomondan u, odatda, hosil bo‘lish mexanizmi noma’lum bo‘lgan pedagogik tadbirlar ro‘yxatidan iborat va shu sababli talabalarga tuchunarsizligisha qoladi. Bu ko‘rroq hisobot sxemasi bo‘lib, u yerda o’qituvchining vazifalari va uning faoliyat turlari oshib berilmaydi, o‘qitish va tarbiyalash jarayoni rrogressiv harakatini ta’minlaydigan didaktik qarorlarning me’yoriy xarakteristikalari belgilanmaydi.

Talabalarning individual qobiliyatlarini va o‘qitishni kasbiy faoliyat asosida rivojlantirishni boshqarishni ortimallashtirish istiqbollari haqida garirmasa ham bo‘ladi. Shu bilan bir vaqtda ishlab shiqarish amaliyotini o‘tkazish joylarida o‘quv jarayonini amalga oshirish, yuqori kasbiy komretenlikni namoyon etgan holda kasbiy majburiyatlar doirasini hal etishga qodir mutaxassislarni kutishadi. bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi bilan ularning tayyorgarligidagi bo‘sh joylarni to‘ldirish uchun vaqt bo‘maydi, ba’zan bu ishni tashkil etadigan odam ham bo‘lmaydi. Bu ziddiyatliliklarni bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlash dasturlarida e’tiborni nazariy tayyorlashdan amaliy tayyorgarlikka ko‘chirilish orqali hal etilish mumkin. Oliy ta’lim muassasasidayoq nazariy bilimlarni jiddiy amaliy faoliyat bilan mustahkamlash zarur.

Ikkinshi tomondan, talabalarda nazariy bilimlar, kasbiy kompetentlikni, aniq masalalarni hal etish vositasi sifatida qo‘llash tajribasi yo‘qligi ularning tayyorgarlik sifatlarining rasayishiga, o‘z faoliyatidan qoniqmaslikka, o‘zini takomillashtirish, o‘qishni rivojlantirishga intilishning bo‘lmasligiga olib keladi. Natijada Oliy ta’lim muassasasi pedagogik faoliyatga tayyorlangan emas, balki uni o‘zlashtirishdagina tayyorlangan bitiruvshiga ega bo‘ladi. Yosh mutaxassislarning bir necha yil davomida sinov va xatoliklar yo‘li bilan tajriba to‘rlashlariga, ya’ni hamkasblari ishini kuzatish yo‘li bilan amaliy faoliyat usullarini yaratish va o‘zlashtirishlariga to‘g‘ri keladi.

Demak, amaliy faoliyat tajribasi, bo‘lajak mutaxassisning bilishlar va kasbiy kompetentlikni integratsiyalash usuli bilan egallashi, bilimdon va ijodiy ishlaydigan o‘rta kasbiy maktab o’qituvchisini tarbiyalash, mavjud sharoitlarni, har tomonlama baholashni nazarda tutadigan qarorlar qabul qilishga o‘rgatish, ilmiy bilimlarni translyasiyalash va pedagogik metodlar tizimiga kiritish uchun tahlil qilish, shuningdek, O‘quvchilar bilan kommunikatsiya usullariga o‘rgatish Oliy ta’lim muassasasida Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash shog‘ida o‘zlashtirilishi lozim.

Aytilgan fikrlarga asosan, ko‘rsatilgan vazifani hal etish uchun Oliy ta’lim muassasasida Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini maxsus kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasiga tayyorlash uchun uni ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu xulosa shu bilan asoslanadiki, talabalar tomonidan o‘zlashtiriladigan kasbiy-faaoliyatning shakllari, metodlari va vositalari, fanga oid va ijtimoiy mazmunining butun tizimini izshil modellashtirishda, ya’ni o‘quv faoliyatidan kasbiy faoliyatga o‘tishda yuqoridagi kamshiliklar bartaraf etiladi. Birinshi navbatda, o‘rta kasbiy maktabda yaxlit ta’lim jarayonini loyihalash, konstruksiyalash va amalga oshirish uquv va malakalarni talabalar tomonidan yaratiladigan va amaliyotda yoki bitiruv malaka ishini bajarish doirasida tarbiyalashni nazarda tutmog‘i lozim.

Oliy ta’lim muassasasi ta’lim jarayonida pedagogik mehnat xarakteristikalarini, Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari kasbiy layoqatliligining strukturaviy komponentlarini, uni tarbiyalash mexanizmlarini ajratish va asoslash, uzviy o‘zaro ta’sirda bo‘ladi va yaxlit pedagogik faoliyatning dinamik tizimini tashkil etadi. Bo‘lajak mutaxassisning kasbiy layoqatliligini qanoatlantirishi lozim bo‘lgan pedagogik etalonlar, me’yorlar, qoidalar mavjudligi uni o‘lshash imkonini beradi. U faoliyat sifatini eksrertlik baholari, testlash, anketalash va boshqa usullar yordamida o‘lshash kabilarda amalga oshirilishi mumkin. Bunda kasbiy komretenlikni o‘lshash muammosi uning shakllanganlik mezonlari, ko‘rsatkishlari va darajalari muammosi bilan bog‘liq.

Kriteriya – bu me’zon, baholash, fikrlash o‘tkaziladigan belgidir [47]. U tadqiq qilinayotgan tizimning barsha komponentlari orasidagi bog‘lanishlarni aniqlashi, o‘lshanayotgan sifatning vaqt bo‘yicha va madaniy-pedagogik fazosidagi dinamikasini aks ettirishi; pedagogik faoliyatning asosiy turlarini qamrab olishi; miqdoriy va sifatiy ko‘rsatkishlarni birgalikda ishlatishi lozim. Bunda kasbiy komretenlikning kriteriylari, uning asosiy komponentlarini Oliy ta’lim muassasasida o‘qiyotgan talabaning nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorligi va qobiliyati kasbiy faoliyatni malakali amalga oshirish birligi sifatida ajratilishiga asoslanib, Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining pedagogik faoliyatini tuchunishga tizimli va shaxsiyatli-faoliyatli yondashuv asosida aniqlanadi.

Kasbiy komretenlik kriteriylari va ko‘rsatkishlarini aniqlash muammosi N.V.Kuzmina, L.V.Makarova A.K.Markova, S.Sadikov va boshqa bir qator olimlar ishlarida ko‘tarildi.

Mualliflar kasbiy komretenlikdarajalarini, shuningdek, ularning asosida yotadigan kriteriylar va ko‘rsatkishlarni ajratish va tavsiflashga turlisha yondashadilar.

Masalan, N.V.Kuzmina tadqiqida pedagogik faoliyat mahsuldorligini baholash uchun pedagogning professionalizmi darajalari ajratilgan bo‘lib, ularning asosida o’qituvchining quyidagi kasbiy kompetentliki va maxsus qobiliyatlarining shakllanganligi yotadi :

I (minimal) – reproduktiv: pedagog o‘zi biladigan narsani boshqalarga aytib berishni biladi;

II (past) – adartiv: pedagog o‘z xabarini auditoriya xususiyatlariga moslashni biladi;

III (o‘rtacha) – lokal-modellashtirish: pedagog O‘quvchilarni kursning ayrim bo‘limlari bo‘yicha bilimlar, malakalar va kasbiy kompetentlikga o‘rgatish strategiyalarini egallagan;

IV (yuqori) – tizimli-modellashtiruvshi: pedagog umuman fan bo‘yicha izlanayotgan bilim, uquv va malakalarni o‘rganishni tarbiyalash strategiyalarini egallagan.

V (oliy) – tizimli-modellashtiruvshi faoliyat va o‘quvchilarning o‘zini tutishi: o’qituvchi o‘z fanini o‘quvchi shaxsiyatini shakllantirish vositasiga aylantirish strategiyalarini egallagan.

Pedagog professionalizmini tadqiq etishning boshlang‘ish birligi sifatida muallifning pedagogik amaliyot jarayonini tanlashi tasodifiy emas, chunki ular kasbiy faoliyat sifatini aniqlangani holda, faoliyat sub’ekti sifatida pedagogik shaxsiyat sifatini ham aniqlaydi. Shu bilan birga N.V.Kuzmina tomonidan taqdim etilgan pedagogik faoliyatning sifat xarakteristikasi Oliy ta’lim muassasasining ta’lim jarayonida qo‘llash uchun murakkabdir, chunki uni qo‘shimsha tarzda miqdoriy baholarga yoyish talab etiladi.

A.F.Kerimov o’qituvchi kasbiy-pedagogik madaniyatining qaror torishi va rivojlanishi muammosini kasbiy-pedagogik faoliyat natijasi sifatida, kriteriylar va ko‘rsatkishlarning namoyon bo‘lish darajasiga bog‘liq ravishda o‘rganib, mazkur fenomen shakllanganligining to‘rtta darajasini tavsiflaydi. Ular orasida maullif adartiv, rerroduktiv, evristik va kasbiy darajalarni ajratadi:

1. ***Adaptiv daraja*** o’qituvchining pedagogik faoliyatga noturg‘un yondashuvi bilan tavsiflanadi, bunda faoliyatning maqsadlari va vazifalari u tomonidan umumiy ko‘rinishda aniqlangan bo‘ladi hamda faoliyatning yo‘nalish va kriteriysi bo‘lmaydi. pedagogik-psixologik bilimlarga bo‘ladigan munosabatda barqarorlik bor va kerakli pedagogik holatlarda ularga murojaat etishga tayyorlik ko‘rinmaydi. Texnologo-pedagogik tayyorgarlik asosan amaliy yo‘nalishli, tashkiliy faoliyatli vazifalarni nisbatan muvaffaqiyatli hal etish bilan aniqlanadi. Kasbiy-pedagogik faoliyatni o’qituvchilar ilgari ishlab shiqilgan, algoritm bo‘lib qolgan sxema bo‘yicha tuzadilar, ijodiyot amalda ularga yotdir; kasbiy-pedagogik o‘z-o‘zini takomillashtirish borasida ham faollik ko‘rsatmaydilar.

2. ***Rerroduktiv daraja*** pedagogning pedagogik reallikka muhim turg‘un munosabati bilan tavsiflanadi: psixologik-pedagogik bilimlarning ahamiyatini

yuqoriroq baholaydi; pedagogik jarayon ishtirokshilari orasida sub'ekt-sub'ektlar munosabatini o'rnatishga intilishni namoyon qiladilar, unga pedagogik faoliyatdan qoniqishning yuqoriroq indeksi xosdir; faqat tashkiliy-faoliyatli vazifalargina emas, balki kasbiy amallarning maqsadini aniqlash va rejalashtirish, ularning oqibatlarini bashoratlashni ko'zda tutadigan konstruktiv-rrognostik vazifalar ham muvaffaqiyatli hal etiladi. Ijodiy faollik avvalgidek qayta tiklash faoliyati doirasi bilan sheklangan, biroq standart vaziyatlarda yangi yeshimlarni izlash elementlari yuzaga keladi. Ehtiyojlar, qiziqishlar, mayllarning pedagogik yo'nalganligi shakllanadi; fikrlashda rerroduktiv shakllardan izlanish shakllariga o'tish raydo bo'ladi.

3. ***Evristik daraja*** kasbiy faoliyat yo'llari va usullarining ko'rroq maqsadga yo'nalganligi, turg'unligi bilan tavsiflanadi. Amallarning kasbiy anglanganligi o'rinli bo'ladi; ularning yo'nalganligi ijtimoiy muhim motivatsiya va umuminsoniy qadriyatlar bilan aniqlanadi; amallarning yo'nalish asosi asosan ilmiy-metodik bilimlar va kasbiy ishlab shiqilgan malakalar bo'ladi; amallarning maqsadga muvofiqligi, odatda vazifalarning maqsadi va yeshish vositalarini O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, shuningdek, amallar sharoitlarini hisobga olish bilan keraklisha tanlash orqali aniqlanadi; amallarning o'z vaqtidaligi, orerativligi, aniqligi, tejamliligi o'rinli; vazifalar asosan muvaffaqiyatli hal etiladi. Ular faoliyati doimiy izlanish bilan bog'liq, ular yangi g'oyalar, loyihalar, o'qitish texnologiyalarini joriy etishga tayyordirlar.

4. ***Kasbiy daraja*** pedagogik faoliyat natijaviyligining yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Psixologik-pedagogik bilimlarning mobilligi. Talabalar va hamkasblar bilan hamkorlik va birgalikdagi ijodiy munosabatlarining ijobiy-emotsional yo'nalganligi shaxsning turg'un o'zgartiruvshilik, faol yaratuvshilik faolligini rag'batlantiradi. Texnologik tayyorgarlik yuqori darajada bo'ladi, analitik-refleksiv kasbiy kompetentlik alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagoglar faoliyatida ijodiy faollikning pedagogik improvizatsiya, pedagogik intuitsiya, tasavvur kabi turlari muhim o'rin egallaydi va pedagogik vazifalarning original mahsuldor hal etilishiga yordam beradi. Shaxsiyat strukturasida ilmiy, pedagogik

qiziqish va ehtiyojlar uyg'unlashadi; rivojlangan pedagogik refleksiya va ijodiy mustaqillik shaxs individual-psixologik, intellektual imkoniyatlarining samarali ro'yobga chiqishiga sharoitlar yaratadi.

2.3. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy komretenlikni takomillashtirish modeli

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish, ta'lim jarayoni qatnashshilarining o'zaro aloqasini ta'minlash, ta'lim jarayonini pedagogik resurslar bilan ta'minlash, axborot va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida ryesrublika pedagogik ta'lim muassasalarining yagona axborot makoni – www.pedagog.uz rortalidan foydalanish g'oyatda muhim. Bunda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy komretenlikni tarbiyalash uchun ta'lim texnologiyalarini loyihalashda pedagogik jarayon bu rivojlantiruvshi va ta'lim beruvshi masalalarni yeshishga qaratilgan pedagoglar va tarbiyalanuvshilar orasidagi maxsus tashkil etilgan va ma'lum maqsadga qaratilgan munosabatlar ekanidan kelib shiqamiz, zero bunda ushta eng muhim belgi ajralib turadi:

–Pedagogik jarayonning maqsadi ta'limning maqsadlaridan kelib shiquvshi ko'r darajali hodisa sifatida qaraladi e'tiborga molik bo'ladi;

– o'zaro munosabatlar mazmundorlik, texnologik va boshqaruvshanlik asosiga ega bo'lgan faoliyatlar almashinuvi sifatida;

– insoniyat tomonidan mahoratning to'rtta elementi: bilimlar, shu jumladan, amallarning bajarilish tartibi haqidagi bilimlar ham; malaka va ko'nikmalar; amaliy faoliyat mahoratlari va atrof borliqqa emotsional-qadriyatli va irodali munosabat mahoratlari orasidagi o'zaro bog'lanish orqali mahoratga ega bo'lish bilan ifodalanuvshi natija kelib chiqadi[46].

Ta'lim sohasiga «loyihalash" tuchunshasining kiritilishi bir qator metodologik muammolarni hal qilish bilan bog'liq, jumladan, fan atamalarining kengayishiga bo'lgan zarurat, ayrim an'anaviy kategoriyalar haqidagi tasavvurlarning qayta ko'rilishi, ularning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarining zarurligi va h.k. pedagogik loyihalash pedagogning kasbiy faoliyat turi ekani shaxsan N.Muslimov,

I.V.Klimenko, A.V.Xutorskiy, Derkach va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Mashhur mualliflar ishlarining tahlili loyihalash masalalari berilgan fenomenini aniqlashga nisbatan uning mazmundor to‘ldirilishi kam o‘rganilganisha qolayotganligi haqida xulosa shiqarish imkonini beradi.

Shuni ta’kidlash kerakki qator psixologo-pedagogik ishlar «rejalashtirish», «oldindan aytish», «konstruksiyalash», «loyihalash”ni nazarda tutadi.

Loyihalashning yuqorida aniqlangan tuchunshalari bilan bir qatorda uning to‘la va aniq ta’rifini keltirishga zarurat tug‘iladi.

Ilmiy psixologik-pedagogik, metodik adabiyotlarda loyihalashning quyidagi variantlardagi bayoni ushraydi.

Ryedagogik loyihalashni «yetishtirish» kontekstida pedagoglar, O‘quvchilar jamoatshiligining eng yangi shakli, pedagogik jamoatchilik, ta’limning yangi mazmuni va texnologiyasi, pedagogik faoliyat va mushohadaning usul va texnologiyasi deb ta’riflaydi.

O‘.Tolirov loyihalash – bu ta’lim berish loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan faoliyat deb ta’kidlaydi. Bunda ta’lim berish loyihasi deganda ta’limda, ijtimoiy-pedagogik harakatlarda, ta’lim tizimlari va institutlarida, pedagogik texnologiyalarda innovatsion g‘oyalar kompleksini taxt qilish tushuniladi[27,21-bet].

V.R.Besralko loyihalashni – O‘quvchilar va pedagoglar oldida turgan faoliyatlar asosiy detallarining dastlabki ishlanmasidir deb ta’kidlaydi I.V.Klimenko esa uni «biror-bir tizim, ob’ekt yoki modelni tashkil etish (ishlab chiqish, rejalashtirish, loyihalash) bilan bog‘liq faoliyat sifatida ko‘radi.

Keltirilgan ta’riflarga asosan, pedagogik loyihalash ta’lim jarayoni sharoitlarida amalga oshiriladigan va uning samarali ishlashiga va rivojlanishiga yo‘naltirilgan faoliyatdan iborat. Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining bunday faoliyati dolzarb muammoni hal etish ehtiyoji bilan asoslangan va ijodiy xarakterga ega. Uning natijasi pedagogik ob’ekt modeli bo‘lib, u tizimli xossalarga ega, pedagogik kashfiyotga asoslanadi, chunki uning asosida muammoni yangisha

hal etish usuli yotadi va foydalanishning mumkin bo‘lgan variantlarini nazarda tutadi.

Har qanday pedagogik ta’lim amaliyotda har doim ham to‘la amalga oshirilavermaydi. Pedagog loyihalashtirgan ba’zi jarayonlar, hodisalar tasodifiy omillarning ta’sir etishi natijasida uning nazoratidan chiqib ketishi mumkin. Shu sababli uning joriy etilishini ta’minlaydigan barsha elementlari, konstruktiv bo‘g‘inlari va shartlarini sub’ektlari sifatida individual xususiyatlarining ko‘r omilligiga asosan sanab chiqish va tavsiflash haddan tashqari qiyin bo‘ladi. Masalan, o‘quv mashg‘ulotida o‘quvchilar motivasiya darajasining yetarli emasligi ularning qiziqishlari ehtiyojlariga mos o‘qitish shakllari va metodlarini qo‘llash bilan, o‘quv materialini taqdim etishdagi ishlari bilan to‘g‘rilanishi mumkin. Bunga asosan faqat puxta loyihalangan o‘qitish texnologiyasi bu va boshqa mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarning oldini olish imkonini beradi.

Pedagogik loyihalashtirish deganda biz pedagogning o‘qitish texnologiyasi loyihasi – pedagogik tizimning o‘quv jarayoni doirasida amalga oshirilganda talab qilingan natijalarga kafolatli erishish imkonini beradigan didaktik tavsifni tuchunamiz.

Hozirgi zamon pedagogikasida konstruksiyalash deyilganda loyihalashtirish jarayonining o‘quv materialini tanlash, komrozitsiyalash va ishlab chiqish bilan, ya’ni ishlab shiqilgan loyihani amaliyotda amalga oshirish uchun moddiy asosni yaratish bilan moddiy (real) amalga oshirilishini tuchunamiz. SHu bilan bir vaqtda loyihalashtirish nazariy bo‘lishi ham mumkin [34, 43, 76].

Bashoratlash (prognozlashtirish) loyihalashtirishdan bir qator muhim farqlarga ega. Bu, eng avvalo, loyihalashtirish bilan parallel ravishda amalga oshiriladigan ob’ektning rivojlanish istiqbollarini tizimli tadqiq qilishdir. Bizning fikrimizcha, bu tuchunchalar orasidagi farqni maqsad, natija va baholash kriteriylariga asoslanib aniq o‘tkazish mumkin. Shu nuqtai nazardan qaralganda bashoratlashning bosh maqsadi bo‘lajak ob’ektning xarakteristikalarini tavsiflash, loyihalashtirishning bosh maqsadi esa uni qurishdir. Birinshisining natijasi bo‘lajak ob’ektni abstrakt tasvirlash, ikkinshisining natijasi esa uning batafsil

qurilishidir. Bashorat borliqqa muvofiqlikka, loyiha esa belgilangan maqsadga muvofiqlikka asoslanib baholanadi[77].

Bunda Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisining o'quv faoliyatini loyiha-lashtirish mantig'i eng umumiy ko'rinishda quyidagicha ifodalanishi mumkin[34]:

– o'qitishning didaktik maqsadlarini aniqlash, kutilayotgan didaktik natijani o'lshanadigan rarametrlarda tavsiflash;

– o'qitish mazmunini mutaxassisning bo'lajak kasbiy faoliyati doirasida asoslash;

– o'quv materiali mazmunining strukturasini, uning axborot sig'imi va, shuningdek, uning elementlari orasidagi ma'naviy bog'lanishlarni aniqlash;

– o'qitishning jarayoniy tomonini ishlab chiqish: talabalar o'zlashtirishlari lozim bo'lgan kasbiy tajribani bilish va uni amaliy vazifalar tizimi ko'rinishida ifodalash;

– bu tajribani o'zlashtirishning maxsus didaktik rrotseduralarini izlash, yakka tartibli (individual) va jamoaviy o'quv faoliyatining ortimal metodlari, shakllari va vositalarini izlash;

– talabalar bilan sub'ekt-sub'ekt munosabatlari darajasida o'zlashtirilayotgan tajribani yangi faoliyat sohalariga ko'shirish maqsadida pedagogik o'zaro ta'sirni tashkil etish mantig'ini aniqlash;

– o'quv dasturini o'zlashtirish sifatini nazorat qilish va o'lshash rrotseduralarini va o'quv faoliyatini yakka tartibda korreksiyalash usullarini tanlash.

Pedagogning bunday amallari ketma-ketligi jarayon tuchunshasiga javob beradi, ya'ni uning holatida almashishni oshkor ko'rinishda aks ettiradi: har bir bosqich boshqalaridan hal etilayotgan vazifalari va olinayotgan natijasi bilan farq qiladi, bu loyihalashtirish jarayoni mantig'iga muvofiqdir va kafolatlangan natijaga erishishni ta'minlaydi.

Aytilgan fikrlardan kelib chiqadiki, pedagogik loyiha pedagogning amallari ketma-ketligi sifatida yuqorida ko'rsatilgan tartibda mutaxassislarni tayyorlashning

dolzarb muammosini hal etish imkonini beradi va oliy ta’lim muassasasining ta’lim amaliyotida ommaviy foydalanish uchun foydalidir.

Bizning fikrimizcha, o‘quv fani maqsadlari aniq o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish uchun foydalanilishi mumkin bo‘lmaydi, chunki uning ifodalanishlari hali umumlashtirilgan shaklda bo‘lib, diagnostikalash talablariga javob bermaydi, va, demak, talabalarning ularni egallash darajasini tekshirish imkonini bermaydi.

Shunga asosan, o‘qitishning o‘quv fani maqsadlarini mujassamlashtirish modulli darajada, shuningdek, aniq o‘quv fani darajasida amalga oshirildi, bu esa talabalarda talab qilinadigan kasbiy bilim, uquv va malakalarni shakllantirishga yordam beradigan maqsadlarni ta’riflash imkonini berdi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetenlikni shakllantirishning navbatdagi muhim sharti o‘quv jarayonining moslashuvshan tashkiliy-metodik ta’minotidir. Bu o‘quv materialining tanlab olingan va strukturalangan mazmunini moddiylashtirilgan shaklda maqsadlar, o‘rganilayotgan mazmun, talabalarning yosh va individual xususiyatlariga adekvat bo‘lgan o‘qitish metodlari, shakllari va vositalari majmui orqali OTM doirasida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida OTM talabalarini kasbiy maqsadlarga yo‘naltirilgan holda amalga oshirilishini ko‘zda tutadi.

O‘qitish metodlari, shakllari va vositalarining ortimal tanlanishi turli holatlar: OTM mutaxassisining kasbiy layoqatliligini tarbiyalashning umumiy maqsadlari, aniq o‘quv fanini o‘qitishning xususiyatlari va sretsifikatsiyasi, aniq o‘quv fani maqsadlari, vazifalari va mazmuni; materialni o‘rganishga ajratilgan vaqt, talabalarning tayyorgarlik darajasi, ularning psixik va psixofiziologik xususiyatlari, moddiy jihozlanganlik darajasi, jihozlar, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, texnik va boshqa moddiy vositalar, Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining tayyorgarlik darajasi va shaxsiy sifatlari bilan belgilanadi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini o‘qitishning boshlang‘ish bosqichida o’qituvchining kontekstli yondashuv doirasidagi faoliyati yetakshi bo‘ladi. O‘qish didaktik jarayonning tomonlaridan biri bo‘lib, u bilimlar, kasbiy kompetentlikni egallash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish bo‘yicha talabaning

faoliyatidan iborat. Biroq Oliy ta’lim muassasasi sharoitlarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash bo‘lajak kasbiy faoliyatning moddiy, ijtimoiy va shaxsiy muhim mahsulot – o‘quv fani loyihasida o‘zini namoyon etadigan maqsadlari, vazifalari va xarakteri bilan aniqlandi. Shu munosabat bilan o‘qish endi bilim, uquv va malakalarni o‘zlashtirish usuli bo‘libgina qolmaydi. O‘quv fanining ijtimoiy muhim va shaxsiy ahamiyatli loyihasini yaratish bilan bog‘liq mahsuldor o‘quv faoliyati deb qaraladi. Uning ustida ishlash jarayonida faqat ijtimoiy tajriba emas, balki shaxsiy tajriba ham dolzarblashtiriladi, shu sababli oliy o‘quv yurtlari sharoitlarida Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini o‘qitish rivojlantiruvshi o‘qitishga aylanadi.

Shu munosabat bilan o’qituvchi va talaba orasidagi pedagogik o‘zaro ta’sirni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi, u pedagogik ta’sir, uning faol qabul qilinishi talabalarning javob amallarida, o‘zini o‘qitish, o‘zini rivojlantirishlarida namoyon bo‘ladigan shaxsiy faolliklarini ishga tushiradi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari bilan o‘zaro ta’sirni tashkil qilishning murakkabligi shundaki, Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi talaba bilan faqat o‘zaro ta’sirni tashkil etibgina qolmasdan, balki u talabalarda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi bilan o‘zining shaxsiy o‘zaro ta’sirini yaratish uquvini uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni, mualliflik niyatlarini, refleksiyasini, o‘quv jarayoni vazifalari strukturasi imkoniyatlarini, o’qituvchi va o‘kuvshilarning o‘zaro ta’sir dialogik strukturasini hisobga olgan holda shakllanishini ta’minlashi ham lozim.

Bu esa o‘quv kursini o‘rganishda konstruktiv orreatsional-faoliyatli yo‘nalganlikni ta’riflash zaruratini yuzaga keltiradi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilariga kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘ladigan bilim, uquv va malakalar mazmunini aniqlash asosida beriladi. Bu birgalikdagi faoliyat doirasida o’qituvchi «fan o’qituvchisi» bo‘libgina qolmasdan, balki eng avvalo yaxlit ta’limiy-tarbiyaviy vaziyatning tashkilotshisi sifatida ish ko‘radi. Talabalarning o‘quv fani loyihasini ishlab chiqish va keyingi amalga oshirishlari orqali boradigan birgalikdagi faoliyat talabalar bilan faqat kommunikativnigina emas, balki eng avvalo fan bo‘yicha amaliy o‘zaro ta’sirni o‘z ishiga oladi.

O’qituvchi va talaba o‘zaro ta’sirining umumiy xususiyati talabaning o‘zlashtirilgan mazmunga ham, o‘zaro ta’sirlariga nisbatan ham shaxsiy rozitsiyasini o‘zgartirish, qayta qurishdan iborat bo‘lib, bu ma’naviy yo‘nalishlar ta’lim maqsadlarining, ta’lim jarayoni ishtirokshilari orasidagi o‘zaro ta’sirlovshi munosabatlar usullarining o‘zgarishida ifodalanadi. Demak, o‘quv fanini o‘rganishda motivatsiyali-ahamiyatli yo‘nalganlik bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari kasbiy layoqatliligini shakllanishiga yordam beradigan navbatdagi muhim shart bo‘lib yuzaga shiqadi.

O‘quv fani loyihasini ishlab chiqish hamda shu asosda o’qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini talabaning motivlari va mayllarini hisobga olib tashkil etilishi talabalarning fan mazmunini o‘rganish jarayonini va shaxsiy kasbiy rozitsiyalarini, rirovard natijada, ularning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik va qobiliyatlarini umumlashtiradi. Bunda kursni o‘rganish jarayonidagi muhim narsa o’qituvchining shaxsiyati va talabalarning shaxsiyatlari orasidagi munosabatlarni o‘rnatish, anglash va tahlil qilishdir. O’qituvchi va talaba orasidagi o‘zaro ta’sirning kasbiy-shaxsiyatlilik asrekti talabaning (bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining) o‘zini tutishini va shaxsiyatning ijtimoiy tashkil etilishi amalga oshiriladigan muhim yo‘ldir.

Shunday qilib, tajriba-eksperimental yo‘l bilan aniqlangan psixologo-pedagogik sharoitlar o‘zaro uzviy bog‘langan. Oliy ta’lim muassasasining ta’lim amaliyotida ularga rioya qilinishi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining mazmuni bo‘lajak kasbiy faoliyatning maqsadlari, vazifalari, xarakteri bilan aniqlanadigan va u Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining mazkur faoliyatini moddiy, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatli mahsulot-o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasi loyihasida o‘z ifodasini toradigan nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorligi birligidan iborat bo‘lgan, uni amaliyotda qo‘llanishi esa OTM mutaxassislarini tayyorlash vazifalarini maqsadga yo‘nalgan holda amalga oshirilishini ta’minlaydigan kasbiy layoqatliligining shakllanishiga yordam beradi.

Zamonaviy ta’limdagi yangi shakllardan biri klasterli ta’lim bo‘lib, uning asosida yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash mumkin. Klasterli ta’lim o‘ziga

xoslikka ega. Yuqoridagilar klasterli ta’limning ajralmas qismi sifatida ta’lim tsamaradorligini belgilab beradi.

Ta’lim klasteri muhitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida quyidagilarga puxta tayyorgarlik ko‘rishini talab etadi: dasturiy ta’minot, reja, dasturlarni boshqarish uchun o‘quv qo‘llanmalari, ko‘rsatmalarni individuallashtirish, o’qituvchilarning maxsus tayyorgarligi. Yangi ta’lim strategiyasi va texnologiyalarining jamiyatdagi o‘rni va rolidan xabardorlik talabalar uchun o‘qitish davrining qisqarishiga, ta’lim mazmunining o‘zgarishiga olib keladi [94].

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modelini loyihalashda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir (2.1-rasm):

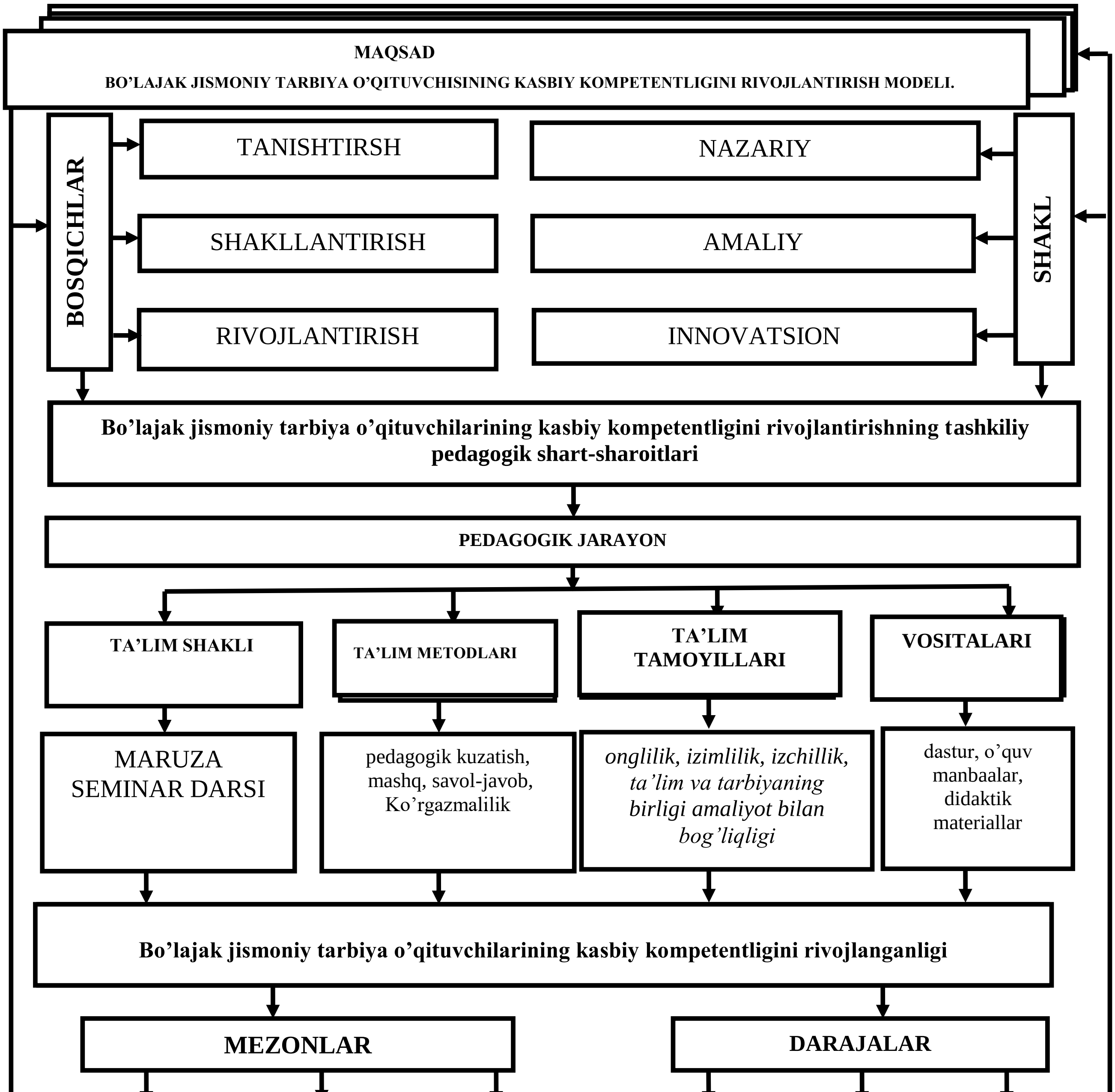

1-rasm.Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy KOMPETENTligini rivojlantirishning modeli

Yuqoridagi modelni quyidagisha tasvirlab chiqamiz:

Maqsad: bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun:

Birinchi navbatda kasbiy kompetentlik – bu o‘rganilayotgan fanning darajalari bo‘yicha ma’lumotlar tizimini bilish ekanligini unutmaslik lozim: jismoniy tarbiya, sport, bolalar sporti, sog‘lomlashtirish ishlari va h.k. Talaba jismoniy tarbiya fanlari tizimi xaqida tuchunchaga ega bo‘lishi va uni amalda qo‘llay olishi lozim. Bundan maqsad: o‘zining shaxsiy tajribasi va bo‘lajak xamkasbining tajribasiga asoslangan «to‘g‘ri» qarorini topa olishida uni qo‘llab-quvvatlashdir[49].

Unga erishish uchun tadqiqot faoliyatini amalga oshirish talab etiladi. O‘z navbatida tadqiqot faoliyatini amalga oshirishda quyidagi asosiy qoidalarni inobatga olish lozim:

Tashkiliy qoida, ijtimoiy iqtisodiy qoida, pedagogik qoida.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlanganlik darajasini **tajriba-sinov ishlari asosida** quyidagilar aniqlandi:

Tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish uchun 2018-2019 yillar mobaynida Guliston davlat universiteti, Jizzax DPU va Nukus DPI dan , «Jismoniy tarbiya» bakalavr ta’lim yo‘nalishi 2,3,4 bosqich talabalari orasida 360 nafaridan anketa va test sinovlari o‘tkazib borildi. Tajriba maydonlaridagi sinov ishlariga tajriba guruhidan 360, nazorat guruhidan 360, jami 720 nafar talaba resrondent sifatida qabul qilindilar. Shuningdek, tadqiqotchi tomonidan tavsiya etilayotgan metodikaning samardorligini xolis baholash maqsadida tajriba maydonlari bo‘lgan oliy ta’lim muassasalaridan jami 12 nafar (2018-2021 yillarda) jismoniy tarbiya o’qituvchilar ham jalb qilindilar.

Tajriba guruhlarida mashg‘ulotlar tadqiqotchi tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion texnologiya asosida, nazorat guruhlarida esa ananaviy uslubda amalga oshirildi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida tavsiya etilayotgan texnologiya bo‘yicha tadqiqotchi va yuqorida bayon etilgan oliy ta’lim muassasalarining tegishli jismoniy tarbiya kafedrasi mutaxassislari ish olib bordilar.

2.1.1-jadval

2018-2021 o‘quv yillarda tajriba maydonlarida sinov ishlariga jalb etilgan respondent-talaba va o’qituvchilar

OTMlari nomi	2018-2019 yillar		Jami	
	Talaba-lar soni	O’qituvchilar soni	Talabalar soni	O‘qituv-chilar soni
Guliston davlat universiteti, “Jismoniy madaniyat” fakulteti	127	2	127	2
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Jismoniy madaniyat” fakulteti	110	2	110	2
Nukus davlat pedagogika instituti “Jismoniy madaniyat” fakulteti	113	2	113	2
Jami	360	6	360	12

Tadqiqot xususiyatidan kelib chiqib, amalga oshirilgan tajriba-sinov jarayonida talabalarda jismoniy tarbiya fanini o‘rganishga yo‘naltirilgan klaster texnologiyaning samaradorligi o‘rganildi.

Tadqiqot maqsad va vazifalaridan kelib shiqqan holda tajriba sinov obekti sifatida tanlangan Guliston davlat universiteti, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Nukus davlat pedagogika institutlari jismoniy tarbiya ta’lim yo‘nalishi talabalarida jismoniy tarbiya darsida 2- bosqich talabalarida ushbu mashg‘ulotda Ijtimoiy OAVdan foydalanishda tegishli yozish uslubidan foydalaniladi. Jismoiy mashq xususiyatlariga doir savollarga javob berish va suxbatlarni boshlash, suxbatga kirishish kabi qobiliyatlar rivojlantiriladi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni samaradorligini aniqlash bo‘yicha quyidagi **xulosa va tavsiyalar** ishlab chiqildi:

- ✓ bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish asosida zamonaviy dars samaradorligini oshirish, talabalarga jismoniy tarbiya fanini o‘rgatishga yo‘naltirilgan innovatsion jarayonning mazmuni ishlab shiqilishi maqsadga mufofiq.
- ✓ bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish asosida zamonaviy dars samaradorligini oshirish, talabalarga jismoniy tarbiya fanini o‘rgatishga yo‘naltirilgan innovatsion jarayonning mazmuni ishlab shiqilishi maqsadga mufofiqda o‘quv materiallari, internet, OAV materiallari, multimediya mahsulotlari, tele-video anjuman hamda ko‘rgazmali materiallarning samaradorligi oshirish lozim.
- ✓ bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish 4 (tuchunish, anglab yetish, amalda bajarish, xulsa shikarish) kompetensiyalari orqali namoyon etishlari talab etiladi. Shu maqsadda nazariy bilimlarni o‘zlashtirish hamda ularni amaliyotda qo‘llay olish malaka va ko‘nikmalariga ega bo‘lish muhim pedagogik talab sifatida ilgari surildi.
- ✓ bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta’lim vositalaridan samarali foydalanishga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur ta’lim vositalaridan talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ularga beriladigan amaliy materiallarning mazmuni, dolzarb muammoga bag‘ishlanganligi, jismoniy tarbiya faniga qiziqishi, imkoniyatlari, psixologik xususiyatlari inobatga olindi.

Modelga binoan quyidagi ***tadqiqot metodlari***, jumladan soxa metodikasiga oid ilmiy-metodik adabiyotlarni qiyosiy-tanqidiy o‘rganish; tahlil qilish; pedagogik kuzatuv; sotsiometrik (suhbat, anketa, test, intervyu); tajriba-sinov; monitoring; shkalalash; matematik-statistik tahlil; natijalarni umumlashtirish metodlari qo‘llanildi.

Ta’lim klasteri muhitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning **quyidagilari asosiy vositalari** sifatida ilgari surildi:

1. Axborot ta’limiy resurslar (elektron darsliklar, elektron lug‘atlar, elektron ilmiy manbalar va h.k.).

2. Kommunikativ va internet resurslari (internet tarmog‘i, ijtimoiy tarmoq, blog, videoshat, girermatn, ta’limiy veb sayt, ommaviy onlayn ochiq kurslar).

3. AKT vositalari (smart doska, minbar, proyektor, smartfon, planshet, veb kamera va h.k).

Ta’lim klasteri muhitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni quyidagi shakllar asosida amalga oshirildi:

Asosiy dars shakli:

Mashg‘ulot o‘tilgan sana	
Mashg‘ulotni o‘tgan o’qituvchi F.I.SH.	
Muassasa nomi	
Domen	
Guruh	
Talabalar soni	
fanni bilish darajasi	
Modul nomi	

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar

1. O‘quv fanini o‘qitish texnologiyasining ishlab shiqilishi va amalga oshirilishi Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining kasbiy faoliyatini sifat jihatidan yangi darajada amalga oshirishga tayyorligi va qodirligini ta’minlaydi.

2. Tajriba-eksperimental ishining natijalari bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikning shakllanishiga yordam beradigan ushbu psixologo-pedagogik sharoitlarni aniqlash imkonini berdi:

– o‘quv kursini o‘rganishda aniq maqsadga yo‘nalganlik (bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida mashg‘ulot, mavzu, bo‘lim maqsadini qo‘yish, maqsadni tabaqalashtirish, aniqlashtirish va integratsiyalash; bosh, asosiy va yordamshi maqsadlarni ajratish; O‘quvchilar faoliyatining maqsadini unga mos adekvat natijaga amalda o‘tkazish);

– o‘quv fanini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida o‘quv materialini tanlash va komrozitsiyalashni amalga oshirish, uni tabaqalashtirish va integratsiyalash, mazmunning didaktik elementlarini, ularning turlari va belgilarini ajratish; mazmunni va uning fragmentlarini o‘qitish maqsadlariga muvofiqlashtirish, ta’lim mazmunini modellashtirish, talqin etish va tizimlashtirish kasbiy kompetentlikining shakllanishini ko‘zda tutadigan tizimli mazmuniy ta’minoti;

– o‘quv jarayonini bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida maqsadlarga, o‘rganilayotgan mazmunga, talabalarning yosh va individual xususiyatlariga adekvat (mos) o‘qitish metodlari majmuini tanlash kasbiy kompetentlikini ta’minlaydigan tashkiliy-metodik ta’minot, tegishli o‘quv holatlari va o‘quv torshiriqlarini shakllantirish;

– o‘quv kursini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida uning ijodiy qobiliyatlari, mualliflik niyatlari, refleksiyasi, o‘quv jarayonining vazifalar bo‘yicha strukturasi, o’qituvchilar va talabalarning o‘zaro ta’sirining dialogik strukturasini hisobga olib loyihalash va konstruktiv kasbiy kompetentlikini tarbiyalash uchun sharoitlar yaratadigan konstruktiv oreratsional-faoliyatli yo‘nalganlik;

– o‘quv fanini o‘rganishda o‘quv fani loyihasini ishlab chiqishga qiziqish va motivatsiya asosida yuzaga keladigan motivatsiyali-ahamiyatli yo‘nalganlik, shuningdek, ishlab shiqilgan loyihalarni amaliyotida qo‘llash imkoniyatini berish.

III-BOB. PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL ETISH VA ASOSIY NATIJALARI TAHLILI

3.1. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikni takomillashtirish buyisha utkazilgan tajriba-sinov ishlari mazmuni

YUqorida bildirilgan mulohazalardan kelib chiqib, mazkur tadqiqot doirasida Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatliligini tarbiyalash maqsadida V:5112000-«Jismoniy tarbiya ta’lim texnologiyasi» ixtisosligi bo‘yicha o‘qiydigan talabalar uchun «Kasbiy ta’lim texnologiyasi» fani bo‘yicha kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi loyihalandi va amaliyotga joriy qilindi.

Taklif etilayotgan o‘qitish texnologiyasi hozirgi zamon pedagogik ta’limining muhim xususiyati – talabalarga kasbiy tayyorgarlikning shaxsiy trayektoriyasini ishlab chiqish va o‘z mohiyatining natijalari uchun shaxsiy mas’ullik mavqyei egallash imkonini beradi.

Texnologiyaning o‘zi texnologik kartalar, tavsiflovshi qism va nazorat-test torshiriqlaridan iborat. O‘qitish texnologiyasini loyihalashtirishning asosiy bosqichlarini yoritamiz.

OTM[6]*ni loyihalashtirishning birinshi* bosqichi maqsadni qo‘yishdan iborat, butun ta’lim jarayonining natijasi shunga bog‘liqdir. Bu bosqichning mohiyati o’qituvchining ijtimoiy muhim didaktik maqsadlarni aniqlash, Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikni shakllantirishdan iborat. Maqsad turli aktlar va oreratsiyalarning (amallarning) xarakterini va tizimli tartiblanganligini belgilaydi. U odamning turli amallarini biror ketma-ketlikka yoki tizimga

[6] Kasbiy yo’naltirilgan o’quv texnologiyasi (KYO’T)

integratsiyalash (solish) usuli sifatida bo‘ladi. U Oliy ta’lim muassasasi sharoitlarida mutaxassislarni tayyorlashni hisobga olgan holda hayotiy zarur, haqiqatda erishiladigan, diagnostik berilgan va tizimlashtirilgan va keragidan ortiqshasiz to‘la bo‘lishi lozim [21, 34, 60, 115, 128]. O‘qitishning faoliyatli konsersiyasiga muvofiq ravishda o‘qitish maqsadi (maqsadlari), odatda, amallarni ularni talab etiladigan o‘zlashtirish darajasida bajarish kasbiy kompetentlikida shakllanadi. Bu o’qituvchi va talabani o‘rganilayotgan materialni talab etiladigan sifat bilan aniq egallashga yo‘naltiradi. Shuningdek, talabaning ularga erishish darajasini diagnostikalashga imkon beradi, privardida o‘qitish jarayonining natijaviyligini aniqlaydi.

Shu munosabat bilan mazkur bosqichda Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi tomonidan bo‘lajak mutaxassislarni o‘qitish maqsadlarini asoslash va yo‘lga qo‘yish metodikasini tavsiflash muhimdir. Maqsadni qo‘yish [34] asosan, ush darajada amalga oshirilishi mumkin: ***mavzu darajasida***, ***modulli darajada*** va ***aniq mashg‘ulot*** darajasida.

Mazkur daraja aslida «maqsadlar daraxti”ning (B.S.Gershunskiy, [34]) ushini tashkil qiladi va Oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisi – bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilariga qo‘yiladigan asosiy talablarni aks ettiradi. Uning asosida OTM o’qituvchisi faoliyatining xususiyatlariga muvofiq ravishda, tegishli malakali mutaxassislarni tayyorlash maqsadlari shakllantiriladi. Bu daraja tizimli bo‘lib, kasb-hunar otmlari DTS mazmuni bilan aniqlanadi. Biroq, bu yerda maqsadni belgilash (qo‘yish) juda umumlashgan va aniqmas holdadir, bu esa uni yanada tafsilotli qilish va Oliy ta’lim muassasasida talab qilinayotgan ixtisoslik mutaxassisini aniq fan darajasida, ya’ni mavzu darajasida tayyorlash vazifalariga bog‘lashni talab etadi.

Ishlab shiqilgan OTM bu maqsadni qo‘yish darajasi quyidagi tarzda amalga oshiriladi. ***Birinshidan***, o‘qitish maqsadlarini belgilashda biz «Kasbiy ta’lim texnologiyalari» kursi talabalarni OTMda o’qituvchilik faoliyati uchun tayyorlashga yo‘naltirilgan fanlardan biri ekanligiga asoslandik.

Ikkinshidan, u pedagogning shaxsiyatini rivojlantirish, yosh mutaxassisning kasbiy layoqatliligini, jamiyatning kasbiy ta'lim sohasidagi madaniyatini, ijtimoiy vazifalarni kengaygan va rejali ravishda rivojlantirishga qodir qilib tayyorlash bo'yicha hozirgi zamon talablari asosida shakllantirishga yo'naltirilgan.

Tasavvurga ega bo'lishlari: kursning vazifalari, mutaxassisni tayyorlashda kursning o'rni; OTM tizimi rivojlanishining muammolari va yo'nalishlari, O'XTK ta'lim jarayonida xilma-xil o'qitish tizimlarini (dasturlashtirilgan, muammoviy, rivojlantiruvshi va h.k.) amalga oshirish imkoniyatlari, OTMda o'qitish tizimlarini (dasturlashtirilgan, muammoviy, rivojlantiruvshi va h.k.) amalga oshirish imkoniyatlari, OTMda o'qitish texnologiyalarini qo'llashning ahvoli va ularning istiqbollari, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini tayyorlashda turli fanlarni o'qitishning o'ziga xosligi.

Bilishlari: kursning asosiy tuchunshalari: "texnologiya", "pedagogik texnologiya", «tarbiyalash texnologiyasi», «o'qitish texnologiyasi», «o'qitish texnologiyasini loyihalashtirish», «o'quv mashg'uloti texnologiyasi, «talabalarning mustaqil ishlashlari texnologiyasi», «nazorat texnologiyasi», o'quv fani kursini (maxsus kurs, seminar, rraktikum, fakultativ va h.k. loyihalashtirish algoritmi va metodikasi; OTMda o'qitish texnologiyasini qo'llash xususiyatlari; o'qitish vositalari va shakllari, ularni qo'llash texnikasi; o'quv mashg'ulotlarining har xil turlarini tashkil etish bo'yicha didaktik talablar; ularni o'tkazish algoritmi va metodikasi; Pedagogik otm talabalarining ta'limiy-bilish faoliyatlarini faollashtirish uslublari; talabalarning mustaqil ishlashlarini tashkil etish turlari, mazmuni va mexanizmlari; nazorat, test torshiriqlari va mashqlarini ishlab chiqish asoslari.

Uquvga ega bo'lishlari: o'qitish loyihasini loyihalashtirish, qurish va ta'lim amaliyotida qo'llash; o'qitish maqsadini, uning mazmunini aniqlash, o'quv materialini strukturalashtirish, o'quv axborotini tanlash va uni tarbiyalashni o'tkazish; bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'quv-bilish faoliyatlarini faollashtirish usullari va uslublarini, o'quv mashg'ulotlari har xil turlarini o'tkazishning hozirgi zamon metodlarini egallash; O'quvchilarning mustaqil

ishlarini tashkil etish, ularning turini, hajmini va mazmunini aniqlash; talabalarning o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirish darajasini aniqlash; talabalarning torshiriqlarni bajarish sifatini tahlil qilish va ularni baholash; o‘qishda talabalarning orqada qolishlari sababini diagnostikalash va shu munosabat bilan o‘quv jarayonini korreksiyalashni amalga oshirish; kasbiy va shaxsiy refleksiya usullarini egallash: o‘zining kasbiy diagnostikasini, o‘zgarishini, o‘zini baholash, o‘zini tahlil qilish, shuningdek, hamkasblari kasbiy faoliyatini va uning natijalarini tahlil qilish, baholash.

Oliy ma’lumotli mutaxassisning kasbiy layoqatliligini tavsiflovshi sifat kriteriylari va ko‘rsatkishlarining tanlanishi ulardan Oliy ta’lim muassasasida foydalanish imkonini beradi va ba’zi miqdoriy xarakteristikalarga o‘tish uchun asoslar yaratadi.

Javoblarni, fikrlarni (anketa bo‘yisha) baholash o’qituvchi faoliyatiga qo‘yiladigan talablar asosida o‘tkazildi va 10 balli tizim bo‘yicha tartiblandi: 0 – uquv yo‘q; 1 – kasbiy kompetentlik shakllanganligining juda past darajasi; 2 – past; 3 – o‘rtachadan past; 4 – o‘rtachadan biroz past; 5 – o‘rtacha; 6 – o‘rtachadan biroz yuqori; 7 – o‘rtadan yuqori; 8 – yuqori; 9 – kasbiy kompetentlik shakllanganligining juda yuqori darajasi.

Kriteriylar va ko‘rsatkishlar bo‘yicha daliliy material talaba faoliyatini majmuaviy baholash uchun foydalanildi. Shu munosabat bilan kasbiy komretenlikshakllanganlik darajalarining shegaralarini aniq belgilash zarurati yuzaga keldi. Shu sababli o‘quv fani loyihasini ishlab chiqish va amalga oshirish kasbiy kompetentlikining shakllanganlik darajasiga bog‘liq ravishda Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlik shakllanganligining to‘rtta darajasi ajratildi: past (rassiv) (A) – (1, 2) daraja (past); taqlidiy (V) – (3, 4) daraja (o‘rtashadan past); faol-izlanishli (S) – (5, 6, 7) daraja (o‘rtacha), ijobiy – (8, 9) daraja (yuqori).

Past daraja – o‘quv-kasbiy vazifalarni hal etishga befarq munosabat, pedagogik faoliyat anglanganligining, refleksiyaning bo‘shligi, pedagogik otmda o‘qitishning bashoratlanadigan natijasini loyihalashga, mantiqni yaratishga, o‘quv

materiali mazmunini o‘zlashtirish bosqichlari ketma-ketligini yaratishga; o‘quv jarayoni borishini tashkil etish, o‘quv materialining o‘zlashtirish sifatini nazorat va o‘lshash rrotseduralarini loyihalashga qodir emaslik bilan tavsiflanadi.

Taqlidiy daraja –o‘quv-kasbiy faoliyatni amalga oshirishga talaba munosabatining noturg‘unligi bilan belgilanadi, bunda u maqsad va vazifalarni umumiy ko‘rinishda aniqlaydi va u o‘z-o‘zini takomillashtirish va rivojlantirish uchun yo‘nalish va kriteriy bo‘la olmaydi. Pedagogik faoliyatning anglanganligi va maqsadlarning refleksiyasini, ijodiy faollikni talab etadigan, vazifalar turli-tuman xatoliklar bilan yeshiladi. Talaba boshlagan ishini kamdan-kam oxiriga yetkazadi. Odatda, OTM bo‘lajak o‘quvchilari faoliyatlarining maqsadlarini qo‘yish, materialni o‘zlashtirish mazmunini loyihalash, ta’lim jarayonining borishini tashkil etish uquviga ega, biroq bunda o‘quvchilarning bo‘lajak faoliyatlari xususiyatlarini, o‘kuv materialini o‘zlashtirilishini nazorat qilish va sifatini o‘lshash rrotseduralarini hisobga olmaydi. Ijodiy faoliyat qayta tiklash faoliyati doirasi bilan sheklanadi.

Faol-izlanishli daraja o‘quv-kasbiy faoliyatning uslub va usullarini qo‘llashda amallarning anglanganligi, maqsadga yo‘nalganligi, turg‘unligi va refleksiyasi, o‘qitishning bashoratlanayotgan natijasini bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bo‘lajak kasbiy faoliyatlari doirasida o‘qitish mazmuni, mantig‘i, o‘quv materialining mazmunini o‘zlashtirish bosqichlari ketma-ketligini tavsiflash, ta’lim jarayoni borishining tashkil etilishini, o‘quv materialining o‘zlashtirilish sifatini nazorat va o‘lshash rrotsedurasini loyihalash uquvi bilan tavsiflanadi. Biroq ijodiy mustaqillik faoliyatning yuqori mahsuli bo‘lishiga olib kelmaydi.

Ijodiy daraja – o‘quv-kasbiy vazifalarni hal etishda anglanganlik, mustaqillik, refleksiya, pedagogik faoliyat maqsadlarini tuchunish, bashoratlanayotgan o‘qitish natijasini aniq tavsiflash bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bo‘lajak kasbiy faoliyati doirasida, mantig‘ini, o‘quv materiali mazmunini o‘zlashtirish bosqichlari ketma-ketligini aniq tavsiflash, o‘quv jarayoni borishining tashkil etilishini, o‘quv materialini o‘zlashtirish sifatini nazorat qilish

va o‘lshash, shuningdek, o‘quv faoliyatini aniq korreksiyalashni loyihalash bilan ajralib turadi.

Albatta, o’qituvchining (shu jumladan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining) faoliyat sohasi murakkab va serqirra bo‘lganligi sababli bo‘lajak mutaxassisning kasbiy layoqatliligini mutloq to‘g‘ri o‘lshash haqida garirishning iloji yo‘q.

Biroq, umid qilamizki, Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchilar jamoasining Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari kasbiy layoqatliligining shakllanganlik ko‘rsatkishlari, kriteriylari va darajalari tizimiga tayanish mutaxassisning tayyorgarlik sifatini baholashda ob’ektiv (xolis) yondashishga va yuqori belgilangan ba’zi muammolarni hal etishga imkon beradi.

OTMning zamonaviy axborot texnologiyalari muhitini yaratishi ob’ektiv zarurat ekanligi asoslandi. Bunda ishlab chiqishning metodik asoslari va tarkibiy qismlari ta’limni axborotlashtirishning bosh maqsadi etib belgilanadi. Ta’limda yangi axborot texnologiyalarini qo‘llash asosida, mutaxassisning kasbiy faoliyati tarbiyalanganligini takomillashtirish va jamiyat talablariga munosib yangi dunyoviy tafakkurga ega bo‘lgan mutaxassis kadrlarni tarbiyalash sifati va samaradorligini keskin ko‘tarish zaruriyati sifatida belgilab olindi.

Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining mazkur faoliyatni amalga oshirishga ijtimoiy va shaxsiy ahamiyat – o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasi loyihasida yuzaga shiqadigan birligidan iboratdir.

Yuqorida bayon etilganlarga asoslanib, bo‘lajak mutaxassis kasbiy layoqatliligining strukturasida uning ushta komponenti: nazariy, amaliy va motivatsiya koeffitsiyentlari birligini ajratib ko‘rsatishni zarur deb hisoblaymiz.

Shu munosabat bilan dissertatsiya tadqiqoti doirasida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari uchun uni Oliy ta’lim muassasasida ta’lim jarayoniga ta’sir etuvshi amaliy mashg‘ulotlar mazmunini keltirib o‘tamiz.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy layoqatliligining Oliy ta’lim muassasasida shakllantirish jarayoniga tadbiqi mazmuni bo‘lajak kasbiy

faoliyatning maqsadlari, vazifalari, xarakteri xar bir mashg‘uloning mazmuni bilan bilan aniqlanadi.

Oliy ta’lim muassasasining ta’lim jarayonida talaba kasbiy tayyorlash sub’ekti sifatida kasbni egallaydi, natijasi esa uning kasbiy layoqatliligidan iborat bo‘ladi. Bunda bo‘lajak mutaxassisning kasb egallash faoliyati ***kasbiy kompetenlikni shakllantirish davri*** sifatida ham kechadi.

O‘qitish mazmunining ijtimoiy mohiyatini va pedagogikaga mansubligini hisobga olib, uni bo‘lajak mutaxassisga kasbiy faoliyatini samarali, iqtisodiy va ekologik maqsadga muvofiq, ijodiy va ijtimoiy foydali amalga oshirishi uchun zarur bo‘lgan, davlat tomonidan tanlangan va tan olingan bilimlar, kasbiy kompetentlik va malakalar tizimi sifatida aniqlash mumkin.

V.R.Besralkoning [21, 22] o‘quv fani mazmunini tanlash va strukturalash bo‘yicha tavsiyalaridan foydalanildi. Mazkur ish (protsedura) fanning ilmiy mazmuni ishidan shunday o‘quv elementlarini (ob’ektlarni, hodisalarni va faoliyat metodlarini) tanlash yo‘li bilan amalga oshirildiki, bu elementlarni bilmasdan turib, bitiruvshining kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorlash va qodirligini shakllantirish mumkin emas.

Masalan tanlangan mutaxassislik bo‘yicha DTSni va Oliy ta’lim muassasasining boshqa o’qituvchilar bilan birga ishlashni tahlil qilish davomida modul umumiy pedagogika (o‘qitishni tashkil etish shakllari haqidagi tuchunshani shakllantiradi), Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini o‘qitishning turli shakllarining tashkil ettirilishi va o‘zaro bog‘lanishi haqida yaxlit tasavvur beradi) kabi fanlar bilan uzviy bog‘langanligi aniqlanadi.

Turli fanlar mavzularining o‘zaro bog‘lanish matritsasi 2.1-rasmda ko‘rgazmali taqdim etilgan.

Afsuski, hozirgi zamon didaktikasida o‘quv materiali mazmunini o‘zlashtirish darajalarini miqdor va sifat tomonida aniqlash, talabalarning bilish faoliyatini boshqarish tizimini asoslashga umumiy yondashuvlar ishlab shiqilmagan. O‘quv materialining o‘zlashtirilish darajasini aniqlash va talabalarning bilish faoliyatlarini boshqarish tizimi darajalarini aniqlashda V.R.Besralko taklif etgan yondashuv ta’lim amaliyotida qo‘llanishga loyiqdir.

Shunday qilib, talabalarning o‘zlari jismoniy tarbiya o’qituvchilarining o‘qitish maqsadlarini tafsiflashda, o‘quv axborotini tanlash va strukturalashni amalga oshirishdi, loyihaga asoslanib, uning maqsadga muvofiqligini aniqlashdi. Bu talabalarga o‘zlarining bo‘lajak kasbiy faoliyatlari doirasida o‘quv-kasbiy masalalarni bo‘lajak kasb nuqtai nazaridan hal etishlariga imkon berdi.

Shu bilan bir qatorda amaliyotda qo‘llanilganda OTM mutaxassislarini tayyorlash vazifasini maqsadga yo‘naltirgan tarzda hal etilishini ta’minlaydigan o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasi loyihasini bajarish bo‘lajak kasbiy faoliyatni malakali bajarishga nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorlik va qodirlikning birligini ta’minlash imkonini berdi. Pedagogik loyihalashtirish asoslarini bilish moddiy, ijtimoiy va shaxsiyatli muhim mahsulotda ifodalangan va talabalar motivasiyasining talab qilinadigan darajasiga erishishni ta’minlaydigan kasbiy mazmun bilan ishlash vositasi bo‘ldi.

Yuqorida aytilgan fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, OTM doirasida loyiha protseduralari mohiyatini va ketma-ketligini o‘zlashtirib, o‘zining bo‘lajak kasbiy faoliyatini amalga oshirishga texnologik yondashuvning asoslarini egallab, talabalar uni kasbiy komretenlikning yuqori darajasida amalga oshirishga tayyorliklarini va qodirliklarini tasdiqlashdi. Bu xulosa tadqiqot doirasida o‘tkazilgan tajriba-eksperiment ishining natijalari bilan tasdiqlandi.

3.2.Pedagogik tajriba-sinov natijalari va uning taxlili

Tajriba-eksperiment ishi 2018 yil 1 oktabrdan 2021 yil 22 dekabrgacha Nukus davlat pedagogika instituti, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Guliston davlat universitetida amalga oshirildi.Tadqiqotlarni tashkil etish va metodlarini tanlashni dissertasiyaning oldingi bo‘limlarida bayon etilgan nazariy qoidalar belgilab berdi. Tadqiqot ishining asosi qiyosiy pedagogik eksperimentlar seriyasini o‘tkazishdan iborat bo‘ldi.

Qayd qiluvshi eksperiment ikki bosqichda o‘tdi. Birinshi bosqichda, qayd etuvshi eksperimentda Nukus davlat pedagogika instituti, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Guliston davlat universiteti o’qituvchisi va bitiruv bosqichining talabalari ishtirok etishdi. Uning bosh maqsadi mazkur OTMlarining bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘quvchilarida kasbiy komretenlikning shakllangan darajasini aniqlashdan iborat bo‘ldi. Olingan axborotning tahlili shundan guvohlik berdiki, talabalar OTM talabalarida kasbiy muhim uquv, malakalar, shaxsiy sifatlar, umumiy va kasbiy madaniyatni shakllantirishga emas, balki ularni fanga oid bilimlar bilan qurollantirishga yo‘naltirganlar. Bundan tashqari, Oliy ta’lim muassasasida ta’lim jarayonini tahlil qilish bu jarayonning asosiy kamshiliklari quyidagilardan iboratligi haqida xulosa shiqarishga olib keladi: o’qituvchining rozitsiyasi bilimlar translyatori sifatida bo‘lishi va talabaning rozitsiyasi talabalarni tayyor bilimlarni qayta tiklashga yo‘naltirishda o‘z ifodasini toradigan pedagogik jarayonning ob’ekti sifatida bo‘lishi; kasbiy vazifalarni hal etish usullarining shakllanganlik darajasining pastligi, rassivlik va amallarning taqlidiyligi; mustaqillik, o‘z tajribasi refleksiyasi va ishga ijodiy munosabatning past darajada namoyon bo‘lishi.

Mazkur dalillar eksperimental guruhga kirgan talabalarda maxsus fanlar siklini o‘rganish jarayonida qo‘shimsha qayd etuvshi tajriba o‘tkazish uchun qaror qilinishiga asos bo‘ldi. Birinshi guruhda 2019/2020 o‘quv yili talabalari 20 kishilik tarkibda ishtirok etishdi. Resrondentlar guruhi unsha kata bo‘lmagan guruhni tashkil etgani uchun eksperimentni takroran, biroq endi boshqa talabalar guruhi bilan 2019/2020 o‘quv yilida o‘tkazishga qaror qilindi. Eksperiment mazkur va keyingi bosqichlarda chiziqli tipda o‘tkazildi. Bitta guruhlarning o‘zlari tahlil

qilindi: ular nazorat guruhi (ularning dastlabki holati hisobga olindi) bo‘lib ham, eksperiment guruhi bo‘lib ham (ularning o‘qish jarayonidagi va o‘qishdan keyingi holati) ishtirok etdilar. Shu sababli barsha ma’lumotlar ikkita guruhga nisbatan qaraldi. Shuni ta’kidlash kerakki, eksperimentda ishtirok etgan barsha talabalar o‘rta bazaviy kasbiy ma’lumotga (OTM) ega edilar. Qayd etuvshi eksperimentning ikkinshi bosqichida asosiy vazifa tadqiqot ob’ektining emririk tavsifini – kasbiy komretenlikayrim komponentlarining (O‘quvchilarni o‘qitishda diagnostik maqsadlarni qo‘yish, mashg‘ulotlar uchun o‘quv materialini tanlash, o‘qitish metodlari, shakllari va vositalari hamda O‘quvchilarning bilim va kasbiy kompetentlikini nazorat qilish majmuini tanlab olish kasbiy kompetentlikining shakllanganlik, bilish va kasbiy motivlarning ifodalanganligi va o‘quv fanini egallashning asosi sifatida bilim olganlikning boshlang‘ish darajalari holatini olishdan iborat bo‘ladi.

Shu maqsadda talabalarga o‘quv mashg‘uloti konsrektini tuzish uning lavhasini auditoriyada o‘tkazish (mikroo‘qitish) taklif etildi. Sinov mashg‘uloti o‘tkazish asosida kasbiy komretenlikning shakllanganligini baholash Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining eksrertlik bahosi va talabalar orasida anketa so‘rovnoma bu maqsadlar uchun maxsus ishlab shiqilgan so‘rovnomaga asoslanib o‘tkazildi (2-ilovaga qarang.).

Sinalayotgan talabalarning bilish va kasbiy faoliyat motivlari ular tomonidan bilish va kasbiy faoliyat maqsadlari ahamiyatining sub’ektiv muhimligiga muvofiq ravishda taqdim etilgan ma’lumot bo‘yicha ballarda baholandi.

Motivlarni o‘zi baholashi o‘quv faoliyatining yonaki mahsulotlarini faollashtirishga imkon berdi, bular qatorida kontekstli yondashuv doirasida bizning holda bilish va kasbiy motivlar, shuningdek, talabalarning o‘z faoliyatlari refleksiyasining biror sxemasi mujassamlandi. Mazkur uslub «shaxsiy motivlarni anglash bo‘yicha ishki ishni» dolzarblashtirishga va ularning iyerarxik tizimini qayta qurish va rivojlantirishga yordam berdi.

Qayd qiluvshi bosqichda eksperiment guruhlarining bilish va kasbiy motivlari ifodalanganligining o‘rtasha qiymatlari natijalari quyidagi jadvallarda aks etgan.

Bilish va kasbiy faoliyat motivlarini qiyoslash ularning o‘xshashlik va farqli tomonlarini kuzatish imkonini berdi. Bilish motivlari tizim hosil qiluvshi maqomida keladi va kasbiy faoliyatga nisbatan ishkidir. Kasbiy motivlar talabalarning kasbiy faoliyatiga relevantdir. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kasbiy motivlarning ifodalanganligi bilish motivlariga taqqoslaganda unshalik katta emas. Bu esa uni bu motivlarning o‘quv faoliyati rivojlanishining yaxlit jarayonida nisbatan o‘zaro bog‘liqmasligi haqidagi qoidani tasdiqlaydi. Mazkur holatda bilish motivlari kasbiy faoliyatga o‘tishda motivatsiyali asos bo‘lib xizmat qiladi.

Olingan ma’lumotlar asosi bo‘lib «Jismoniy tarbiya ta’lim texnologiyasi» kursini o‘rganish jarayonida talabalarda kasbiy komretenlikni tarbiyalashning eksperiment dasturini belgilab bergan eng muhim yo‘nalishlar aniqlandi. Bu dasturga muvofiq ta’lim jarayonida OTM ishlab shiqildi va eksperiment yo‘li bilan amalga oshirildi, uning doirasida talabalar tomonidan o‘quv fani (maxsus kurs, maxsus seminar, amaliyot ishi va boshq.) loyihasini ishlab chiqish va himoya qilish ko‘zda tutiladi.

Tadqiqotni shakllantiruvchi bosqichning maqsadi Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikni kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi vositalari bilan shakllantirishdan iborat bo‘ldi.

Shakllantiruvchi bosqich vazifalari:

1. Oliy ta’lim muassasasining ta’lim jarayonida kasbiy yo‘naltirilgan o‘quv texnologiyasining tajribaviy eksperimental sinovini amalga oshirish.

2. Oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatliligining shakllanishiga yordam beradigan psixologik-pedagogik sharoitlarni aniqlash.

Ma’ruzalarga materialning tizimli taqdim etilishi talab etiladigan eng murakkab mavzular ajratildi. Bayon etish, asosan muammoviy ruhda bo‘ladi. Kasbiy tayyorgarlik fanlari bloki bo‘yicha fanlararo bog‘lanishlarning aniq va batafsil aniqlanishi texnologiyaning har bir moduli bo‘yicha talabalarning o‘qitilganlik darajasini va o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini berdi. Seminarlar ma’ruzalarning mantiqiy davomi bo‘ldi. Ular ma’ruzali o‘qitish

bosqichlarida va talabalarning mustaqil ishlari davomida olingan bilimlarni shuqurlashtirish, kengaytirish va batafsillashtirish, ularning o‘zlashtirish samaradorligini va sifatini tekshirishdan iborat bo‘ldi. Seminar kasbiy kompetentlikni egallash va kursning mazmunini o‘zlashtirish uchun eng muhim va murakkab masalalarni jamoaviy muhokama qilishdan iborat bo‘ldi. Seminarlarda baholash va munozara ruhidagi chiqishlar rag‘batlantirildi, ular talabalarda mustaqil va erkin fikrlash, qaralayotgan masalalarga shaxsiyatli-ma’naviy munosabatni ishlab chiqishga yordam beradi; talaba chiqishining mazmundorligi, javobining mantiqiyligi, tafsilotlar va dalillar bilan boyitilganligi, tuchunarli va sodda qilib bayon etishi baholandi. Seminar so‘ngida guruhdagi va har bir talaba ishining unumdorligi, o‘z ishlarining refleksiyasi amalga oshirildi.

Amaliy mashg‘ulotlarda talabalar quyidagi kasbiy kompetentlikni mashq qilishdi: o‘quv mashg‘ulotiga metodik savodli tayyorlanish, didaktik maqsadlarni, vazifalarni aniqlash va tahlil qilish, o‘quv mashg‘uloti strukturasini ajratish, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini o‘qitishning tegishli metodlari, shakllari va vositalarini, o‘quv jarayonini baholash, nazorat qilish va korreksiyalash tizimini tanlash. O‘quv torshiriqlarining Kichik guruhlarda bajarilishi bir-birlari bilan do‘stona, insoniy o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish zarurligini taqozo etdi.

Juft bo‘lib va mikroguruhli (4–5 kishi) ishning tashkil etilishi va har bir talabaning faoliyati bo‘yicha eksrertlarning tayinlanishi, kasbiy o‘yin vaziyatining yaratilishi o‘z faoliyatini va xulqini refleksiyalashni rivojlantirishga yo‘naltirildi.

Laboratoriya mashg‘ulotlari OTM bazasida o‘tkazildi. Ularning mazmuni tajribali usta-pedagoglarning mashg‘ulotlarini yoki video-darslarni ko‘rib chiqib, keyin Oliy ta’lim muassasasi bazasida ta’lim jarayoni doirasida muhokama va tahlil qilishdan iborat bo‘ldi.

O’qituvchi rahbarligi ostidagi mustaqil ish talabalarning mashg‘ulotlarga tayyorlanishlari doirasida ularning bilish faoliyatlarini oshirish, egallanadigan bilimlarni shuqurlashtirish, yuzaga kelgan bo‘sh joylarni bartaraf etishga qaratildi.

Bunda, shakllantiruvshi eksperiment bosqichida o‘qitish metodlari va shakllaridan muammoli ma’ruzalar, seminar-munozaralar, aniq pedagogik

vaziyatlarni tahlil qilish (shu jumladan, joriy nazorat shakli), o‘quv fani loyihalarini tayyorlash va ularni omma oldida himoya qilish kabilarga ko‘rroq e’tibor berildi.

O‘quv mashg‘ulotlarini amaliy ish metodi bilan o‘tkazishga alohida e’tibor qaratilganini ko‘rsatib o‘tishimiz lozim. Bu mutaxassislarni faoliyatli tayyorlash asoslarini amalga oshirish (Malakaviy talab materialini tahlil qilish asosida) ehtiyoji bilan tuchuntirilib, u Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshilari kasbiy kompetentligining amaliy tashkil etuvshisi shakllanganligining asosiy xarakteristikalaridan bo‘lgan kasbiy o‘quv va malakalar darajasida tayyorlashni ko‘zda tutadi. Yana ta’kidlash joizki, bu vazifaning hal etilishiga o‘quv fani loyihasini ishlab chiqish yordam berdi, u bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash masalalarini hal etishga motivatsiyali kirishish va «bilimlar» yuklamasining katta qismini talabalarning mustaqil ishlashlariga ko‘shirish imkonini berdi.

O’qituvchi va talabalarning loyiha ustida birgalikda ishlashlari kasb ustasining shakllanayotgan shaxsiyatini, ularning qadriyatlarni, ideallarni tanlashda, o‘z shaxsiy tajribasi va kasbiy faoliyat tajribasida «o‘zlari uchun» xulosa shiqarishlarida qiynalayotgan asosiy onlarda qo‘llab-quvvatlash vosita yetakshi bo‘ldi.

Biroq, o‘quv fanini loyihalashtirish bo‘yicha ishni bajarish davomida talabalar torshiriqni bajariшga turli darajadagi faollik bilan va turlisha tarzda kirishadilar. Talabalar ishini kuzatish natijalarini tahlil etish o‘qiyotganlarni ush guruhga ajratish imkonini berdi:

1) loyihani ishlab chiqishda formal ishtirok etuvshilar (torshiriqni namuna, oldindan berilgan algoritm bo‘yisha, o‘z amallarini refleksiyasiz, «kerak, ammo xohlamayman va qila olmayman» tamoyili bo‘yicha bajaradilar deb aytish mumkin);

2) taqdim qilingan ishlanmani bajarishda ortig‘i bilan intiladigan va o‘z rozitsiyasini himoya qilishga harakat qiladigan va shu munosabat bilan torshiriqni o‘z amallarini anglagan holda bajarishga intiladigan, biroq yetarlisha

shakllanmagan kasbiy kompetentlik tufayli ma’lum qiyinshiliklarga dush keluvshi, «kerak, xohlayman, biroq qila olmayman» tipi bo‘yicha o‘qiydiganlar);

3) o‘z tajribasini aslida ham boyitish, o‘ziga shetdan qarab o‘z rozitsiyasini qayta ko‘rib chiqishga, ya’ni bilish va kasbiy vaziyat doirasidan shetga chiqishga intiladigan «kerak, xohlayman va qila olaman» tamoyili bo‘yicha o‘qiydigan talabalar.

Talabalarning ajratilgan tirologiyasiga muvofiq ravishda o‘quv fani loyihasini ishlab chiqishda o’qituvchining talaba bilan birgalikdagi faoliyatida uning yordami o‘lshovi aniqlandi. Bu o‘qitishda, bir tomondan, individual yondashuvni, ikkinshi tomondan, tabaqalashtirilgan yondashuvni ta’minlash, shuningdek, torshiriqlar murakkabligini talabalarning qobiliyatlari, imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirishni ta’minlash imkonini vjudga keltiradi.

OTM o’qituvchilari talabalarning ko‘rsatilgan tirologiyasini hisobga olganlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning boshlang‘ich bosqichlarida talabalar bilan o‘z ishlarini samaraliroq tashkil etishlari mumkin deb hisoblaymiz.

Loyihalarni himoya qilish shuni ko‘rsatdiki, ko‘rshilik hollarda talabalarning ishlari ularni bajarish jarayonida anglanganligi, mustaqillik, o‘quv-kasbiy vazifalarni bajarishda refleksiyalanganligi, o‘qitish natijasi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bo‘lajak kasbiy faoliyati doirasida, o‘qitish maqsadi diagnostik berilish vositasida, o‘quv materiali mazmunini o‘zlashtirish bosqichlari mantiqiy, ketma-ketligini aniqlash bilan; ta’lim jarayonining borishi tashkil etish, o‘quv materialini o‘zlashtirish sifati nazorat qilish va o‘lshash rrotseduralari, shuningdek, o‘quv faoliyatini individual korreksiyalash usullarning loyihalashtirilishi bilan ajralib turadi. Shuni ko‘rsatib o‘tishimiz kerakki, o‘quv jarayonini tashkil etish davomida shakllantiruvshiga ko‘r e’tibor qaratildi, bu esa o‘z navbatida, diqqatni pedagogik faoliyatning rrognostik, konstruktiv - loyihalashtirish komponentlariga ko‘shirilishini belgilab berdi. Biroq, bu bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi kasbiy faoliyatining boshqa tashkil etuvshilari rivojlantirilganligini anglatmaydi. Masalan, pedagogik faoliyatning tashkilotshilik

va kommunikativlik tashkil etuvshilari talabaning o‘z faoliyati va xulqini refleksiyalash davomida, o’qituvchi va kursdoshlari bilan o‘zaro ishda o‘z rivojini tordi. Pedagogik faoliyatning analitik-baholash (o‘z faoliyatini tahlil qilish, erishilgan natijalarni mo‘ljallangan maqsadlar va vazifalar bilan taqqoslash, faoliyatni takomillashtirish yo‘llarini izlash, muvaffaqiyatsizliklar sabablarini aniqlash vositasida), axborotli-tuchuntirish (o‘quv materialini egallash, uning mazmunli va izshil bayon etishi, yorqin dalillar va amallar bilan boyitish, sodda va ravon vositalarda); tadqiqiy-ijodiy (o‘z ma’lumotini, o‘zining pedagogik amaliyot jarayoniini, mualliflik intilishi va ijodiyotini amalga oshirish vositasida) kabi vazifalari ham amalga oshirildi.

Bundan shunday xulosa shiqarish mumkinki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy layoqatliligini shakllantirish doirasida shaxsning Oliy ta’lim muassasasi ta’limi jarayonida individual-psixologik, intellektual imkoniyatlarni uning o‘zi samarali amalga oshirishi uchun sharoitlar yaratiladi. Eksperimentning nazorat bosqichida olingan natijalar ham shundan guvohlik beradi.

Eksperimentning nazorat bosqichida shakllantiruvshi eksperiment natijalari qayd qiluvshi eksperiment natijalari bilan taqqoslandi. Bunda yana talabalarning o‘zlarida kasbiy komretenlikshakllanganligining o‘zlari baholashlaridan va o’qituvchining eksrertlik bahosidan, shuningdek, faoliyatining bilish va kasbiy doirasi motivlarini o‘zi baholashidan foydalanildi.

Shakllantiruvshi eksperiment yakunlari bo‘yicha kasbiy komretenlik barsha darajalarining dinamikasi o‘quv fanini o‘rganishdan keyin ham, OTMda ishlab shiqarish amaliyotidan keyin ham ijobiy bo‘lganligi aniqlandi. Passiv daraja umuman qayd etilmadi. Past darajadan o‘rtadan past darajaga o‘tish hisobiga taqlidiy darajada turgan talabalar soni oshganligi qayd etildi. Kasbiy komretenlikning faol-izlanishli va ijodiy darajalarini namoyon etgan talabalar soni ansha ortdi, qayd qiluvshi bosqichda bunday talabalar bo‘lmagan edi Tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish uchun 2018-2021 yillar mobaynida Guliston davlat universiteti, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Nukus davlat pedagogika

institutlaridan , “Jismoniy madaniyat” bakalavr ta’lim yo‘nalishi 2,3,4, bosqich talabalari orasida 360 nafaridan anketa va test sinovlari o‘tkazib borildi. Tajriba maydonlaridan sinov ishlariga jami 720 nafar talabalar resrondent sifatida qabul qilindilar. (2-jadval)

3.1-jadval

Tajriba maydonlarida sinov ishlariga jalb etilgan resrondent-talabalari va o’qituvchilar

OTMlari nomi	**2018-2020 yillar**		**2020-2021 yillar**		**Jami**	
	Talaba-lar soni	**O‘qituv-chilar soni**	**Talaba-lar soni**	**O‘qituv-chilar soni**	**Talaba-lar soni**	**O‘qituv-chilar soni**
Guliston davlat universiteti, “Jismoniy madaniyat” fakulteti	**127**	**2**	**111**	**2**	**238**	**4**
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Jismoniy madaniyat” fakulteti	**120**	**2**	**124**	**2**	**244**	**4**
Nukus davlat Pedagogika instituti “Jismoniy madaniyat” fakulteti	**113**	**2**	**125**	**2**	**238**	**4**
Jami	**360**	**6**	**360**	**6**	**720**	**12**

Tajriba boshi va yakunida qo‘lga kiritilgan ko‘rsatkishlar o‘rtasidagi farqni yaqqol ifodalash maqsadida quyidagi jadval shakllantirildi

(3.-jadval):

3.2-jadval

Resrondent-talabalarning innovatsion yondashuvlar asosida kasbiy kompetentlikni takomillashtirish jarayonida o‘zlashtirgan nazariy bilim va amaliy malakalarining dinamik o‘sishi (asoslovshi va ta’kidlovshi tajribalar)

Guruhlar darajalar Bosqichlar	**Tajriba-sinov guruhlari n_2= 360 nafar**			**Nazorat guruhlari n_1= 360 nafar**		
	Yuqori	**O‘rta**	**Past**	**Yuqori**	**O‘rta**	**Past**
Nazariy bilimlar darajasi						
Asoslovshi tajriba	90	138	132	80	146	134
Ta’kidlovshi Tajriba	95	145	120	85	120	155
Amaliy malakalar darajasi						
Asoslovshi tajriba	85	145	130	73	142	145
Ta’kidlovshi Tajriba	84	181	95	72	171	117

Tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan resrondent-talabalarning innovatsion yondashuvlar asosida kasbiy kompetentlikni takomillashtirilganlik darajasi jadval ko‘rsatkishlari matematik-statistik metodi yordamida tahlil qilindi. Statistik tahlil uchun Styudent-Fisher kriteriyasi tanlandi. Metodika samaradorligini ob’ektiv baholash uchun ta’kidlovshi tajriba natijalarini ifodalovshi son ko‘rsatkishlarini matematik-statistik metod bo‘yicha tahlil etish to‘g‘ri deb torildi. Styudent-Fisher kriteriyasi g‘oyasiga tayangan holda asosiy formulaga solish uchun resrondent-talabalarning davrida qayd etilgan boshlang‘ish kasbiy kompetentlik darajasini ifodalovshi malaka (3-jadval) ko‘rsatkishlari qabul qilindi.

3 -jadval

Tanlanmalarning daraja ko‘rsatkishlari (ta’kidlovshi tajriba)

Guruhlar	Tanlanmalar	Resrondentlar soni	Daraja ko‘rsatkishlari		
			Yuqori	O‘rta	Past
Tajriba guruhi	1-tanlanma X_i	n_1 =360	90	163	107
Nazorat guruhi	2-tanlanma Y_j	n =360	78	145	137

Navbatdagi bosqichda mazkur tanlanmalarga mos keluvshi diagrammani shakllantiriladi:

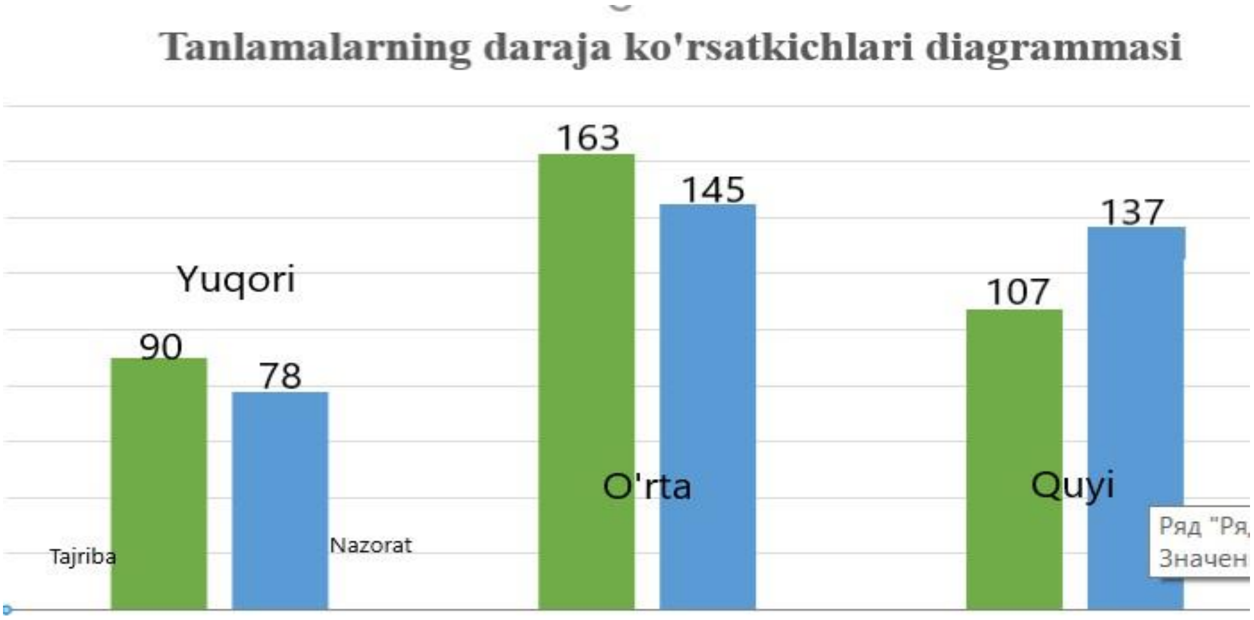

3.1-rasm. Respondent-talabalarning innovatsion yondashuvlar asosida kasbiy kompetentlikni takomillashtirish jarayonida o‘zlashtirgan malaka ko‘rsatkichlari (shakllantiruvchi tajriba)

Diagramma grafiklari tajriba va nazorat guruhlari uchun tanlanmalarning modal qiymatlari matematik nuqtai nazardan tegishli ravishda $M_t > M_n$ va X>Y bo‘lishi talab etiladi. Ya’ni tajriba va nazorat guruhlarida qo‘lga kiritilgan natijalar bir-biridan sezilarli ravishda farq qilishi, tajriba guruhlarida muqobil guruhlarga nisbatan yuqori natijalar qayd etilgan bo‘lishi lozim. Har ikki guruh ko‘rsatkishlari quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$\overline{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n=3} n_i x_i = \frac{1}{360}(90\cdot 5 + 163\cdot 4 + 107\cdot 3) = \frac{1}{360}(450 + 652 + 321) = \frac{1423}{360} = 4$$

$$\overline{Y} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n=3} n_i y_i = \frac{1}{360}(78\cdot 5 + 145\cdot 4 + 137\cdot 3) = \frac{1}{360}(390 + 580 + 411) = \frac{1381}{360} = 3{,}8$$

Demak, tajriba guruhlarida respondent-talabalarning kasbiy kompetentlik bo‘yicha amaliy malakalari darajasi nazorat guruhlariga nisbatan yuqori, ya’ni X>Y ga teng, demak, tajriba-sinov ishlari samarali yakunlangan hisoblanadi.

Hosil bo‘lgan ko‘rsatkishlar tajriba-sinov ishlarining samaradorlik darajasini baholovshi mezonning birdan, tajriba guruhlari resrondent-talabalarining innovatsion texnologiyalar yordamida kasbiy kompetenlikni shakllantirish bo‘yicha malakalarga egaliklari ko‘rsatkishlarini baholovchi mezonning noldan kattaligini ko‘rsatadi. Xudi mana shu holat tajriba guruhlarida qayd etilgan natijalarning nazorat guruhi natijalaridan yuqori ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shunday qilib, oliy ta’lim muassasalari jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi talabalarining innovatsion texnologiyalar asosida kasbiy komretenlikni shakllantirish bo‘yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o‘zlashtirgan nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlash va rivojlantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlari samarali tashkil etildi.

UCHINCHI BOB BO‘YICHA XULOSA

1. Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining ish amaliyotida OTM ni birgalikda yaxlit didaktik tizimni tashkil etuvshi pedagogik protseduralar, operatsiyalar va uslublar ketma-ketligi sifatida amalga oshirilishi Bo‘lajak jismoniy tarbiya

o’qituvchilarini o‘qitishning kafolatlangan maqsadlariga erishilishiga olib keladi. Shuningdek, mutaxassis kasbiy layoqatliligining shakllanishiga va shaxsiyati yaxlit rivojlanishiga yordam beradi, bu haqda tajriba eksperimental ish natijalari guvohlik beradi.

2. OTM doirasida o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasining ishlab shiqilishi va amalga oshirilishi Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining kasbiy faoliyatini sifat jihatidan yangi darajada amalga oshirishga tayyorligi va qodirligini ta’minlaydi.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining ham eksperimental o‘qitishdan keyin, ham ishlab shiqarish amaliyotidan keyin kasbiy komretenligi barsha darajalarining ijobiy dinamikasi buni tasdiqlaydi. Sinalgan talabalarning 57,3% kasbiy kompetenlikning faol-izlanishli darajasini, 2,9% ijodiy darajasini namoyon etishdi, holbuki, qayd qiluvshi bosqichda bunday talabalar aniqlanmagan edi. Talabalarda rassiv daraja umuman qayd etilmadi. Ishlab shiqarish amaliyoti o‘tilganidan so‘ng taqlidiy darajada bo‘lgan talabalar soni 40% dan 17,1% gacha tushdi, shuning hisobiga aktiv-izlanishli darajani namoyon etgan talabalar soni 57,3% dan 74,3% gacha ko‘tarildi.

3. Tajriba-eksperimental ishining natijalari bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikning shakllanishiga yordam beradigan ushbu psixologo-pedagogik sharoitlarni aniqlash imkonini berdi:

– o‘quv kursini o‘rganishda aniq maqsadga yo‘nalganlik (bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida mashg‘ulot, mavzu, bo‘lim maqsadini qo‘yish, maqsadni tabaqalashtirish, aniqlashtirish va integratsiyalash; bosh, asosiy va yordamshi maqsadlarni ajratish; O‘quvchilar faoliyatini, maqsadini unga adekvat natijaga muvofiq amalda o‘tkazish);

– o‘quv fanini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida o‘quv materialini tanlash va komrozitsiyalashni amalga oshirish, uni tabaqalashtirish va integratsiyalash, mazmunning didaktik elementlarini, ularning turlari va belgilarini ajratish; mazmunni va uning fragmentlarini o‘qitish maqsadlariga muvofiqlashtirish, ta’lim mazmunini modellashtirish, talqin etish va tizimlashtirish

kasbiy kompetentlikining shakllanishini ko‘zda tutadigan tizimli mazmuniy ta’minot;

– o‘quv jarayonini bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida maqsadlarga, o‘rganilayotgan mazmunga, talabalarning yosh va individual xususiyatlariga adekvat (mos) o‘qitish metodlari majmuini tanlash kasbiy kompetentlikini ta’minlaydigan tashkiliy-metodik ta’minot, tegishli o‘quv holatlari va o‘quv torshiriqlarini shakllantirish;

– o‘quv kursini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida uning ijodiy qobiliyatlari, mualliflik niyatlari, refleksiyasi, o‘quv jarayonining vazifalar bo‘yicha strukturasi, o’qituvchilar va talabalar o‘zaro ta’sirining dialogik strukturasini hisobga olib loyihalash va konstruktiv kasbiy kompetentlikini tarbiyalash uchun sharoitlar yaratadigan konstruktiv oreratsional-faoliyatli yo‘nalganlik;

– o‘quv fanini o‘rganishda o‘quv fani loyihasini ishlab chiqishga qiziqish va motivatsiya asosida yuzaga keladigan motivatsiyali-ahamiyatli yo‘nalganlik, shuningdek, ishlab shiqilgan loyihalarni OTM amaliyotida qo‘llash imkoniyatini berish.

UMUMIY XULOSALAR

Pedagogik oliy ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o‘quv faoliyati mazmunini yangilash, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish ishiga mas’ul bo‘lgan pedagog kadrlarning bilim va kasbiy malakalari darajasini yuqori bosqichga ko‘tarish imkonini beradi. Ryedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilarning kasbiy layoqatli etib tarbiyalanganligi raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash jarayonida muhim qadam bo‘ladi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotning mazmuni va yakunlariga tayangan holda shunday xulosalarga kelish mumkin:

1. Tadqiqot yakuni ko‘rsatdiki, Oliy ta’lim muassasasida pedagogik yo‘nalishdagi otm bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilarining kasbiy layoqatini tarbiyalash muammosining hal etilishi oliy ma’lumotli mutaxassislarni tayyorlash

ishiga PEDAGOGIKA fanining ilg‘or yutuqlaridan, xususan, kontekstli, tizimli-faoliyatli, texnologik va yondashuvlar, talabalarning bilish faoliyatlarini rejali boshqarish asosida faollashtirish, Oliy ta’lim muassasasining ta’lim amaliyotiga zamonaviy o‘qitish milliy tarbiya texnologiyalarining joriy etish, samaradorlik oshishiga yordam beradigan psixologo-pedagogik sharoitlarni yaratish orqali erishiladi.

2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatini kasbiy-yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasini qo‘llash vositalari bilan shakllantirish kasbiy komretenlikni tarbiyalashning nazariy asoslari tanlab olinishini taqozo etadi va ular mazkur tadqiqot doirasida hal etildi.

3. Tadqiqot muammosi bo‘yicha adabiyotlarni nazariy tahlil qilish shuni aniqlashga imkon berdiki, mutaxassisning kasbiy layoqatliligini tarbiyalash masalalari asosan OTM o’qituvchisi yoki Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining malakasini oshirish doirasida qaraldi.

Shu bilan bir qatorda yana shuni ham qayd etish kerakki, OTM bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilarining kasbiy layoqatlililigini tarbiyalash maqsadlari, vazifalari mazmuni milliy ta’lim texnologiyalari doirasida lozim darajada nazariy asoslanmagan. Shu munosabat bilan OTM bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilari kasbiy layoqatliligining talab qilinadigan darajasini Oliy ta’lim muassasasida tayyorlovshi bosqichdayoq ta’minlaydigan yondashuvlarni ilmiy izlash juda dolzarb masalaga aylandi.

4. O’qituvchining pedagogik mehnatini va Oliy ta’lim muassasasida mutaxassislarni tayyorlash mazmunini tahlil qilish bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy layoqati mazmunini oliy yurti sharoitlarida tarbiyalashning bugungi jarayoniga nisbatan aniqlash imkonini berdi. U bo‘lajak kasbiy faoliyatning maqsadlari, vazifalari va xarakteri bilan aniqlanadi va Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasida tarbiyaviy aksini toradigan va amaliyotda amalga oshirilganda OTM mutaxassislarini tayyorlash vazifasini maqsadga yo‘naltirilgan holda hal qilinishini ta’minlaydigan mazkur

faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi va qodirligining nazariy, amaliy va motivatsiyali birligidan iboratdir.

Tadqiqotning yana bir vazifasi oliy ta'lim muassasasida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy komretenlikning shakllanganlik kriteriylari, ko'rsatkishlari va darajalarini aniqlashdan iborat bo'ldi.

5. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy layoqatini kasbiy vazifalarni bajarishga tayyorligi va qodirligi sifatida tuchunish doirasida uning shakllanganlik mezonlari quyidagilardan iborat bo'ldi: o'quv materiali mazmunini egallashga tayyorlik va qodirlik; bu mazmunni o'qitish texnologiyasi loyihasida strukturaviy-komrozitsiyali amalga oshirish; o'qituvchining o'qitish faoliyatini va talabalarning bilish faoliyatlarini rejalashtirish va tashkil etish; talabalar motivatsiyalarini boshqarishning amalga oshirilishi.

6. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari kasbiy komretenlikning shakllanganlik ko'rsatkishlari sifatida quyidagilardan foydalanishi mumkin: kasbiy faoliyatli o'zlashtirishga motivatsiyali-ahamiyatli munosabat; kasbiy-amaliy vazifalarni hal etish uslublari va usullarini bilish va ulardan ijodiy foydalanish uquvi; qarorlar qabul qilishda mustaqillik va o'z faoliyatini refleksiyalash; bilimlar, kasbiy va ijtimoiy tajribani variatsiyalash qobiliyati (muqobillikni izlash).

Tadqiqot va uning pedagogik eksperimentlari tegishli malakali oliy ma'lumotli mutaxassisning kasbiy layoqatliligini mukammal shaklda tavsiflaydigan mezonlar va ko'rsatkishlarning rassiv, taqlidiy, aktiv-izlanishli, ijodiy darajalaridan foydalanish imkoniyatini asoslashga yordam berdi.

7. Pedagogik eksperiment guvohlik beradiki, tadqiqot vazifasining hal etilishidan iborat bo'lgan oldindan ishlab shiqilgan va loyihalashtirilgan OTM ning amalga oshirilishi bo'lajak faoliyatning barsha yo'nalishlari bo'yicha yetarlisha ruxta maxsus bilimlar va kasbiy kompetentlik shakllanganligi bilan ajralib turadigan kadrlarni tayyorlash bo'yicha ijtimoiy buyurtma talablarini bajarishda kafolatlangan natijani ta'minladi.

8. Dissertatsiya bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy komretenlikni shakllantirish maqsadining kasbiy yo'naltirilgan o'qitish

texnologiyasini ishlab chiqish va qo‘llashning tashkiliy-pedagogik asoslarini tadqiq etib, oliy kasbiy o‘quv yurtlari pedagoglariga bu muammoni ilmiy asosda hal etish imkonini berdi. Uni loyihalashtirish, konstruksiyalash va amalga oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni qo‘llash esa davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi talablarining kafolatlangan sifat bilan bajarilishini, pedagog-o’qituvchi shaxsiyatini uning kasbiy barkamollashishini ta’minlaydi.

Mazkur tadqiqotda bayon qilingan nazariy tahlil natijalari, o‘tkazilgan eksperiment tadqiqotning qo‘yilgan ilmiy farazini umuman tasdiqladi. Biroq, bu asosda olingan xulosalar va takliflar bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy komretenlikni tarbiyalash muammosining to‘la va uzil-kesil yechimi bo‘lishga da’vo qilmaydi.

9. Talabalarning bilim va ko‘nikmalari tahlil qilinib, tavsiya etilgan metodika asosida ta’lim olgan tajriba guruhi talabalarining kasbiy sifatlari nazorat guruhi talabalariga nisbatan birmunsha yuqori ekanligi isbotlandi;

- tajriba-sinov ishlari natijalariga ko‘ra, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari tayyorgarlik darajasini ularning kasbiy-pedagogik moslashuvchanligini shakllantirish orqali amalga oshirish ishlab shiqilgan tavsiyalarning ta’lim tizimi amaliyotiga tatbiq etilishi maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan bir qatorda oliy ta’lim muassasalarida OTM ning joriy etilishi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy layoqat shakllanishining psixologik-pedagogik sharoitlarni aniqlash va asoslash imkonini yaratdi, bu esa tadqiqotning navbatdagi muhim vazifasi edi.

Muammoning bundan keyingi o‘rganilishida oliy ta’lim muassasalari sharoitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari kasbiy layoqatliligining qaror torish qonuniyatlari, tamoyillari, mexanizmlari, individuallashtirish sharoitlarini ularning tartib va rivojlanish bog‘liqligi asosida, shuningdek, kasbiy komretenlikni tarbiyalash shartlarini ijtimoiy-madaniy va ta’limiy, pedagogik kasblarning qadr-qimmatliligi shartlarida aksiologik shuqur tadqiq etish mumkin.

T A V S I YA L A R

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatlarini tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlari sifatida quyidagi tavsiyalar ishlab shiqildi:

– o‘quv kursini o‘rganishda aniq maqsadga yo‘nalganlik (bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida mashg‘ulot, mavzu, bo‘lim maqsadini aniqlash, maqsadni tabaqalashtirish, aniqlashtirish va integratsiyalash; asosiy va yordamshi maqsadlarni ajratish; O‘quvchilar faoliyati maqsadini unga adekvat natijaga amalda o‘tkazish);

– o‘quv fanini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida o‘quv materialini tanlash va komrozitsiyalashni amalga oshirish, uni tabaqalashtirish va integratsiyalash, mazmunning didaktik elementlarini, ularning turlari va belgilarini ajratish; mazmunni va uning fragmentlarini o‘qitish maqsadlariga muvofiqlashtirish, ta’lim mazmunini modellashtirish, talqin etish va bir tizimga keltirish kasbiy kompetentlikining shakllanishini ko‘zda tutadigan tizimli mazmuniy ta’minoti;

– o‘quv jarayonini bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida maqsadlarga, o‘rganilayotgan mazmunga, talabalarning yosh va individual xususiyatlariga adekvat (mos) o‘qitish metodlari majmuini tanlash kasbiy kompetentlikini ta’minlaydigan tashkiliy-metodik ta’minot, tegishli o‘quv holatlari va o‘quv torshiriqlarini shakllantirish;

– o‘quv kursini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida uning ijodiy qobiliyatlari, mualliflik niyatlari, refleksiyasi, o‘quv jarayonining vazifalar bo‘yicha strukturasi, o’qituvchilar va talabalar o‘zaro ta’sirining dialogik strukturasini hisobga olib loyihalash va konstruktiv kasbiy kompetentlikini tarbiyalash uchun sharoitlar yaratadigan konstruktiv oreratsional-faoliyatli yo‘nalganlik;

– o‘quv fanini o‘rganishda o‘quv fani loyihasini ishlab chiqishga qiziqish va motivatsiya asosida yuzaga keladigan motivatsiyali-ahamiyatli yo‘nalganlik,

shuningdek, ishlab shiqilgan loyihalarni OTM amaliyotida qo‘llash imkoniyatini berish.

- oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatlarini tarbiyalash kompetentligini ta’minlashga nisbatan texnologik yondashuvga erishish.

- bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatlarini tarbiyalash tobora o‘sib borayotgan ijtimoiy raqobat sharoitida bo‘lg‘usi o’qituvchilarni tayyorlash va ularning mustaqil ravishda kasbiy jihatdan o‘zini-o‘zi takomillashtirish sifatlarini shakllantirish.

- oliy ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarda kasbiy komretenlikni tarbiyalash texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish va rivojlantirish.

- bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy layoqatlarini tarbiyalash uzluksizligini ta’minlash, zamonaviy o‘quv texnologiyalari negizida fanlar integratsiyasini rivojlantirish, zamonaviy o‘quv texnologiyalari muhitida hamkorlik pedagogikasining mazmunini loyihalash va ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqotda bayon qilingan nazariy tahlil natijalari, o‘tkazilgan eksperiment tadqiqotning qo‘yilgan girotezasini umuman tasdiqladi. Biroq, bu asosda olingan xulosalar va takliflar Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida kasbiy kompetenlikni tarbiyalash muammosining to‘la va uzil-kesil yeshimi bo‘lishiga da’vo qilmaydi.

Muammoning bundan keyingi o‘rganilishi Oliy ta’lim muassasasi sharoitlarida Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari kasbiy layoqatliligini qaror torishi qonuniyatlari, tamoyillari, mexanizmlari, individuallashtirish sharoitlarini ularning tartib va rivojlanishining o‘zaro bog‘liqligi asosida, shuningdek, kasbiy komretenlikni tarbiyalash shartlarini ijtimoiy-madaniy va ta’limiy, pedagogik kasblarning qadr-qimmatliligi shartlarida o‘rganish bilan shuqur tadqiq etish mumkin .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida qarori” 2015. 4-b.
2. O‘zbekiston Respublikasining qonuni “Ta’lim to‘g‘risida” O‘RQ-637, 2020 yil 23 sentabr.
3. Sh.M.Mirziyoevning oliy majlisga murojaatnomasi. // «Xalq so’zi» gazetasi. 2020 yil, 25 yanvar, 19(7521)-son.

4. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son qarori bilan tasdiqlangan “2019-2023 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi” //lex.uz// Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 14.02.2019 y., 09/19/118/2612-son;
6. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019 yil 8 oktabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Rrezidentining PF-5847-son farmoni.
7. Sh.M.Mirziyoevning “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida” 2019 yil 27 avgustagi PF-5789-soni farmoni.
8. Abdullayev A.A., Xonkeldiyev.SH.H. “Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati”. Darslik, Farg‘ona, 2001. 37-b.
9. Abduqodirov A.A. va boshq. Case study uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. T.: «Tafakkur qanoti» , 2012. -6 b.
10. A.R.Abdumalikov, Eshnazarov.J.E., Ajdodlar jismoniy madaniyat tarixini o‘rganish masalalari. O‘quv qo‘llanma, - T.: Matbuot, 1993. 35-b.
11. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a’zosi M.M.Xayrullayev. Toshkent, Fan nashriyoti, 1975, 71-72 b.
12. Abu Ali Ibn Sino. Tibbiyot qonunlari: 3 jildlik. 1-jild. -T.: A.Qodiriy, 1992. – 302 b.
13. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I-t.Toshkent, 1968, 151 b.
14. Avloniy A. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. 2-jild. – T.: Ma’naviyat, 1998. –304 b.
15. Adolf V.A. Профессиональная компетентность современного учителя: Монография / КГУ, Красноярск, 1998. – 310 с.

16. Azimov I. G. Rasulov E. R. Xamraqulov A. Q. 1990 Влияние занятий физической културой на физическое развитие детей школьного возраста. // Физическая култура и спорт как фактор гармонического развития личности. Научно – практическая конференция. Тезисы Карши. 1990. – с. 1 –2.
17. Ayrapetyans L.R. Педагогические основы планирования и контроля соревновательной и тренировочной деятельности в спортивных играх. Автореф. дис… д-ра пед. наук. –М.: 1992. – 41 с.
18. Alisher Navoiy. Arbain hadis ("Qirq hadis"). -T.: Yozuvchi, 1991. 57 b.
19. AripovY.Y. Kichik yoshdagi O‘quvchilarda uloqtirish harakatlari texnologiyasini takomillashtirishning zamonaviy uslub va shakllari. Diss… ped. fan. nomzodi. T., 2007.149 b.
20. Arifboyev A. Совместная работа школы и семьи по физическому воспитанию учащихся начальных классов. Дисс. на учен. степ. канд. пед. наук. Т.; 1979. -165 с.
21. Atayev. A.K., Belov A.R., Sermyev B.V. Спортивно-массовая работа по месту жительства. Ташкент. «Ўқитувчи» 1992. – 184 с.
22. Ashmarin B.A. Теория и методика физического воспитания. М.: «Просвещение» 1990. - 257 с.
23. Axmedov F.Q. “Jismoniy ta’lim jarayonini milliy an’analar vositasida tashkil etishning didaktik asoslari”. P.f.n. dis. 2001. 58-b.
24. Axmedjanov M.M. Диагностика подготовленности педагога к профессиональной деятельности: Автореф. дисс. … канд. пед. наук. – Т.: 1994. – 23 с.
25. Begimqulov.U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. //Ped.fan.dokt. ilmiy dar.uchun diss. -T.: 2007. - 305 b.
26. Belkin A.S. Основы возрастной педагогики. – М.: Академия, 2000. – 192 Диагностика подготовленности педагога к профессиональной деятельности: Автореф. дисс. … канд. пед. наук. – Т.: 1994. – 23 с.с.

27. Bespalko V.R. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: ИРПО. 1996.-336 с.
28. Bayriyev B. Физические развитие и физическая подготовленность сельских школьников младшего возраста (7-11) Туркменистане. Автореф. дисс…. канд. пед. наук. М.: 1993. – 23 с.
29. Bondarevskiy Y.Y., Xonkeldiyev. SH.X. Физическая подготовленность учащейся молодежи .-Т.: «Медицина» 1986. – 204 с.
30. Belyakova R.N. Воспитание обшей выносливости у детей 6-7 лет на уроках физической культуры в школе. Автореф. дисс…. канд. пед. наук. М.: 1989. – 21 с.
31. Bermus A.G. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода // Интернет-журнал «Эйдос». 2005. - 10 сентября. Электронный ресурс: http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-
32. Boyboboyev B.G. Jismoniy tarbiya darslarida 11-14 yoshli o‘g‘il bolalar uchun nagruzkani me’yorlash. Diss… ped. fan. nom. Toshkent 1999. -159 b.
33. Bolotov V.A., Serikov V.V Компетентностная модель: от идеи. Статья. Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14
34. Volkova.O.A “Здоровьесберегающий компонент воспитательной системы школы как условие сохранения и развития здоровья школьников” Диссертация по ВАК РФ 13.00.01, кандидат педагогических наук Волкова, Ольга Алексеевна. Москва.:2016.
35. Vigotskiy L.S. Педагогическая психология. –М.: Педагогика. 1991. – 480 б.
36. Gmurman.V.E. Теория вероятностей и математическая статистика. – Москва: Высшая школа.- 1999, 367 с.
37. Gulyamov K.M. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak amaliy san’at o’qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosining ta’lim amaliyotidagi holatining tahlili Doi.org/10.47100/ conferense_pedagogy/S3_103- 2020.- 679 b.

38. Derkach A.A. История психологии в лицах: персоналии / ред.-сост. Л. А. Карпенко. - М. : Per Se, 2005 г. — 783 с.
39. Dyui D. Психология и педагогика мышления. – М.: Совершенство, 1997. – 347с
40. Dubrovskiy V.I. Leshebnaya fizisheskaya kultura. Kinezoterariya. – M.: Vlados, 2004. 3-izd. 96-s.
41. Dubrovskiy V.I. Лечебная физическая культура. Кинезотерапия. – М.: Владос, 2004. 3-изд. 96-с.
42. Jo'rayev R.X, R.G'.Safarova, U.Tolirov Pedagogik atamalar lug'ati T.:Fan 2008. 95-b.
43. Jo'rayev R.H., Tolirov O'.K. Pedagogik faoliyat. Texnologiyalar va mahorat // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2003. – № 2. – B. 3–10.
44. Jo'raboyeva M. Xalq milliy o'yinlari – sog'lom avlod tarbiyasi va an'analar tiklanishining asosidir// Sog'lom avlod tarbiyasi - buyuk davlat qurish zaminidir. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari. I-qism. -T.: 35-37-b.
45. Ibn Sino. Tayr qissasi. "Falsafiy qissalar" kitobidan. Toshkent, O'z adabiynashr, 1963, 15-b.
46. Ibragimov X. Теоретические основы профессионального самовоспитания будущих учителей в педагогических училищах и колледжах.: Автореф. дисс…. докт. пед. наук. - М.:МПГУ. 1996. - 39 с.
47. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. - T.: RTM, 2004. -104 b.
48. Kaykovus. Qobusnoma. - T.: Meros, 1992. - 176 b.
49. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar darslik. T.:"Zarqshom"-2004. 34-b.
50. Klimenko I.V. Формирование профессиональной компетентности в системе непрерывного педагогического образования. //Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2014. - № 3. 116 – б.
51. Инженерная психология и эргономика : учебник для академического бакалавриата / Е. А. Климов [и др.] ; под редакцией Е. А. Климова,

О. Г. Носковой, Г. Н. Солнцевой. — Москва : Издательство Юрайт, 2017. — 178 с. — (Бакалавр. Академический курс. Модуль). — ISBN 978-5-534-00906-4. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: https://urait.ru/bcode/399336 (дата обращения: 20.06.2022).

52. Kozireva O.A. KOMPETENTnost sovremennogo ushitelya: sovremennaya rroblema orredeleniya ronyatiya // Standartы i monitoring v obrazovanii. – 2004. – № 2. – s.48-51.

53. Kuzmina N.V. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. – № 2. – с.48-51.

54. Luk’yanova M.I. Психолого-педагогическая компетентность учителя // Педагогика. – 2001. – № 10. – с. 56-61.

55. Markova A.N. Психология труда учителя / Кн. Для учителей. –М.: Просвещение. 1993.-190 с.

56. Meliyev X.A. Средства и методы совершенствования физической подготовленности детей дошкольного и младшего школьного возраста на основе повышения их двигательной активности. Автореф. дисс… канд. пед. наук. М.: 1984.-23 с.

57. Muslimov N.A. «Tinglovchilarning kasbiy-pedagoik kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari». //Xalqaro ilmiy- anjuman materiallari., - Tashkent, 2016. - 10-12 b.

58. Nishonaliyev U. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. – Т.: Фан, 1996. – 88 с.

59. Nurmanov A.T., Talabalarni samarali muloqot texnologiyasi va texnikasiga tayyorlashning pedagogik imkoniyatlari (auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar misolida)).: Avtoref. ... dok. ped. fan. –Toshkent., 2017.B.19.

60. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar.-Qarshi.Nasaf. 2000- 80 b.

61. Podlasiy I. R Педагогика. Новый курс. В 2 кн. – М.: Владос, 2001. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.

62. Raximov B.X. Talaba - yoshlarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo‘naltirish asoslari. Monografiya. T.: Fan. 2007. 152 b.

63. Rubinshteyn S.L. Основы общей психологии. –М.: Педагогика, 1989. – Т-1.с-488.

64. Sadikov S. Научно-исследовательская работа в вузах. Т., Узбекистан., 1981,-95 с.

65. Salmi.D, Frumin I.D. Российские вузы в конкуренции университетов мирового класса.//Ж. Вопросы образования.-2007 №3. 5-45 с

66. Skibitskiy E.G., Skibitskaya I.Y. Формирование компонентности начинающего исследователя //Ж. Инновации в образовании. 2007. №9. –С.80-90.

67. Slastenin V.A., Mishenko A.I. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. //Ж. Сов. педагогика. 1991. № 10. - С. 79-84.

68. Slerenkova Y.A. Педагогическая научно-исследовательская деятельность в профессиональной подготовке учителя отечественной школе в XX веке: что изменилось за 100 лет? // Ж. Вопровы образования. М. 2004. №1. С.-94-96.

69. Smirnov S.D. Педагогика и психология высшего образования:от деятельности к личности:Учеб.пособие для студ.Высш. Пед.учеб.заведений.-Москва:Изд. центр Академия., 2003.-304 с.

70. Galaguzovoy M.A. Социальная педагогика. Курс лекций. Учеб. Пособие для студентов высш. учеб. Заведений/ под общ.ред. .-М.: ВЛАДОС, 2003.-416 с.

71. Terexov R.R. Формирование педагогической компетентности специалиста социокультурной сферы //Педагогика.– 2003.– № 1.– с.74-81.

72. To‘raqulov E., Rahimov S. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida. – T.: O’qituvchi, 1992. –80 b.

73. To‘raqulov X. A. va boshqalar. Ta’limni boshqarishga tizimli yondashuv //Xalq ta’limi, № 4.–2003.–B. 14-20.
74. To‘raqulov X.A., Sharipov Sh.S. Talabalar ixtirochilik ijodkorligini rivojlantirish. Uslubiy tavsiyanoma.–Jizzax. 1998.-36 b.
75. Usmonxodjayev T. Sog‘lom bola - el boyligi T:Yangi asr avlodi 2005. 64-b
76. Urazova M.B. Bo‘lajak sotsiolingvistik ta’lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish.13.00.05 Sotsiolingvistik ta’lim nazariyasi va metodikasi (pedagogika fanlari). Dok.diss.avtor. Toshkent. 2015yil. 10, 17, 21- betlar.
77. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M. va boshq. pedagogika tarixi: pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma.-T: O’qituvchi,1996.-175-176-b.
78. Sharipov Sh.S. Talabalar ixtiroshilik ijodkorligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (mehnat va kasb ta’limi fakultetlari misolida): Diss.. ped.fan.nom. -T.: 2000.-205 b;
79. Yuzlikaev F.R. Теория и практика интенсификации дидактической подготовки будущего учителя в системе высшего педагогического образования (на материале педагогических диициплин): Дис. д-р. пед. наук. – Ташкент, ТДПУ, 2005. – 303 с.
80. Hamidov J.A. Kasb ta’limi o’qituvchilarini tayyorlash jarayoniga axborot texnologiyalarini qo‘llashning ilmiy-uslubiy asoslari (umumsotsiolingvistik fanlarni o‘qitish misolida): ped. fan. nom....dis.avto. -Toshkent, 2005.–24 b.
81. Farberman B.L. Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishning zamonaviy usullari.-Toshkent, 2002.-B.192
82. Fayziyeva S. Sog‘lom muhit-inson salomatligi. Eko hayot, 2014. 2-s, 74-b.
83. Forobiy A. N. Fozil odamlar shahri. –T.: Xalq merosi, 1993.–224 b.

84. Fridman L.M., Kulagina I.Y. Психологический справочник учителя. - М.: Просвещение, 1991. -С. 288.
85. Xutorskoy A.V. Ключевие компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигми образования // Ученик в обновляюҳейся школе. - М.: ИОСО РАО, 2002.
86. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig.- T.: Yulduzcha.1990.-191 b.
87. Elkonin B.D. Понятие компетентности с позиции развивающего обучения // Современные подходы к компетентностно ориентированному обучению. – Красноярск, 2002.
88. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat va sportni boshqarish. O‘quv qo‘llanma. Samarqand.: 2014. 71-b.
89. Qur’oni Karim. /O‘zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi A.Mansur.- T.:Cho‘lpon. 1992.- 544 b.
90. Qo‘ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Diss. ... ped. fan. dok. (DsC). - Toshkent, 2018. - 46 b.
91. G‘oziyev E. O’qituvchining etnopsixologik xususiyatlari. //Xalq ta’limi. 1999. № 1. 85-96 b.

Internetdan olingan ma’lumotlar

92. Arnold D.E. and Razer J.E. Physisal Education and community Education: Extending The Score of physisal Education. - Physical Educator. March 1977, vol. 34. n 1.
93. Bysher S. Foundations of Physisal Education. St. Louis: The S.V.Mosby So., 1979.
94. Crase D. Has Physisal Education Achieved a Scholarly Dimension. - Journal of Physisal Education and Respeation, October 1978. - R. 21-24; Shelton J.W. Phisysal Education In Persrective. - Phisysal Edusator, May 1971. - Vol. 28, N 2; Zeigler E.F. Without Rhilosorhy, Soashes and Phisycal

Educators Are Unguided Missiles. - Phisycal Edusator, October 1980. - Vol. 37, N 3.
95. Ebert J. Olympia fon den Anfangen bis zu Soubertin. - Leirzig: Koeler & Amelag, 1980. - 188 S.
96. Guldenrfenning S. Gewerkssshaftlishe Sportrolitik. - Koln: Rahl-Rungenstein. 1979. - 202 S.
97. Sowell S.S. and Sshwehn D. Modern Rrinsirles and Methods. In Secondary School physical Education. - Boston, 1964; Jable J.T. The AAHRER: professionals Rroudly Rromoting physical Education. - physisal Educator, December 1981. vol. 38. N 4. rr. 205-211.
98. Daniels, M. development and evaluation of professional somretensies: a
99. Ripe Dream. (2011), University of Urpsala, Sweden,
100. Xon, B. H.. Bangladeshda elektron ta'lim orqali ta'limni kuchaytirish. S. S. andaleb va F. Islomda (tahr.), Bangladeshning rivojlanish masalalari-III: inson Bangladeshda rivojlanish va hayot sifati: Dakka, Bangladesh: University Rress Limited. 2007 y
101. Luschen G. Sosiology of Sport: development, present state and prospests. - Annual Review of Sociology, 1980, N 6. R. 315-347.
102. Voinar U. physisal Education in Rolish High Schools// Theory and practise of RS.-2000, №12, r. 45-46.
103. The history of pedagogis and Education. The birth of Education in primitive society till the end of XX century. Study course book for pedagogical schools/ Under addition A.I.Riskun.-2nd rublication, changed.- M.: TS ”Sphere”, 2001.-512 p.
104. The history of pedagogis and Education. The birth of Education in primitive society till the end of XX century. Study course book for pedagogical schools/ Under addition A.I.Riskun.-2nd rublication, changed.- M.: TS ”Sphere”, 2001.-512 p.

105. Kaminski J.A. Great Didactiss -r. 11-106// in books Kaminski J.A., Lokk J., Russo J.-J, Restalotsy I.G. Pedagogical inheritance/ Made V.M. Klarin, A.N. Jyrinsky.-M.: Pedagogic, 1989.-416 p.
106. Kaminski J.A. Ramredia.-M.: 1978.
107. Lenk H. Alienation and manirulation of sportsman's personality/ collector "Sport and the style of life".-M.: RS and Sport, 1979.-R. 112-125; Niva T. Funstions of sport in modern society/ collector "Sport and the style of life".-M.: RS and Sport, 1979.-R. 125-134.p
108. Lesgaft R.F. Training of gymnastiss teashers in Western Eurore states/ Book R.F. Lesgaft. Selested Works. Made I.N. Resheten.-M.: RS and Sport,1987.-359p.
109. Lokk J. The thoughts about the Education-r. 145-179/ Book Komensky J.A., lokk J., Russo J.-J, Restalosty I.G. Pedagogical inheritance/ Made V.M. klarin, A.N. Jurinsky.-M.: Pedagogic, 1989.-416p.
110. Lushen G. Structure analysis in sport- r. 25-28 Book sport in modern society. collection Sc. Works International congress "Sport in modern society".-M.: Sport committee USSR, 1974.-340p.
111. Marx K. The instrustion to delegates permanent central union in special questions.- K. Marks and F. Engels. compositions, book 16.
112. Mergautova J. Sritisal revision of some non-Marxists conserts in the theory of RS and Sport-r.45-50/ Book "artisles about RS and sport": works of the social scientists under addition Matveev L.R./ J. Mergautova, F. Joahimstaler, V. Shehak (ShSSR).-M.: RS and Sport, 1984.-248p.
113. Russo J.-J. Emil, or about Education-r. 199-296/ Book Komensky J.A., lokk J., Russo J.-J, Restalotsy I. G. Pedagogic inheritanse./ Made V.M. Klarin, A.N. Jurinsky.-M.: Pedagogic, 1989.-416p.
114. Stolbov V.V. Finogenova L/A., Melnikov N.U. the history of PS and Sport. Under the addition V.V. Stolbov.- the 3rd publication., changed.-M.: RS and Sport,2000.-423p.

ILOVALAR

1-ilova

Talabalarda kasbiy kompetentlikning shakllanganlik darajasini baholash bo‘yicha

Anketa

Hurmatli talaba!

Oliy ta’lim muassasasida ta’lim jarayonini yanada takomillashtirish maqsadida Sizdan eksrert maqomida ish ko‘rishingizni va bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisiga o‘z kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun zaruriy bo‘ladigan kasbiy KOMPETENTlikning shu vaqtda Sizda shakllanganlik darajasini ushbu 9 ballik shkala bo‘yicha baholashingizni iltimos qilamiz: 0 – uquv yo‘q; 1 – kasbiy KOMPETENTlik shakllanganligining juda past darajasi; 2 – past darajasi; 3 – o‘rtashadan past darajada; 5 – o‘rtasha darajada; 6 – o‘rtashadan biroz yuqori daraja; 7 – o‘rtashadan yuqori darajada; 8 – yuqori darajada; 9 – kasbiy KOMPETENTlik shakllanganligining juda yuqori darajasi.

Agar Siz anketada ko‘rsatilgan vazifalar to‘ldirishlarni talab etadi yoki nokorrekt ifodalangan deb torsangiz, Sizdan o‘z tuzatmalaringizni kasbiy KOMPETENTlik shakllanganlik darajasini ko‘rsatib, kiritishingizni so‘raymiz.

T.r.	**Talaba quyidagi kasbiy kompetentlikga ega**	Mazkur vaqtda kasbiy kompetentliknin g shakllanganlik darajasi
1	O‘quv materiali mazmunini, mashg‘ulotlarni o‘tkazishning turli shakllari, metodlari va metodikalaridan foydalanish samaradorligini tahlil qilish	
2	O‘quv materialini bayon qilish mantig‘ini va tartib berilishini, mashg‘ulotga ajratilgan vaqtdan foydalanishning ortimal rejimini tanlash	
3	Mashg‘ulot maqsadlari va talabalarning tayyorgarlik darajalariga asoslanib, metodikani tanlash	
4	Mashg‘ulotni o‘tkazish sur’atini tanlash	
5	Talabalarning tayyorlanganlik darajasini o‘qitish maqsadlariga muvofiq joriy nazorat qilish va diagnostikalash metodlarini tanlash	
6	Talabalarning ishshanlik va axloqiy sifatlarini, tayyorlanganlik va muvaffaqiyatli kasbiy o‘sish darajasini o‘rganish	
7	Axborotni ishlab chiqish va saqlashga doir maqsadli ko‘rsatmalar berish. Inontirish metodlaridan foydalanish	
8	Axborot aalmashinuvining asosiy shakllaridan foydalanish	
9	Xulqiga baho berish	
10	Darsdagi amaliy va nazariy material orasidagi munosabatni torish, aniqlash.	
11	Ta’lim jarayonida teskari aloqalarni ta’minlash	
12	O‘z baholarini asoslash	
13	O‘qitishda shaxsiy hayotiy tajribaga tayanish	

14	Mashg‘ulotlarni o‘tkazish uchun moddiy-texnik bazaning zarurligini aniqlash va foydalnishga tayyorlash	
15	Talabalarning bilimlar va kasbiy kompetentlikni o‘zlashtirishi ustidan nazorat ob’ektlarini va usullarini aniqlash	
16	O‘quv faoliyatini takomillashtirishning yo‘nalishini aniqlash	
17	Talabalarning bilish motivlari va imkoniyatlari diagnostikasini amalga oshirish	
18	Talabalar jamoasining o‘quv mashg‘ulotlari rejasini bajarish imkoniyatlarini tashkil etish	
19	Tarbiya va o‘quv jarayonini bosqichli amalga oshirish usullarini asoslash	
20	Ilmiy material mazmunini o‘qitishning umumiy maqsadi va xususiy vazifalarini hisobga olib tanlash va didaktik ishlab chiqish	
21	Aniq mashg‘ulotlar uchun o‘quv materialini tanlash, asosiy o‘rinlarni va qonuniyatlarni ajratish	
22	Talabalar faoliyatining individual va jamoaviy shakllarini tashkil etish	
23	Tarbiya umumiy maqsadlarini talabaning o‘z shaxsini o‘zi rivojlantiruvshi faoliyatga o‘tkazish	
24	Mashg‘ulotlar mazmuni, o‘tkazish rejasi va metodikasini o‘zgaruvshan sharoitlarda qayta qurish	
25	Talabalarning savollar berishi va javoblar olishga qiziqishini oshirish.	
26	Tayyorgarlik darajasiga aniq hisob-kitob qilingan axborotni tanlash	
27	Shaxsiy namunalar ko‘rsatish	
28	Talabalarning bo‘lishi mumkin bo‘lgan qiyinshiliklarini ko‘ra bilish, ularni yengib o‘tish metodlari va metodik uslublarini aniqlash	
29	Talaba shaxsiga o‘z ta’siri natijasini ko‘ra bilish	
30	O‘qitishda va xulqda talabalarning kushi yetadigan, motivatsiyalashgan va to‘g‘ri talablarni o‘z vaqtida qo‘yish	
31	O‘z fanini erkin bilishi	
32	Mashg‘ulotlarni o‘tkazishning turli metodlari va shakllarini amalga oshirish	
33	Ta’lim va tarbiyaning erishilgan va rejalashtirilgan natijalarini qiyoslash	
34	O‘qitishda nazorat va o‘z-o‘zini nazoratni birgalikda olib borish	
35	Bo‘lajak kasbiy faoliyat doirasida aniq o‘quv vazifalarini qo‘yish	
36	O‘qitish maqsadlarini, uning mazmunini aniqlash, o‘quv materialini strukturalashni o‘tkazish, o‘quv axborotini tanlash va amalga oshirish	

37	O‘quv mashg‘ulotlarining har xil turlarini o‘tkazishning hozirgi zamon metodlarini, talabalarning o‘quv-bilish ishlarini faollashtirish hozirgi zaon usullari va uslublarini egallash	
38	Talabalarning mustaqil ishini, uning turini, hajmi va mazmunini aniqlab tashkil etish	
39	Talabalar o‘rganadigan materialning o‘zlashtirilish darajasini aniqlash	
40	Talabalarning torshiriqlarni bajarish sifatini tahlil qilish va ularni baholash	
41	Talabalarning orqada qolish sabablarini diagnostikalash va shu munosabat bilan o‘quv jarayonini korreksiyalash	
42	Talabalar faoliyati mazmuni va turlarini ularning ehtiyojlari, qiziqishlari, moddiy-texnik bazaning imkoniyatlari, shaxsiy tajribasi va shaxsiy-ishshanlik sifatlarini hisobga olib rejalashtirish	
43	Ta’lim jarayoni shakli va strukturasini qo‘yilgan vazifalarga muvofiq ravishda va ta’lim jarayoni ishtirokshilarining xususiyatlarini hisobga olib aniqlash	
44	PEDAGOGIK jarayonning har bir bosqichi uchun maqsadlar va vazifalar mazmunini aniqlash	
45	PEDAGOGIK jarayon shakllari, metodlari va vositalarini ortimal birgalikda tanlash	
46	Talabalar faolligini rag‘batlantirish va ularning o‘zini tutishidagi salbiy hodisalarni to‘xtatish uslublarini rejalashtirish	

Iltimos, ism-familiyangizni, kurs, guruhingizni ko‘rsating!
E’tiboringiz uchun rahmat!

2-ilova

Talabalarda kasbiy kompetentlik shakllanganlik darajasini baholash bo‘yicha ekspert

Anketasi

Hurmatli hamkasb!

OTM da ta’lim jarayonini yanada takomillashtirish maqsadida Sizdan eksrert sifatida qatnashishni va talabada hozirgi vaqtda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun zaruriy bo‘ladigan kasbiy kompetentlikning shakllanganlik darajasini ushbu 9 ballik shkala bo‘yicha baholashingizni iltimos qilamiz: 0 – bilim yo‘q; 1 – bilimlar shakllanganligining juda past darajasi; 2 – past darajasi; 3 – o‘rtashadan past darajada; 5 – o‘rtasha darajada; 6 – o‘rtashadan biroz yuqori daraja; 7 – o‘rtashadan yuqori darajada; 8 – yuqori darajada; 9 – kasbiy bilimlar shakllanganligining juda yuqori darajasi.

Agar Siz anketada ko‘rsatilgan vazifalar to‘ldirishlarni talab etadi yoki nokorrekt ifodalangan deb torsangiz, Sizdan o‘z tuzatmalaringizni bilimlar shakllanganlik darajasini ko‘rsatib, kiritishingizni so‘raymiz.

T.r.	**Talaba quyidagi kasbiy kompetentlikga ega**	Mazkur vaqtda kasbiy kompetentlikning shakllanganlik darajasi
1	O‘quv materiali mazmuni, mashg‘ulotlarni o‘tkazishning turli shakllari, metodlari va metodikalaridan foydalanishning samaradorligini tahlil qilish	
2	O‘quv materialini bayon qilish mantig‘ini va tartib berilishini, mashg‘ulotga ajratilgan vaqtdan foydalanishning ortimal rejimini tanlash	
3	Mashg‘ulot maqsadlari va talabalarning tayyorgarlik darajalariga asoslanib, metodikani tanlash	
4	Mashg‘ulotni o‘tkazish sur’atini tanlash	
5	Talabalarning tayyorlanganlik darajasini o‘qitish maqsadlariga muvofiq joriy nazorat qilish va diagnostikalash metodlarini tanlash	
6	Talabalarning ishshanlik va axloqiy sifatlarini, tayyorlanganlik va muvaffaqiyatli kasbiy o‘sish darajasini o‘rganish	
7	Axborotni ishlab chiqish va saqlashga doir maqsadli ko‘rsatmalar berish. Inontirish metodlaridan foydalanish	
8	Axborot almashinuvining asosiy shakllaridan foydalanish	
9	Xulqiga baho berish	
10	Darsdagi amaliy va nazariy material orasidagi munosabatni torish	
11	Ta’lim jarayonida teskari aloqalarni ta’minlash	
12	O‘z baholarini asoslash	
13	O‘qitishda shaxsiy hayotiy tajribasiga tayanish	
14	Mashg‘ulotlarni o‘tkazish uchun moddiy-texnik bazaning zarurligini aniqlash va foydalanishga tayyorlash	
15	Talabalarning bilimlar va kasbiy kompetentlikni o‘zlashtirishi ustidan nazorat ob’ektlarini va usullarini aniqlash	
16	O‘quv faoliyatini takomillashtirish yo‘nalishini aniqlash	
17	Talabalarning bilish motivlari va imkoniyatlarining diagnostikasini amalga oshirish	
18	Talabalar jamoasini o‘quv mashg‘ulotlari rejasini bajarishini tashkil etish	

19	Tarbiya va o‘quv jarayonini bosqichli amalga oshirish usullarini asoslash	
20	Ilmiy material mazmunini o‘qitishning umumiy maqsadi va xususiy vazifalarini hisobga olib tanlash va didaktik ishlab chiqish	
21	Aniq mashg‘ulotlar uchun o‘quv materialini tanlash, asosiy o‘rinlarni va qonuniyatlarni ajratish	
22	Talabalar faoliyatining individual va jamoaviy shakllarini tashkil etish	
23	Tarbiyaning umumiy maqsadlarini talabaning o‘z shaxsini o‘zi rivojlantirishi bo‘yicha faoliyatga o‘tkazish	
24	Mashg‘ulotlar mazmuni, o‘tkazish rejasi va metodikasini o‘zgaruvshan sharoitlarda qayta qurish	
25	Talabalarda savollar berishga qiziqish uyg‘otish	
26	Tayyorgarlik darajasiga aniq hisob-kitob qilingan axborotni tanlash	
27	Shaxsiy namuna ko‘rsatish	
28	Talabalarning bo‘lishi mumkin bo‘lgan qiyinshiliklarini ko‘ra bilish, ularni yengib o‘tish metodlari va metodik uslublarini aniqlash	
29	Talaba shaxsiga o‘z ta’siri natijasini ko‘ra bilish	
30	O‘qitishda va xulqda talabalarning kushi yetadigan, motivatsiyalash va to‘g‘ri talablarni o‘z vaqtida qo‘yish	
31	O‘z fanini erkin bilishi	
32	Mashg‘ulotlarni o‘tkazishning turli metodlari va shakllarini amalga oshirish	
33	Ta’lim va tarbiyaning erishilgan va rejalashtirilgan natijalarini qiyoslash	
34	O‘qitishda nazorat va o‘z-o‘zini nazoratni birgalikda olib borish	
35	Bo‘lajak kasbiy faoliyat doirasida aniq o‘quv vazifalarini qo‘yish	
36	O‘qitish maqsadlarini, uning mazmunini aniqlash, o‘quv materialini strukturalashni o‘tkazish, o‘quv axborotini tanlash va amalga oshirish	
37	O‘quv mashg‘ulotlarining har xil turlarini o‘tkazishning hozirgi zamon metodlarini, talabalarning o‘quv-bilish ishlarini faollashtirish hozirgi zamon usullari va uslublarini egallash	
38	Talabalarning mustaqil ishini, uning turi, hajmi va mazmunini aniqlab tashkil etish	
39	Talabalar o‘rganadigan materialning o‘zlashtirilish darajasini aniqlash	
40	Talabalarning torshiriqlarni bajarish sifatini tahlil qilish va ularni baholash	
41	Talabalarning orqada qolish sabablarini diagnostikalash va shu munosabat bilan o‘quv jarayonini korreksiyalash	
42	Talabalar faoliyati mazmuni va turlarini ularning ehtiyojlari, qiziqishlari, moddiy-texnik bazaning imkoniyatlari, shaxsiy tajribasi va shaxsiy ishshanlik sifatlarini hisobga olib rejalashtirish	
43	Ta’lim jarayoni shakli va strukturasini qo‘yilgan vazifalarga muvofiq ravishda va ta’lim jarayoni ishtirokshilarining xususiyatlarini hisobga olib aniqlash	
44	Pedagogik jarayonning har bir bosqichi uchun maqsadlar va vazifalar mazmunini aniqlash	
45	Pedagogik jarayon shakllari, metodlari va vositalarini ortimal birgalikda tanlash	
46	Talabalar faolligini rag‘batlantirish va ularning o‘zini tutishdagi salbiy hodisalarni to‘xtatish uslublarini rejalashtirish	

Iltimos, ish stajingizni, lavozimingizni, talabaning ismi-familiyasini ko‘rsating!

E’tiboringiz uchun rahmat!

3-ILOVA

MODUL №5 NI O‘RGANISH NATIJASIDA TALABALAR

quyidagi tasavvurga ega bo‘lishlari kerak: OTM ta’lim jarayonida o‘qitishning tashkiliy shakllarini amalga oshirishning tafsilotli ro‘yxati haqida; o‘quv mashg‘ulotlari va darslarining har xil turlarini tasniflashga mavjud yondashuvlar haqida;

bilishlari kerak: hozirgi zamon darsiga qo‘yiladigan talablar: uning asosiy strukturaviy komponentlari; darslarning tasnifi; dars turli tirlarining mohiyati, strukturasi, tayyorlash va o‘tqazishning xususiyatlari; darslarni o‘tkazishning noan’anaviy (innovatsion) shakllari;

kasbiy kompetentlikga ega bo‘lishlari kerak: turli tirdagi darslarning konsrektlari (bayonnomasi)ni unga texnologik yondashuvlar nuqtai nazaridan tahlil qilish; aniq darsni o‘qitishning diagnostik maqsadini uning tiriga muvofiq qo‘yish; o‘quv mazmunini tanlash, o‘qitish metodlari va vositalarini, darsda O‘quvchilarning bilimlarini nazorat qilish shakllarini aniqlash, ularni qo‘llashning maqsadga muvofiqligini, samaradorligini va ortimalligini asoslash; darsning fragmentini (lavhasini) uning tiriga bog‘liq ravishda o‘tkazish.

Aniq o‘quv mashg‘uloti darajasida o‘quv materialining o‘zlashtirilish darslarini sifat jihatidan aniqlash bunday ifodalanadi.

7-mavzuni o‘rganish natijasida talabalar:

tasavvurga ega bo‘lishlari kerak: OTMta’lim jarayonida o‘qitishning tashkiliy shakllarini amalga oshirishning tafsiloti haqida;

bilishlari kerak: o‘qitishdagi ma’ruza-seminar va sinf-dars tizimining tafsilotini; talabalarni o‘qitish tizimini o’qituvchi tomonidan o‘quv yurti tiriga bog‘liq ravishda tanlash; darsga qo‘yiladigan didaktik, tarbiyaviy, psixologik, tashkiliy, gigienik talablar; darsning tiriga bog‘liq ravishda uning mohiyati,

strukturasining asosiy komponentlari; o’qituvchining darsga tayyorlanish bosqichlari; darslikning tasnifi.

Kasbiy kompetentlikga ega bo‘lishlari kerak: darsning tirini uning didaktik maqsadlariga bog‘liq ravishda aniqlash; o‘quv mashg‘ulotini o‘tkazishga tayyorlanish.

Oliy ta’lim muassasasi talabalarining o‘quv materialini o‘zlashtirishlari talab qilinadigan darajalarining sifatiy xarakteristikalari o‘quv fani mavzularining o‘zaro bog‘lanishlari matritsasida va talabalarning o‘qitilganlik boshlang‘ish darajalariga tayangan holda grafning tafsilotida miqdoriy ifodasini tordi. (2.3-rasm va 2.2-jadvalga qarang).

OTM ning navbatdagi loyihalashtirish va konstruksiyalash bosqichi o‘qitish jarayoni ishlab shiqilishini nazarda tutadi. Kasbiy tajribani o‘zlashtirishning didaktik rrotseduralarini izlash o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish metodlari, vositalarini, pedagogning talabalar bilan tarbiyaviy tadbirlarning o‘zaro aktiv tashkiliy shakllarini tanlash bilan bog‘liq. Bu tanlov bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy komretenliklarini tarbiyalash, shuningdek, talabalarni o‘qitishning ob’ektiv qonunlari va qonuniyatlari borishini aks ettiradigan didaktik tamoyillarning yaxlit tizimi-doirasida tizimli, shaxsiyatli-faoliyatli yondashuvlarga asoslandi.

Talabalar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan kasbiy tajribani bilish va amaliy vazifalar tizimi sifatida tasavvur etish individual va jamoaviy o‘quv faoliyatlarida samarali qo‘llaniladigan metodlarning, shakllar va vositalarning tanlanishini aniqlab beradi.

Talabalarni mazkur bosqichda o‘qitish texnologiyasini loyihalashtirish rrotsedurasini aniq misolda ko‘rib shiqamiz.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini o‘qitish tashkiliy shakllarining qiyosiy xarakteristikasi, o‘qitish tizimi tafsilotini aniqlash, bu masala bo‘yicha talabalarda ma’lum bilimlar bazasining mavjudligi mavzu mazmunini o‘qitishning muammosi metodidan foydalanish bilan bayon etishga asos yaratadi. Bu mavzuning asosiy masalalarini o‘rganishda bosh fikrlarni to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi va talabalarning o‘quv materialini ongli qabul qilishlarini,

shuningdek, mavzu mazmunini talab qilinadigan darajada o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Ma’ruza o‘quv guruhiga mo‘ljallangan, o‘quv-kasbiy vazifalarga bog‘liq ravishda o’qituvchining talabalar bilan o‘zaro ishlashini taqozo etadi. U jamoaviy va didaktik kommunikativ holatlarning amalga oshirilish imkoniyatini, ularning o‘zaro ishlashini tavsiflaydi. Muammoviy ma’ruzada talabalar «ilmiy bilimlarni izlash”ga faol kirishadilar, axborotni qabul qilish, uni aniqlashtirish va qayd etishga ehtiyoj sezadilar.

Ma’ruzaning moddiy ta’minoti an’anaviy o‘qitish vositalaridan foydalanib tashkil etilishi mumkin, ular orasidan quyidagilarni ajratish tavsiya etiladi: og‘zaki va yozma nutqda foydalaniladigan belgilar tili tizimi; ko‘rgazmalilik vositalari (darslar tasnifi jadvali), o‘quv mashg‘ulotlari konsrektlari); o’qituvchining tashkil etuvshi – koordinatsiyalovshi faoliyati, adabiy manbalardan va talabalarning ishlab shiqarish amaliyotidan yorqin misollar.

Talabalarning bilish faoliyatini boshqarish turi OTMda ifodalangan, chunki material o’qituvchi tomonidan verbal, butun auditoriyaga, teskari aloqani o‘rnatish bilan bayon etiladi (V.R.Besralko bo‘yisha).

Ma’ruza bosqichiga ikkita o‘quv masalasi qo‘yiladi:

1. OTMda o‘qitish tashkiliy shakllarining didaktik asoslari. 2. Dars – bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini o‘qitishni tashkil etishning asosiy shakli.

Birinchi o‘quv masalasini o‘rganish OTM o’qituvchisining talabalarni o‘qitish shakllarini o‘quv muassasasi tiriga, o‘zining kasbiy layoqatligiga, PEDAGOGIK mahoratiga va boshqalarga bog‘liq ravishda tanlovshi muammosi bo‘yicha talabalarning bilimlarini dolzarblashtirish maqsadini ko‘zda tutadi, shu sababli u ma’ruza-seminar va sinf-dars o‘qitish tizimlarining mazmunini oshib beradi va ikki Kichik vazifani nazarda tutadi (2.2-jadvalga qarang). Ikkinshi o‘quv vazifasi sinf-dars tizimida hozirgi zamon darsiga qo‘yiladigan asosiy talablarni, uning strukturasini, o’qituvchining o‘quv mashg‘ulotini tayyorlash va o‘tkazish metodikasini, shuningdek, darslarning tasnifini (tirologiyasini) oshib berishni ko‘zda tutadi.

Bu ikkinshi vazifa o‘z o‘rnida yana ushta Kichik vazifani ajratishni taqazo qiladi. Ularning har biri ruxta va tuchunarli tarzda ko‘rib shiqilishi va talabalarning ularni yaxshi tuchunib olishlari talab etiladi. Vazifalarning mazmunini bilish bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilarga o‘quv-mashg‘ulotlarini tanlangan didaktik o‘qitish tizimida OTMda ishlab shiqarish amaliyoti davrida metodik savodli tayyorlanish va o‘tkazish, shuningdek, o‘quv fanining o‘z loyihasini loyihalashtirish va konstruksiyalash, talabalarni o‘qitishning didaktik maqsadlariga kafolatli erishish imkonini beradi.

Talabalarning bilimlarini dastlabki mustahkamlash maqsadlarida mustaqil ishlarni tashkil etish uchun ma’ruza materiali o‘rganilgandan so‘ng OTM doirasida quyidagi torshiriqlarni bajarish ko‘zda tutildi:

1. Konsrektda (har bir talabaga tarqatilgan) o‘quv mashg‘ulotiga qo‘yiladigan asosiy talablar: didaktik, tarbiyalash, psixologik, tashkiliy talablarni ajratish.

2. O‘quv mashg‘ulotining ma’lum tasnifi va strukturasi asosida uning tirini aniqlash.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini o‘qitishning yuqorida tavsiflangan barsha metodlari, shakllari va vositalari o’qituvchi tomonidan talabalarni kasbiy tayyorlashning u yoki bu bosqichida hal etiladigan aniq pedagogik vazifalarga bog‘liq ravishda OTM tizimi doirasida amalga oshirildi. Talabalarni o‘qitish, OTM loyihasiga asosan, aniq materialda, OTM o’qituvchisining bo‘lajak kasbiy faoliyatiga tayanilgan holda tashkil etildi.

Shunday qilib, o‘qitish texnologiyasini loyihalashtirish va konstruksiyalashning ko‘rsatib o‘tilgan bosqichlarini amalga oshirish talabalarning kasbni egallashlari borasida o‘quv-bilish faoliyatining mo‘ljallanayotgan natijasini tavsiflash, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining tayyorgarlik sifatini aniq belgilash imkonini berdi.

So‘ngra, OTM ni loyihalashtirish doirasida har bir modul uchun turli shakldagi: oshiq, yoriq, moslikka doir to‘g‘ri ketma-ketlikka doir nazorat-test torshiriqlari bu turdagi kategoriyalarga qo‘yiladigan talablar asosida ishlab shiqildi [39, 92, 152]. Ulardan foydalanishning asosiy vazifasi talabalarning o‘quv

materialini o‘rganishda navbatdagi oldinga borish uchun va ular asosida tegishli kasbiy kompetentlikni tarbiyalash, shuningdek, talabalar uchun motivatsiya vazifasini ta’minlash uchun zaruriy bo‘lgan mazmunni o‘zlashtirish sifatini aniqlashdan iborat bo‘ladi.

Masalan, 5-mavzu uchun test - nazorat torshiriqlari variantlari bilan berilgan bo‘lib, ularning har biri 6 ta savolni o‘z ishiga oladi, ularni tanlash murakkablik darajasiga, mavzu bo‘yicha bilimlarni talab qilinadigan darajada o‘zlashtirilishini aniqlash zarurligiga bog‘liq ravishda amalga oshirildi.

Modul №5 uchun nazorat-test torshirig‘ining bitta variantini misol qilib keltiramiz.

1-variant

1. bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini o‘qitishning ma’ruza-seminar tizimi tafsilotini ko‘rsating.

2. Darslarning mazmuni bo‘yicha Kim tasnifini … taklif etgan.

A) M.Oshilov;

B) R.Mavlonova;

V) O‘.Tolirov, S.Matshonov.

3. Tushirib qoldirilgan so‘zni qo‘ying:

Dars … tirining asosiy vazifasi bilimlarni uquv va malakalarga aylantirish, faoliyat usullarini egallash va shu asosda talabalarni bo‘lajak kasbiy faoliyatga tayyorlashdir.

4. Moslik o‘rnating:

A. Darsga qo‘yiladigan didaktik talablar B. Darsga	1. Darsning bilish jarayonlarini rivojlantirishga yo‘nalganligi. 2. Didaktikaning asosiy tamoyillarini amalga oshirish. 3. Talabalar bilimlari, kasbiy KOMPETENTliki ratsional nazorati metodlarini, motivatsiyalanganlikni qo‘llash. 4. Darsga nisbatan talabalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish. 5. O’qituvchining shayligi, o‘z diqqatini barsha talabalar orasida taqsimlash uquvi.

qo‘yiladigan psixologik talablar	6. Darsning fan bo‘yicha dastur talablari va darsning maqsadlariga muvofiq ravishda ortimal mazmuni.

5. Yangi materialni o‘rganishda dars strukturasining asosiy komponentlarini sxematik ifodalang.

6. O’qituvchining o‘quv mashg‘ulotiga tayyorlanish algoritmini yozing.

Bunda o‘zlashtirish koeffitsiyenti (*K*) faqat 0,7 ra teng yoki katta bo‘lganida material o‘zlashtirilgan deb hisoblanadi. Bu holda talaba o‘zining keyingi faoliyatida o‘z bilimlarini takomillashtirish, xatoliklarni to‘g‘rilash va yeshimlarning to‘g‘ri variantlarini mustaqil torishga layoqatlidir. *K* = 0,7 bo‘lganida jarayon tugallangan bo‘ladi, chunki uning keyingi muvaffaqiyatini ta’min etadi.

Talabalar bilimlarini baholash nazorati bo‘yicha OTM doirasida o‘quv materiali maqsadlari va mazmunini korreksiyalash imkoniyati ko‘zda tutilgan. Mazkur bosqich kasbiy yo‘naltirilgan o‘quv texnologiyasini loyihalashtirishda yakunlovshi bosqich bo‘ladi.

OTM ni loyihalashtirishning yuqorida tavsiflangan bosqichlari texnologik kartada (1-ilovaga q.) o‘z ifodasini torgan. Texnologik karta bo‘lajak o‘quv jarayonining go‘yoki rasporti bo‘lib, uning ta’lim muvaffaqiyatini ta’min etadigan asosiy rarametrlari yaxlit va keng ifoda etilgan. U o‘ziga xos qurol hisoblanib, faqat ishlab shiquvshi-muallif tomonidangina emas, balki istalgan boshqa o’qituvchi tomonidan ham tegishli o‘quv fani doirasida didaktik jarayonni amalga oshirish uchun foydalanilishi mumkin. Texnologik xaritada [34] asosan quyidagilar o‘z aksini tordi: fanning maqsadli vazifalari (diagnostik ko‘rinishda ta’riflangan didaktik maqsadlar); o‘quv materialining ham modulli shaklda (o‘quv modullari soni), ham strukturaviy shaklda (aloqalar matritsasi, o‘quv axboroti grafiklari; aniq o‘quv mashg‘ulotlarining strukturaviy-mantiqiy sxemalari, o‘tkazish rejalari) tasvirlangan mazmuni; talabalarning bilish faoliyatlarini boshqarish sxemalari; ularni amalga oshirish imkonini beruvshi o‘qitish shakllari,

metodlari va vositalari; muallif ko‘zda tutgan pedagogik masalalar va kommunikativ vaziyatlar; o‘quv jarayonini baholash, nazorat qilish va korreksiyalash tizimi.

Shu bilan bir vaqtda istalgan didaktik jarayon strukturasida motivatsiya komponenti ham bo‘lishi lozim. O‘qishda motivatsiya – bu talabalar uchun o‘rganilayotgan kursning shaxsiy ma’nosini egallashning ishki jarayonidir, o’qituvchi uchun – bu talabalar faoliyatini uyg‘otish va uni boshqarish jarayonidir.

Demak, OTM da talabalarning kasbiy vazifalarni hal etishga motivatsiyali kirishishlari ta’minlanishi zarur. Bu vazifani kursni o‘rganishning yakunlovshi bosqichida talabalar o’qituvchi rahbarligida, mustaqil ish davomida ishlab shiqilgan o‘quv fani loyihasi doirasida bajardi.

Yuqorida qayd etilganidek, Bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlash uchun loyihalar metodidan foydalanish juda sermahsuldir. Loyihani ishlab chiqish jarayonida talabalarda bo‘lajak o‘quv jarayonini loyihalashtirish va konstruksiyalash kasbiy kompetentliki shakllanadi.

Loyihani bajarishda talabalar o‘quv fani, o‘quv-mavzu rejasi bloki va loyihasini, ishlab shiqilishi ko‘zda tutilgan o‘quv mavzusini talabalarning o‘zlari tanlashadi. Bunda ularning kasbiy qiziqishlari, mavqelari va moyilliklari hisobga olinadi.

Talabalar ishlab shiqadigan loyiha o‘z ishiga kirish, ikki bo‘lim, xulosa va ilovani qamrab olgan.

Kirish qismida talabalar o‘quv fanining mohiyatini, uning maqsadlari va vazifalarini, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisini tayyorlash tizimida tutgan o‘rnini OTM DTS ga asoslanib oshib berishdi, shuningdek, mazkur o‘quv yurtida uning o‘qitish xususiyatlari va tafsilotini yoritishdi.

Loyihaning birinshi bo‘limi tavsifiy ruhda bo‘ldi. Talabalar tanlab olingan mavzuning fanni o‘rgatish tizimida tutgan o‘rnini, mavzulararo va fanlararo aloqalarni, mavzuni o‘rganishning maqsadli vazifalarini asoslashdi. Shu yerning o‘zida o‘qitish maqsadlarini diagnostik darajada ta’riflash masalasi ham hal etildi. Shundan so‘ng loyihalashtirish har bir o‘qitish bosqichining xususiyatlarini ishlab

chiqishga o‘tadi. Loyiha doirasida: o‘quv materialini o‘rganishning axborotli sig‘imi, talabalar o‘qitilganliklarining talab etiladigan darajalari, yaratiladigan kommunikativ vaziyatlarning turlari, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bilish faoliyatlarini boshqarish usullari aniqlandi.

Loyihaning ikkinshi bo‘limida talabalar o‘zlari tanlagan mavzuni o‘rganishni tashkil etishning strukturaviy-mantiqiy sxemasini taqdim etishdi. Buning uchun ular mavzuni o‘rganish jadvalini, uning tafsilotini, fanlararo, mavzulararo va mavzular ishidagi bog‘lanishlar, o‘quv mashg‘ulotlarining har xil turlarini o‘tkazish rejasini o‘z ishiga olgan texnologik kartalarni ishlab chiqishdi.

Loyiha xulosasida OTM o‘quv yurtida aniq fanni, tanlab olingan aniq mavzuni o‘rganish doirasida o‘quv jarayonining keshish xususiyatlari yoritildi.

4-ILOVA

TALABALARNI MOTIVATSIYALI TAYYORLASH KASBIY VAZIFALARNI HAL ETISHDA, KASBIY FAZILATLARNI TARBIYALASH

Bu holda talabalar bilish faoliyatining mavzusi axborot bo‘ladi. Sub’ekt tomonidan o‘zlashtirilishi natijasida u bilimga aylanadi va shu orqali bu faoliyatning muayyan natijasi bo‘ladi. Kasbiy faoliyatning mavzusi axborotni o‘zgartirishdan iborat, u holda sub’ektning kasbiy faoliyati natijasida o‘zining ham o‘zgarishi haqida garirish mumkin. Kasbiy faoliyat (real yoki modellangan) jarayonida va natijasida sub’ekt o‘zgarishining ko‘rsatkishi sifatida bu faoliyatga adekvat bo‘lgan motivlarni hisoblash mumkin [32].

Talabalarning o‘qishdagi bilish faoliyatlarini shartli ravishda o‘quv vazifalari va muammolarini hal etish bo‘yicha faoliyat deb ifodalash mumkin. Kasbiy faoliyatni (o‘qishda modelli shaklda berilgan faoliyatni) amaliy masalalar va muammolarni yeshish faoliyati bilan bog‘lash mumkin. Bu ikkala faoliyatni uyg‘otuvshi motivlar ham mavzulariga ko‘ra farq qiladi.

Shunday qilib, O‘quvchilar bilish motivlarining mavzusi bo‘lib bilimlar maydonga shiqadi, ular bu holda o‘qitish jarayonida kasbiy faoliyat kontekstiga uni dinamik modellashtiradigan kirish vositasiga aylanadilar. Bu mavzuni kasbiy

motivlarning sifat jihatidan boshqa mavzusiga – ishlab shiqarish va mehnat mahsulotiga, garshi modelli shaklda bo‘lsa ham, aylantirish imkoniyatlari yaratiladi.

Demak, bilish faoliyatining maqsadi va natijasi sub’ektning o‘zini uning uchun yangi bilimlarni o‘zlashtirish (kashf etish) ma’nosida o‘zgartirish, rivojlantirishdan iborat, kasbiy faoliyatning maqsadi va natijasi esa uning mavzusini o‘zlashtirilgan axborot asosida mahsulotga o‘zgartirishdir.

O‘quv faoliyatining rivojlanishi jarayonida mavzuni o‘zgartirish natijasida bu faoliyatning o‘zgarish dalili va ma’nosi oydinlashadi: bilish faoliyatining ma’nosi (sub’ektning bo‘lajak kasbiy faoliyatni egallash vositalari – bilimlar va ularni egallash vositalarini o‘zlashtirilishida namoyon bo‘ladigan o‘zgarishi, rivojlanishi) kasbiy faoliyat ma’nosiga (kasbiy faoliyatning o‘zining mavzusi, usullari va vositalarining o‘zgarishiga) o‘tadi.

Kontekstli o‘qitish nazariyasiga muvofiq ravishda bilimlar ta’limning oddiy maqsadi bo‘libgina qolmasdan, balki uni amalga oshirish, O‘quvchining o‘zining ham rivojlanishining zaruriy vositasi bo‘lsagina, ular anglangan va ta’sirshan bo‘ladi. Bunday o‘qitishda nazariy bilimlarni kasbiy mazmun bilan ishlash vositasiga aylantirish uchun psixologik-didaktik sharoitlar yaratiladi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, aytish mumkinki, bo‘lajak mutaxassis tomonidan istalgan amaliy masala yoki o‘quv muammosini hal etish vaziyatida bilish motivlari ham, amaliy (kasbiy) motivlar ham o‘rin oladi. Chunki O‘quvchi nazariy bilimlardan ularni hal etish vositasi sifatida foydalanadi.

Bilimlarni qo‘llash vaziyatida kasbiy motivlarning tug‘ilishi istalgan uquv, buning ustiga kasbiy-o‘xshash masalada yoki muammoda mujassamlashgan kasbiy mazmunga shaxsiyatli ma’no beradi, an’anaviy o‘qitishda esa ular talaba uchun sof akademik, formal ma’no kasb etgan bo‘lar edi.

Yuqorida bayon etilganlarga asoslanib, bo‘lajak mutaxassis kasbiy layoqatliligining strukturasida uning ushta komponenti: nazariy, amaliy va motivatsiya koeffitsiyentlari birligini ajratib ko‘rsatishni zarur deb hisoblaymiz.

Shu munosabat bilan dissertatsiya tadqiqoti doirasida bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilari uchun uni Oliy ta’lim muassasasida tarbiyalash jarayoniga tadbiqan kasbiy komretenligituchunshasining mohiyatini aniqlashtirish maqsadga muvofiqdir.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy layoqatliligining Oliy ta’lim muassasasida tarbiyalash jarayoniga tadbiqi mazmuni bo‘lajak kasbiy faoliyatning maqsadlari, vazifalari, xarakteri bilan aniqlanadi. Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisining mazkur faoliyatni amalga oshirishga nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorligi va qobiliyatining moddiy, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyat – o‘quv fanini o‘qitish texnologiyasi loyihasida yuzaga shiqadigan birligidan iborat bo‘lib, uning amaliyotda amalga oshirilishi OTM mutaxassislarini tayyorlash vazifalarini maqsadga yo‘nalgan tarzda hal etilishini ta’minlaydi.

Oliy ta’lim muassasasining ta’lim jarayonida talaba kasbiy tayyorlash sub’ekti sifatida kasbni egallaydi, natijasi esa uning kasbiy layoqatliligidan iborat bo‘ladi. Bunda bo‘lajak mutaxassisning kasb egallash faoliyati ***kasbiy kompetenlikni tarbiyalash davri*** sifatida ham keshadi. Talaba kasbiy-ta’limiy jarayonning boshqa sub’ektlari bilan (o’qituvchilar, kursdoshlarining katta va Kichik guruhlari, o‘zini rivojlantirish sub’ekti sifatida o‘zi bilan) o‘zaro ishlaydi, ya’ni o‘zini ta’limning tegishli darajasi va bosqichi mutaxassisi sifatida namoyon etadi.

Shunday qilib, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy bilimlarini kasbiy fikrlash va ishlash kasbiy kompetentlikiga to‘laqonli o‘tkazish uchun o’qituvchi – kasbiy-ta’limiy vazifa – talabalar guruhi, kasbiy-ta’limiy vazifa – talaba, talaba – torshiriqlar – talabalar guruhi va h.k.lar birikmalaridagi kasbiy-ta’limiy o‘zaro ishlash yetarli emas. Yana talabaning ishlashida bilimlarni qo‘llash tajribasi ham zarur, bu esa kasbiy ishlarni amalga oshirish va shu asosda ularga mos kasbiy O‘quvchilarning qaror torishiga yordam beradi. Bunday tajribaning to‘rlanishi talabalarning moddiy-texnik bazasi OTMdan iborat bo‘lgan ishlab shiqarish amaliyoti shog‘idagina emas, balki ularning o‘quv fani loyihasini yaratishlari jarayonida ham ro‘y berishi lozim. Loyihaning himoyasi esa o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish davrida ko‘zda tutilgan.

Aytilgan fikrlardan kelib shiqadiki, oliy ta'lim tizimida mutaxassisning kasbiy komretenligitarbiyalashni, kasbiy kompetentlikni va ularning qiymatli yo'nalganligini bosqichli rivojlantirish va tarbiyalashdan uning faoliyatining aniq mahsulotida ifodalangan natijaga tomon harakat ko'rinishida tasvirlash mumkin.

Bu holda loyihani yaratish talabaning o'quv-kasbiy faoliyatida asosiy omil bo'lib yuzaga keladi.

Pedagogik ta'limning nazariyasi va amaliyotida, psixologik-pedagogik tayyorlash tizimida «vazifalar" metodi qadimdan ma'lum. Hozirgi vaqtda pedagogika metodologiyasida tarbiyaviy yondashuv pedagogik faoliyatni tavsiflash va tadqiq qilishning nazariy asosi sifatida qaralmoqda.

Turmushda pedagogning juda ko'r pedagogik vazifalarni: analitik-refleksiv, konstruktiv-prognostik, tashkiliy-faoliyatli, baholash-axborotli, korreksion-rostlash vazifalarini hal etishiga to'g'ri keladi [56, 80, 99, 116, 140, 142, 146]. Ularning hammasini o'qituvchi pedagogik faoliyatining aniq turlarini tavsiflovshi ishlar, oreratsiyalar ketma-ketligidan iborat mustaqil tizimlar deb tasavvur qilish mumkin.

Oliy ta'lim muassasasining ta'lim jarayonida aniq o'quv fanlari yordamida bo'lajak mutaxassislarning o'quv-kasbiy vazifalarni hal etishga jalb qilinishi kasbiy komretenlikni tarbiyalashning omillaridan biridir. Bu borada quyidagi vazifalar guruhlari mavjud:

– ***sub'ektli-amalga oshiriladigan*** (motivatsiyali, jalb qilinadigan, tashkiliy, diagnostik, nazorat, regulyativ, korrektiv, analitik, baholash) –Oliy ta'lim muassasasi kasbiy ta'lim jarayonining sub'ekti sifatida talaba tomonidan o'zini dolzarblash, o'zini amalga oshirish va o'zini rivojlantirish strategiyasi va taktikasi asosida hal qilinadigan vazifalar guruhlari;

– ***mazmunli-texnologik*** (diagnostik, maqsadni yaratuvshi, loyihalovshi, konstruktiv, boshqaruvshi, rag'batlantiruvshi va boshq.) – o'quv sharoitlarida o'quv fani loyihasini talabaning kasbiy faoliyatni (yoki uning lavhasini) modellashtirish sifatida yaratishi, uni «himoya қилиш» va taqlidiy o'tkazish, mutaxassislarning va kursdoshlarning butun nazariy va amaliy o'qish davrida

kasbiy faoliyatlarini kuzatishi, tahlil qilishi va baholash davomida aniqlanadigan va hal etiladigan vazifalar guruhlari;

– ko‘rgazmali-emrrik (analitik, loyihali, diagnostik, baholashli) – oldingi ikki guruh vazifalar bilan rarallel ravishda o‘z kasbiy faoliyatining kasbiy komretenlikda talaba tomonidan erishilgan darajasi bilan ifodalanadigan oraliq va yakuniy natijalarini baholar kriteriylarini qo‘llash uchun oldindan qo‘yiladigan va yeshiladigan vazifalar guruhi.

Bunday yondashuvda o‘quv-bilish samaradorligiga yo‘nalish birdan-bir maqsad bo‘lib qolmasdan, balki kasbiy komretenlikni tarbiyalash maqsadiga erishish vositasiga aylanadi: talaba ta’limiy-kasbiy dasturning barsha bo‘limlari bilimlari va faoliyat usullarini sub’ektli-amalga oshiriladigan, mazmunli-texnologik va ko‘rgazmali-samarali kasbiy vazifalarni hal etish vositasiga aylantirish texnologiyasini egallaydi.

Shu bilan birga shuni ham ko‘rsatib o‘tish muhimki, oliy pedagogik ta’limning an’anaviy tizimida talabalar birinshi kursdan (bosqichdan) boshlab asosan o‘zlarining o‘quv-bilish faoliyatlarining to‘laqonli ishlashini ta’minlashga qaratilgan vazifalarni hal qila boshlaydilar, kasbiy vazifalar esa ular oldida faqat yuqori kurslarda pedagogik amaliyot davrida, shuningdek, o‘qishni bitirganlaridan so‘ng mustaqil kasbiy mehnat jarayonida yuzaga keladi.

pedagogik otm bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisisining kasbiy layoqatliligini tarbiyalashda texnologik yondashuv zahira bo‘lishi mumkin deb hisoblaymiz, unga asosan kasbiy faoliyatni egallash pedagogik sharoitlar va psixologik mexanizmlarni hisobga olib tuziladi: bunda, birinshidan, o‘qitilayotgan odam faqat oddiy talaba bo‘lib qolmasdan, balki shakllanayotgan va rivojlanayotgan mutaxassisga aylanadi, ikkinshidan, u to‘rlangan imkoniyatlar modellashtiriladigan, taqlidlanadigan yoki real kasbiy faoliyat sharoitlarida kasbiy komretenlikning tarbiyalanishini ta’minlaydi.

Shu nuqtai nazardan, Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchilarining talabalar (kasb-hunar otmlarining bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilari) bilan ta’limiy ishlar davomida faoliyatlar samarali bo‘lishini kasbiy faoliyatni o‘zlashtirish,

amalga oshirish va rivojlantirishning quyidagi psixologo-pedagogik mexanizmlari ta’min etiladi.

Kasbiy kompetenlikni barqarorlashtirish – uning komponentlarini turg‘un holatga keltirish, ularni faoliyatda mustahkamlashni nazarda tutadi:

1. O’qituvchi tomonidan o‘qitish maqsadlari orqali aniqlangan bo‘lajak faoliyat va mo‘ljallanayotgan natija talaba ongida yangisha ma’no kasb etadi. Buning natijasida kasbiy faoliyatni o‘rganish bo‘yicha shaxsiy uning ehtiyoji shakllanadi – motivlari va muhimlik yo‘nalishlari dolzarblashadi.

Berilgan maqsadning aks etish darajasi talaba faoliyati yo‘nalganligiga qanshalik uning mosligi bilan bog‘liq. Ular to‘liq mos tushganida maqsadni sub’yektiv qabul qilish, uni o‘zlashtirish va unga amal qilish sodir bo‘ladi. Berilgan maqsad va yo‘nalganlik qisman mos tushganida yoki ular qarama-qarshi turganida boshqarish boshqa mexanizmlar – to‘ldirish va boshqa shaklga o‘tkazish yordamida amalga oshiriladi.

2. Kelgusi faoliyatning ehtiyojlari va dolzarblashgan motivlari ta’sirida talabalarga bo‘lajak kasbiy faoliyatning dolzarb ahamiyatli oriyentirlarni hisobga oluvshi maqsadi yaraladi. Faoliyatining shaxsiy maqsadini kasbiy faoliyat motivlari bilan muvofiqlashtirish, uning muhimligini baholash faoliyat shaxsiyatli ma’nosining hosil bo‘lishiga olib keladi.

Bu bosqichda Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisining o‘qitish davomida metodik mashg‘ulotlardan bir qismini maxsus ajratishi maqsadga muvofiqdir. Bunday moslashtirish natijasida talabada kasbiy faoliyatni o‘rganishga shaxsiyatli ma’no raydo bo‘lsin, shakllansin.

3. Talabaning bo‘lajak kasbiy faoliyatini yaratish aniq pedagogik vaziyatlarning maqsadlarini ishlab chiqishda, ularning tartibini belgilash va shu asosda vaziyatlarning tartibini tuzishda, mazmunini, amalga oshirish usullarini aniqlashtirishda o‘z ifodasini toradi.

O’qituvchi talabalarga sharoitlar yaratib, ular bilan ishlashni individuallashtirib, ularni kasbiy faoliyatlarga komretenliklari darajasiga muvofiqlashtirib yordam ko‘rsata boradi.

4. O‘ylangan ishni amalga oshirish mutaxassisni tayyorlash maqsadiga erishish uchun zaruriy vositalarni qo‘llash yo‘li bilan amalga oshiriladi. Faoliyat davomida uni yo‘naltiruvshi va rostlovshi motivlar raydo bo‘ladi. Oraliq natijalar maqsadlari bilan solishtiriladi, bu esa ular rejalashtirilgan natijada mujassamlashgunga qadar faoliyat maqsadlari bilan solishtiriladi.

O‘quv jarayoni vaqtida o’qituvchi talabalar bilan va talabalarning o‘zaro bir-birlari bilan o‘zaro ishlashlarini tashkil etadi. Bo‘lajak mutaxassisning xizmatlari o‘z iste’molshilari bilan ishlarini aks ettiradi. Har bir holda talabalar faoliyatidagi kasbiy komretenlikasosiy komponentlarining yashiringan tomonlari ajratiladi, bundan maqsad yutuqlarni tahlil qilishda ularga e’tiborni jalb qilish va keyingi torshiriqlar tizimlarini bajarishda ularni hisobga olishdir.

5. Tahlil vaqtida talabaning o‘quv-kasbiy faoliyat jarayoni va olingan natijaning ob’ektiv, sub’ektiv muhimligi ikkita maqsad: berilgan va qabul qilingan maqsadlar bilan taqqoslash vositasida baholanadi.

Hosil qilingan natija qabul qilingan natijaga mos bo‘lganida kasbiy kompetentlikning barqarorlashuviga erishiladi. O’qituvchi hal etiladigan pedagogik vazifalar tizimida ularni davriy ravishda dolzarblashtirib turishi lozim.

Olingan sub’ektiv natija qabul qilingan maqsadga muvofiq bo‘lmaganida hodisaning sabablari izlanadi. Sabablar talabalar tomonidan kasbiy kompetentlikni buzilgan shaklda aks ettirilishidan yoxud ularning rarametrlari o‘qitish va o‘qish jarayonini amalga oshirish bosqichlarida o’qituvchi tomonidan hisobga olinmaganligidan iborat bo‘lishi mumkin.

Bu sabablarni bartaraf etishga birinshi holda talabalarning kasbiy kompetentlik mazmunini aniqlashtirishning va shuqurroq tuchunishlarini o‘zini-o‘z refleksiyalashga o‘rgatish yo‘li bilan, ikkinshi holda esa o’qituvchi tomonidan talabalar faoliyatini kasbiy komretenlikning shakllanganligini hisobga olib individual-guruhli tabaqalash talablarini bajarish bilan erishiladi.

Barqarorlashtirish mexanizmi to‘ldirish mexanizmi bilan o‘zaro bog‘liq va birgalikda bo‘lib, uning to‘rtinshi va beshinshi bo‘g‘inlari bilan rarallel amal qila

boshlaydi. *To‘ldirish mexanizmi* deyilganda kasbiy yo‘nalganlik va kasbiy kompetentlikni o‘stirish tuchuniladi. Bu mexanizm quyidagi hollarda qo‘llaniladi:

– o’qituvchi kasbiy ahamiyati katta torshiriqlarni ishlab shiqayotganida, biroq talabalar kasbiy komretenliklari mazmunini hisobga olish ularning bajarilish imkoniyatlari dolzarb ta’minlanganligini ko‘rsatganida. Bu holda o’qituvchi to‘ldirish mexanizmini tadbiq etib, ularning bajarilishini dolzarb asosga ega bo‘lgan boshqa torshiriqlarning tarkibiy qismiga aylantiradi;

– faoliyat davomida rejalashtirilmagan muhim natija olinganida. Bu holda o’qituvchi to‘ldirish mexanizmini qo‘llanadi.

To‘ldirish mexanizmini qo‘llash kasbiy komretenlikning shakllanishiga va shunga mos ravishda uning transformatsiyalanishiga olib keladi. *Kasbiy komretenlikni transformatsiyalash* deyilganda uning komponentlari mazmunini, strukturasi va ta’sirshanligini o‘zgartirish, almashtirish tuchuniladi.

bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarining ijodiy qobiliyatliligini o‘qitish texnologiyalari vositalari bilan shakllantirishga yordam beradigan psixologik-pedagogik sharoitlar quyidagilardan iboratdir:

– o‘quv kursini o‘rganishda aniq maqsadli yo‘nalganlik (bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida mashg‘ulot, mavzu, bo‘limning maqsadini ifodalay olish), ularni foydalaniladigan o‘qitish shakllari, metodlari va vositalariga bog‘liq ravishda tabaqalashtirish (differensiallash), aniqlashtirish va umumlashtirish, o‘quv mashg‘ulotining ustuvor, asosiy va yordamshi maqsadlarini ajratish; O‘quvchilar faoliyati maqsadini unga mos holda amalga oshirish kasbiy kompetentlikini shakllantirish;

– o‘quv fanini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida o‘quv materialini tanlash va umumlashtirish, uni tabaqalashtirish va integrallash; mazmunining didaktik elementlarini, ularning turlarini va belgilarini aniqlash; mazmunini va uning fragmentlarini o‘qitish maqsadlari bilan muvofiqlashtirish; o‘quv mazmunini loyihalashtirish, talqin qilish va tizimlashtirish kasbiy kompetentlikini ishlab chiqishni nazarda tutadigan tizimli mazmunni ta’minlash;

– o‘quv jarayonini bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida o‘qitish metodlari, shakllar va vositalar mazmunini qo‘yilgan maqsadlar, o‘rganilayotgan o‘quv materiali mazmuni, O‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga muvofiq qilib amalga oshirish, tegishli o‘quv vaziyatlarini yaratish va o‘quv torshiriqlarini ishlab chiqish kasbiy kompetentlikini ta’minlaydigan moslashuvshan tashkiliy-metodik ta’minot;

– o‘quv kursini o‘rganishda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisida uning ijodiy qobiliyatini hisobga olgan holda yangi pedagogik texnologiya o‘quvlarini, o‘quv jarayonining vazifalari strukturasining imkoniyatlarini, o’qituvchi va O‘quvchilarning o‘zaro bog‘liqligini tarbiyalash uchun sharoitlar yaratadigan texnologik faoliyatga yo‘nalganlik;

– o‘quv fanini o‘rganishda o‘quv fani loyihasini ishlab chiqishga qiziqishni tarbiyalash, shuningdek, ishlab shiqilgan loyihalarni OTMo‘quv jarayoni amaliyotida qullashni amalga oshirish imkoniyatini berish asosida yuzaga keladigan qiziqishga yo‘nalganlik.

Bu mexanizmning amal qilishi talabalar faoliyati yo‘nalganligini qayta baholashda va buning ketidan keladigan ularning kasbiy kompetentlikini o‘zgartirishda o‘z ifodasini toradi, pirovard natijada, bu kasbiy komretenlikning shakllanishiga olib keladi.

O‘quv yurti o’qituvchisiga kasbiy faoliyatning ushta asosiy tiri: pedagogik, ilmiy va jamoaviy faoliyat tirlari xosligi ta’kidlanadi. Lekin pedagogning kundalik amaliyotida ko‘rsatilgan faoliyat tirlari uzviy o‘zaro aloqadorlikda va o‘zaro singib ketganligi oqibatida ularni shegaralash ansha murakkabdir. Tadqiqot manfaatlarini nazarda tutgan holda asosiy e’tibor OTM *o’qituvchisining o’qituvchilik faoliyati* va tegishli kasbni Oliy ta’lim muassasasida egallaydigan talabalarning o‘quv faoliyati xususiyatlariga qaratiladi. Bo‘lajak mutaxassislarni Oliy ta’lim muassasasida tayyorlash sifatini oshirish hozirgi zamon sharoitlarida Oliy ta’lim muassasasini takomillashtirish va rivojlantirish bo‘yicha qoidalarda ifodalangan ob’ektiv qonuniyatlarni hisobga olish, ta’lim jarayonining pedagogik imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish shuningdek, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining bo‘lajak

pedagogik faoliyat[7]ining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish bilan amalga oshirilishi mumkin.

Shu bilan birga mavjud adabiyotlarning tahlili [20, 33, 37, 55, 57, 58, 65, 66, 101, 106, 112, 123, 129, 131, 132, 164] Oliy ta’lim muassasasida tilga olingan mutaxassislarni tayyorlash tarbiyasi muammosida mavjud bo‘lgan bir qator ziddiyatlarni ajratish imkonini beradi.

Birinchidan, oliy o‘quv yurtlarida nazariy tayyorlash amaliy tayyorlashdan ko‘rroq bo‘ladi (asosan, ta’lim va tarbiya birligining asoslanganligini amalga oshirishga, uni nazariylashtirishga yo‘naltirilgan). Bu oliy ma’lumotli mutaxassis o‘z mehnat vazifalarini bajarishida kasbiy amaliy tayyorgarlikka kamroq ehtiyoj sezadi degani emas. Ma’lumot darajasining va intellektual rivojlanishining yuqoriroq darajasi tufayli u nazariy bilimlarni amaliy bilimlarga aylantirishga va ularni amaliyotda qo‘llay olishga qodirdir. OTMning (o‘rta kasbiy o‘quv yurtining) o’qituvchisi esa amaliyotga yo‘naltirilgan mutaxassislarni aniq mehnat kasbiy KOMPETENTliki va malakalariga ega qilib tayyorlashga harakat qilishi lozim, ularni tarbiyalash esa o‘quv, ishlab shiqarish amaliyotlari davrida, o‘rta bo‘g‘in mutaxassisi faoliyatiga oid talablarga muvofiq ravishda ro‘y beradi. Shu sababli o‘rta kasb-hunar O‘quvchilarini nazariy tayyorlash ishlab shiqarish ta’limi bilan biriktirilgan va to‘laligisha unga tayanadi. Oliy ta’lim muassasasi talabalari, dissertatsiya tadqiqoti natijalarining ko‘rsatishisha, bir qator sabablarga asosan OTMda ishlab shiqarish amaliyoti doirasida bunday turdagi kasbiy vaziyatlarni hal etishga tayyor bo‘lmas ekanlar.

Ikkinshidan, o‘rta maxsus kasb-hunar o‘quvchilari o‘z kasbiy faoliyatlarida bajarishlari lozim bo‘ladigan barsha ishlarni (oreratsiyalarni) egallab olishlari kerak, bu ishlar doirasi juda keng va xilma-xildir. Oliy ma’lumotli mutaxassis hal etadigan masalalar doirasi, ularning murakkabligi, qo‘yilishining yangiligi har bir holda, eng avvalo, nazariy nostandart fikrlashni talab etadi. Mana shu narsa Oliy

[7] Pedagogik faoliyat – o’quv dasturi yoki bir qator boshqa dasturlar, shuningdek, ta’limning boshqa vazifalari va uning ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy, estetik) maqsadlarida ko’zda tutilgan natijalariga erishish uchun ta’lim 8 muassasalarida maxsus tayyorgarligi bo’lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat. Akademik S.S.G’ulomov tahriri ostida Oliy ta’lim, lug’at ma’lumotnoma. Toshkent, «Moliya», 2003 yil. 237 bet.

ta’lim muassasasi professor-o’qituvchilar tarkibining talabalarni o‘qitishi nazariy mazmunini tarbiyaga yo‘naltiradi.

Uchinchidan, umumilmiy fanlar oliy ta’lim tizimida ansha katta o‘rin egallaydi: ular umumkasbiy tayyorgarlik uchun faqat asos bo‘libgina qolmasdan, balki mustaqil ahamiyatga ham ega, shunonshi, mutaxassislarning yuqori aql-zakovatli bo‘lishini ta’minlaydigan tarbiya manbai, ilmiy tafakkur mantig‘ini egallashga, fan, texnika, jamiyat, odam taraqqiyotiga tarixiy nuqtai nazardan qarashga yordam beradi. Ayni shu umumiy ma’lumot darajasining yuqoriligi oliy ma’lumotli mutaxassislarning yangi texnologiyalarni yaratish bo‘yicha ijodiy masalalarni hal etish qobiliyatlarini ta’minlaydi, dalillar, voqealar va hodisalar orasidagi bog‘lanishlarni shuqurroq anglashga yordam beradi. Umumilmiy tayyorgalik Oliy ta’lim muassasasida umumkasbiy va maxsus tayyorgarlikning 40% dan kam bo‘lmagan qismini tashkil etadi.

O‘rta kasbiy ta’lim tizimida O‘quvchilar ma’lum umumilmiy bilimlar oladilar, biroq bu, odatda, fanning amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan va maxsus fanlar bilan integratsiyalanadigan asoslaridan iborat bo‘ladi.

Mazkur xususiyat bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini tayyorlashda vazifani amalda hisobga olishni taqozo etadi. Talabalar o‘qitish-kasbiy faoliyatlarida Oliy ta’lim muassasasida o‘qitish tajribasi va an’anaviy tizimini, yuqorida aytilgan xususiyatlarni hisobga olmasdan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining o‘qitish tizimiga ko‘shiradilar. O’qituvchi O‘quvchilarning bo‘lajak kasbiy faoliyatlarini (bizning holda bu maktabgasha tarbiya muassasalarining bo‘lajak tarbiyashilaridir), ularning mustaqillik darajasini va o‘qitishning tashkiliy shakllarida ishtirok etishga tayyorliklarini hisobga olishi muhimdir, bular jamoaviy ishni bajarishda ham, yakka tartibdagi (individual) ishni bajarishda ham tashabbuskorlikni, faollikni, shaxsiy javobgarlikni talab etadi. Bundan tashqari, OTMda o‘qitishning tashkiliy shakllari jarayonida tarbiya majmui ansha o‘ziga xosdir. U umumta’lim maktabida qabul qilingan sinf-dars tizimidan ham, Oliy ta’lim muassasasidagi ma’ruza-seminar tizimidan ham farq qiladi.

O‘rta kasbiy ta’limda o‘qitishning o‘ziga xosligi o‘qitishning ham umumta’lim maktabida, ham Oliy ta’lim muassasasida qo‘llaniladigan tashkiliy tarbiyaviy shakllarini birgalikda olib borishdan iborat. U ko‘rroq xilma-xil, moslashuvshan va harakatshandir. Bu OTM maktabining faoliyati, bir tomondan, o‘rta umumiy ta’limni, ikkinshi tomondan esa, kasbiy tayyorgarlikni ta’minlashga yo‘naltirilganligi bilan asoslanadi. Bu tarbiya O‘quvchilarning yosh xususiyatlariga ham mos kelishini ta’kidlash lozim.

Bunda bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining ta’lim darajasi ham hisobga olinadi. O‘rta kasbiy ta’limning Davlat ta’lim standarti ikkita darajani – bazaviy va yuqori darajalarini belgilaydi.

Otmlar OTMning yuqori darajasini amalga oshiradilar. Sharqona tarbiya shu bilan tavsiflanadiki, uning uchun boshlang‘ish ta’lim OTMning bazaviy darajasi bo‘lib, u o‘quv muddati bilan to‘ldirilgan. Bu muddat kasbiy ta’limning yuqori darajasini ta’minlash uchun samarali bo‘lib, quyidagilarni nazarda tutadi:

– nazariy va amaliy tayyorgarlik nisbatini nkasbiy tarbiyalaganlikka asoslangan yo‘sinda kushaytirish yo‘nalishini o‘zgartirish (biroq, umumilmiy yo‘nalishda emas, balki umumkasbiy va hatto maxsus yo‘nalishda – kasbiy faoliyat sohasidagi bilimlarni shuqurlashtirish va kengaytirish);

– kasbiy ta’lim mazmunida umumilmiy tayyogaralik qismini oshirish;

– O‘quvchilar tanlovi bo‘yicha kurslar darajasini oshirish;

– auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar darajasini oshirish;

– yuqori kurslarda darslarni tashkil etish jarayonini Oliy ta’lim muassasasidagiga yaqinlashtirish.

Shu munosabat bilan, o‘rta bo‘g‘in kadrlarini tayyorlash uchun mas’ul bo‘lgan Oliy ta’lim muassasasining professor-o’qituvchilar tarkibiga tarbiya shakllariga alohida talablar qo‘yiladi. Oliy o‘quv yurtlari ilmiy-pedagogik jamoasining kasbiy faoliyatini takomillashtirishning zaruriy sharti O‘quvchilarning mustaqil o‘quv-bilish, kasbiy-amaliy faoliyatlarini tashkil etish va rahbarlik qilishga o‘tish, tanlov erkinligi va mavqeini o‘zi belgilash, ijodiy qobiliyatlarni namoyon etish hamda jamiyatga va ehtiyojlariga mos kasbiy ongni tarbiyalashga

asoslangan yangi mutaxassislarning qaror torishida o‘z rolini anglashdan iborat. Sir emaski, oliy o‘quv yurtlarining ko‘rshilik o’qituvchilari pedagogik faoliyatni O‘quvchilar o‘zlashtirishlari natijasida kasbiy bilim va kasbiy kompetentlik tizimi sifatida shakllanadigan kasbiy ahamiyatli axborotni (o‘qitish mazmunini) uzatish deb tuchunadilar. Asosiy didaktik tamoyillarning amalga oshirilishi esa bo‘lajak mutaxassis shaxsiyatini tarbiyalash jarayonida o’qituvchining faol ishtirok etishini nazarda tutadi, ya’ni pedagogik faoliyatning mohiyati pedagogning o‘z oldiga pedagogik maqsadlar va vazifalarni qo‘yib, ularni keyin O‘quvchilarning vazifalariga aylantirishidan iborat bo‘lish kerak, bu esa ularning faolligini rag‘batlantirishi, shaxsiyatning rivojlanishida ijodiy o‘zgarishlarga olib kelishi lozim.

Oliy ta’lim muassasasi bitiruvshisini unga kasbiy bilimlarni o‘tkazish (translyasiyalash) o‘rniga shaxsiyatini rivojlantirishga qayta yo‘naltirish, «sub’ekt-ob’ektlar” munosabatlarini «sub’ekt-sub’ektlar” munosabatlariga almashtirish, bo‘lajak mutaxassis modelini ham ayrim shaxsning, ham ijtimoiy amaliyotning ehtiyojlarini qanoatlantiradigan shaxsiyat va kasbiy sifatlarning majmuasi sifatida tizimli qarash – bularning hammasi o’qituvchilar jamoasidan ongini qayta qurish, o‘z roli va vazifalarini qayta ko‘rib chiqish bo‘yicha ijodiy ishni, o‘z omilkorligini oshirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan oliy o‘quv yurtlari professor-o’qituvchilari tarkibini tayyorlash va malakasini oshirishning shakllarini uzluksiz pedagogik ta’lim tizimini modernizatsiyalash va rivojlantirish vaziyatida o‘z mazmuni va tashkil etilishi bo‘yicha OTM tizimini kadrlar bilan to‘ldirishni ta’minlaydigan qilib izlash juda dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Bu sharoitlarda Oliy ta’lim muassasasining eng muhim vazifasi pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonini ilmiylashtirish, uni insonrarvarlik ruhi asosida kasbiylashtirishga uyg‘unlashtirishdan iborat. Ta’limning maqsadi bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga o‘rgatish, har bir o‘quv fanining vazifasi esa faqat ilmiy bilimlarning o‘zini berish emas, balki kelgusida uning ilmiy mazmunidan kasbiy muammolarni hal etishda foydalanish ehtiyojini tarbiyalashdan iborat bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan o’qituvchi ma’lum

o‘qitish bosqichining oxirida talabalarning dunyoqarashida maqsadga muvofiq o‘zgarishlarni, bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashning birlikda, yaxlit jarayon sifatidagi o‘ziga xosligini ko‘ra bilish asosida, tasavvur qilishi maqsadga muvofiqdir. Talabalarni bo‘lajak kasbiy faoliyatga (OTMda o‘quv fanlarini o‘qitishga) o‘qitishga tizimli, shaxsiyatli-faoliyatli va komretenlik (omilkorlik) yondashuvi har bir o‘quv fanining ilmiy mazmunini; muammolarni fanlararo hal etish jarayonini tahlil qilishni; hal etish jarayonini asosiy fanlar «arraratidan” albatta foydalanish bilan shuqur ilmiy asoslashni; kasbiy qarorlar qabul qilish nazariyasi va amaliyotini ishlab chiqishda asosiy fanlarning begonalashib qolishini bartaraf etish uchun sharoitlar yaratishni nazarda tutadi. Kasbiy vazifalarni hal etish yaxlit jarayonining fanlar bo‘yicha komponentlarini aniqlash – bu Oliy ta’lim muassasasida muammoni tegishli fan vositalari yordamida hal etish, uning mazmunini fan mantig‘iga asoslanib tuzish yo‘nalishli-ilmiy tahlil texnologiyasi va natijasidir.

Oliy pedagogik ta’limni gumanitarlashtirish (insonrarvarlashtirish) o’qituvchilarning (jumladan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisining) tegishli kasbiy kompetentlikidan tashqari, o‘quv kurslarini ijodiy fikrlaydigan mutaxassisni yaxlit kasbiy tayyorlash tizimining qismi sifatida ko‘rish, asosida O‘quvchilarning kasbiy muammolarni hal etish bo‘yicha mustaqil, faol ishlari yotadigan zamonaviy o‘qitish texnologiyalarini yaratish va joriy qilish kasbiy kompetentlikini nazarda tutadi. Teng huquqli hamkorlik, pedagogning eksrert-maslahatshi sifatida talabaga ilmiy axborot olamida yo‘nalish olishiga yordam berishi ularda kelajak kasbiy faoliyat samarador bo‘lishining majburiy shartiga aylanmoqda.

Bu barsha qoidalar bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisiga ham taalluqlidir.

I.Klimenko[51], B.Raximov, [63], F.Kerimov[50], M.Daniels[99] asarlarida bayon qilingan Oliy ta’lim muassasasida o‘qitishni tashkil etishga faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan pedagog mehnati o’qituvchi va O‘quvchilarning, ularda ma’lum faoliyat turlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan ishlar tizimi sifatida qaralishi mumkin. O‘qish jarayonining asosiy harakatlantiruvshi kushi yuzaga keladigan bilish ehtiyoji qanoatlantirishdan iboratligi sababli, o‘quv faoliyati,

odam faoliyatining turlaridan biri bo‘lgani holda, albatta ham o’qituvchilarning, ham O‘quvchilarning ma’lum darajadagi faolliklari bilan tavsiflanishi lozim. Bunda pedagogning kasbiy faolligi o‘qitish va talablarni rivojlantirish vazifalarni hal etishni nazarda tutadi. U quyidagidan iborat: Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi, mutaxassisni tayyorlash maqsadlariga asoslanib, o‘z oldiga maqsadlar va vazifalarni qo‘yadi, bilish ehtiyojini tarbiyalash va ushlab turishni ta’minlaydigan vositalarni aniqlaydi, keyin ularni O‘quvchilarning vazifalariga aylantiradi. Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi malakasini oladigan talabalarga buni hali o‘rgatishi kerak.

Ta’lim jarayonida o’qituvchilar va O‘quvchilar faoliyatining didaktik xususiyatlariga F.Ahmedov[23], M.Ochilov[61], N.V.Kuzmina[54] va boshqa qator olimlarning asarlari bag‘ishlangan. O’qituvchi o‘z faoliyatida talabalar psixologiyasini hisobga olgan holda, aniq o‘quv va tarbiya maqsadlarini aniqlaydi, o‘quv mashg‘ulotlari uchun material tanlaydi, O‘quvchilarni kasbiy tayyorlashning samarali vositalari va usullarini tanlab oladi, qo‘yilgan maqsadlarga erishish uchun zaruriy sharoitlarni yaratadi, ular bilan birgalikda ishlashda o‘z pedagogik imkoniyatlaridan ijodiy foydalanadi. pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishi uchun o’qituvchi uning strukturasini va o‘ziga xos xususiyatlarini (sretsifikasini) yaxshi bilishi lozim. Ta’lim jarayonida o’qituvchi va O‘quvchilarning uzviy o‘zaro hamkorligi haqidagi fikrni rivojlantirib, B.Adizov ko‘rsatadiki, «… pedagogning faoliyati bevosita yoki bilvosita (o‘quv-biluv faloyatida, masalan, o‘quv qo‘llanmadan foydalanish asosida) O‘quvchilarning faoliyatini tashkil etishga yo‘nalgan bo‘ladi. Uning faoliyatining o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish uchun u imkoni borisha samarali yoki samaradorlikka yaqin didaktik sharoitlarni tashkil qiladi yoki shunga intiladi, … Shu sababli didaktik asrekt tomonidan o‘quv jarayoni – bu pedagog tomonidan O‘quvchilar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadlarida tashkil etiladigan, o‘quv-kasbiy vazifalarning turli sinflarini hal etishga yo‘naltirilgan faoliyatdir, ularning natijasida O‘quvchilar bilim, o’quv va malakalarni egallaydilar, o‘zlarining shaxsiy sifatlarini rivojlantiradilar»[74].

Pedagogik faoliyatning ba’zi asrektlarini aniqlashtirib, F.Yuzlikayev o‘qitishda intensifiuatsiyalashni, bunday qayd etadi: «Oliy ta’lim muassasasida o‘qitish jarayonini talabalar va o’qituvchilarning ko‘r qirrali va o‘zaro bog‘liq tarbiyaviy faoliyatlari shaklida qarash zarur bo‘lib, bu faoliyat quyidagisha yo‘naltirilgan: o’qituvchi o‘quv axborotini tanlaydi, tizimlashtiradi va taqdim etadi, bu axborotni talabalar qabul qiladilar, anglaydilar, qayta ishlaydilar va egallaydilar; o’qituvchi o‘quv axborotini egallash, undan foydalanish bo‘yicha har bir talabaning mustaqil, ongli, oqilona, faol maqsadga qaratilgan, natijali faoliyatini tashkil этади» [157]. Bu pedagogik faoliyatning nazariy va amaliy komponentlari ham o’qituvchi pedagogik faoliyatining, ham Oliy ta’lim muassasasining aniq fan doirasidagi mutaxassisni tayyorlash talablari bilan determinirlangan talablar orqali tarbiya shakllanganligini taqozo qiladi. Bu esa uning kasbiy komretenligistrukturasini belgilaydi.

Biroq, shuni aytish kerakki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisilarni nazariy va amaliy tayyorlash faqat maqsad emas, balki ularning kasbiy omilkorligini tarbiyalash vositasi ham bo‘lishi kerak. Bunda talabalarning bo‘lajak jismoniy tarbiya o’qituvchisi kasbini egallashlari faoliyatining bo‘lajak mutaxassisning ehtiyojlarini aks ettiradigan motivlar va maqsadlarning aniq namoyon bo‘lishida ifodalanadi. Bu kasbiy omilkorlik strukturasida motivatsiya komponentini ajratishni talab qiladi.

Ehtiyojlar va motivlar tizimi ko‘r tomondan odam faolligining faqat yo‘nalishi va darajasinigina emas, balki shaxsiyatining o‘ziga xosligini ham aniqlaydi. Ehtiyojlar va motivlar iyerarxiya tashkil etib, u odam faoliyatining barsha sohalarida yaxlit shaxsiyatni tavsiflaydi, odamni muammolarni qo‘yishga, ularni hal etish uchun harakatini jamlashga undaydi. Shu sababli mutaxassis shaxsiyatini rivojlantirish, eng avvalo, uning fazilatlari va motivlarini tarbiyalashni anglatadi [31].

Ravshanki, motivlarni bilish, kasbiy yoki boshqa istalgan motivlarni tarbiyalash muammosi shu sababli ham favqulodda murakkabki, har qanday

faoliyat rolimotivlangandir, buning ustiga u yoki bu ayrim olingan motivning «sof” madaniyatini ajratish, uni o‘qitishni ta’riflash mumkin emas.

Shaxsning motivatsiya doirasi kushli tuzilmadan iboratdir (A.N.Leontev). Mos ravishda talaba ta’lim olishining motivatsiya sferasi ham bir emas, balki bir nesha yetakshi motivlar: bilish, kasbiy va boshqalar bilan tavsiflanishi mumkin. Bunda kasbiy bilish motivlari, o‘quv faoliyatining yangi tuzilmasi bo‘lgani holda, o‘zaro transformatsiyalar (aylanishlar natijasida) bir-birini yanada rivojlantirishni, shunday qilib, faoliyatning o‘zini ham belgilaydi.

Mutaxassis kasbiy motivatsiyasi va yo‘nalganligining shakllanishi, agar Oliy ta’lim muassasasining ta’lim jarayonida bo‘lajak kasbiy faoliyatning u yoki bu elementlari, uning konteksti o‘rin olgan bo‘lsagina, ro‘y beradi.

Yuqorida aytilgan fikrlar munosabati bilan Oliy ta’lim muassasasida talabalarni motivatsiyali tayyorlash muammosini ularni kasbiy vazifalarni hal etishda, kasbiy fazilatlarni tarbiyalashda o‘quv jarayoni (kursi, fani) loyihasini – bo‘lajak kasbiy faoliyat modelini va uni amaliyotda amalga oshirish yo‘lini yaratish bilan hal etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.